

НАСТІЛЬНА КНИЖКА ВИХОВАТЕЛЯ

Г. В. Беленька, Т. С. Науменко,
О. А. Половіна

ДОШКІЛЬНЯТАМ ПРО СВІТ ПРИРОДИ

Старший дошкільний вік

- Інновації дошкільної освіти
- Методичні рекомендації
- Зразки-орієнтири занять

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ

ДИТИНА
У ПРИРОДНОМУ
ДОВКІЛІ

ДОШКІЛЬНЯТАМ ПРО СВІТ ПРИРОДИ

методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку

КИЇВ - 2013

ЗМІСТ

© Беленька Г.В., Науменко Т.С., Половіна О.В., 2013

Передмова	3
Актуальність проблеми формування еколого-природничої компетентності у дітей	5
Особливість розвитку дитини у процесі набуття еколого-природничої компетентності	12
Зміст знань та практичних умінь дітей за освітньою лінією “Дитина у природному довкіллі”.	20
Інноваційні підходи до формування компетентності дитини за освітньою лінією “Дитина у природному довкіллі”.	
Зразки – орієнтири організації різних форм роботи вихователя з дітьми.	
Термінологічний словник.	
Рекомендована література.	

Передмова

Проблема формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку набула актуальності з того часу, як у суспільну свідомість увійшло розуміння взаємозв'язку людини і природи, їхньої взаємозалежності та взаємообумовленості існування. Однак реалії сучасного життя підтверджують, що у значній частині населення нашої країни ще не сформовано еколого-доцільну поведінку. Про це свідчить бруд на вулицях, засміченість водойм та їхніх берегів, нераціональне використання природних ресурсів, емоційна байдужість громадян до проблем довкілля, а отже, невідповідальне ставлення до власного здоров'я. Причиною є не стільки нестача знань, скільки відсутність належного ставлення до природи, почуття відповідальності **за природу як за власний життєвий простір**, неусвідомленість духовної і фізичної єдності людини і природи.

Доведено, що основи світогляду особистості закладаються у дошкільному дитинстві. Тож ознайомлення дітей з природою та виховання відповідального ставлення до неї саме в дошкільному віці має величезне значення і є невід'ємною складовою освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі.

Ми хочемо, щоб діти любили природу. Що ж здатні побачити вони у природі таке, що змусить їх пригорнутися до неї душею і не дозволить у майбутньому заподіяти зла? Насамперед — красу і тендітність. Тож **перед педагогами постає завдання** сформувати у дітей естетичне ставлення до природи, вміння помічати її красу, милуватися об'єктами та явищами природи, відчувати свій фізичний та емоційний зв'язок з нею. Краса пробуджує моральні, тобто власне людські якості, а знання про унікальність та тендітність природи, взаємозв'язки та залежності спонукають до дій задля її збереження, відновлення, поліпшення.

В дошкільному віці діти інтенсивно набувають знань та чуттєвого досвіду, які використовують, аби розрізнити природний і штучний світи та відповідно діяти в них. Спираючись на конкретне сприймання дітьми природних явищ і об'єктів, **дорослі мають допомогти їм пізнати природу в певній системі**, одним із компонентів якої є краса. Системне ознайомлення дітей з явищами і

об'єктами природи, їх взаємозв'язками і красою дасть дітям змогу збагнути, відчувати і полюбити природу.

З огляду на наочно-дійове сприйняття дійсності і конкретність мислення, слід, даючи дитині необхідні знання, супроводжувати їх наочною та спрямовувати у дієве русло, тобто давати змогу використовувати їх у різних видах діяльності.

Пропонований вихователям дітей дошкільного віку посібник розкриває шляхи формування у дошкільнят природничо-екологічної компетенції в умовах освітнього процесу дошкільного навчального закладу. В ньому представлено як теоретичний, так і практичний матеріал. Цікаві спостереження, дослід, заняття, ігри, що спрямовані на формування у дітей системи знань про природу та практичних умінь з їх застосування подані у розділі “Зразки – орієнтири організації різних форм роботи вихователя з дітьми”. Така назва свідчить про те, що автори розраховують на творчий підхід педагогів до вирішення поставлених завдань, їхню ерудицію та фантазію, неординарність та самостійність мислення.

Зміст посібника підібрано у відповідності до завдань, окреслених у Базовому компоненті дошкільної освіти (БКДО) у редакції 2012 року. Автори сподіваються, що він стане в нагоді вихователям дітей дошкільного віку, студентам спеціальності “Дошкільна освіта”, аспірантам, науковцям.

Актуальність проблеми формування еколого-природничої компетентності в дітей

В останні десятиліття весь світ і Україна, зокрема, знаходяться в стані важкої екологічної кризи, викликаної масштабними систематичними негативними змінами навколишнього природного середовища, пов'язаними з практичною діяльністю людей у природі, яка, у свою чергу, обумовлена антропоцентричністю свідомості людини. На сьогоднішній день ситуація вимагає своєчасного втручання й вирішення, оскільки під загрозу поставлено життя майбутніх поколінь, існування й розвиток людської цивілізації на планеті Земля.

Вихід з кризи можливий лише за умови вирішення цієї злободенної проблеми на всіх рівнях: політичному, економічному, правовому, інформаційному, однак провідна роль належить освіті як найважливішому чиннику формування та розвитку всіх структурних компонентів особистості. Основи свідомості, екологічної культури, формування ставлення особистості до світу природи закладаються в дошкільному дитинстві, що підтверджує вагомість використання цього сензитивного періоду для екологічної освіти й виховання особистості, формування еколого-природничої компетентності.

Як визначено в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», на території країни здійснюється екологічна політика, спрямована на раціональне використання природних ресурсів, збереження безпечних і нешкідливих для людини й живої природи умов навколишнього середовища, гармонізацію відносин соціуму і природи.

Виклад вимог до збереження екологічної безпеки та здійснення раціонального природокористування, визначених у Конституції України, встановлення формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою пріоритетним напрямком реформування національної освіти й однією з головних його цілей у Державній національній програмі "Освіта. Україна 21 століття" визначає необхідність формування здатності людини здійснювати свою

діяльність відповідно до законів природи, не порушуючи її гармонії й екологічної рівноваги.

У статті 7 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» вказано, що підвищення екологічної культури суспільства забезпечується освітою та вихованням у галузі охорони навколишнього природного середовища, у тому числі в дошкільних дитячих закладах.

У Законі «Про освіту» (статті 56, 58) підкреслюється необхідність виховання в дітей та молоді дбайливого ставлення до природного середовища країни, а в 23 статті Закону «Про дошкільну освіту» виховання елементів природодоцільного світогляду, розвиток позитивного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля визначені серед вимог до змісту дошкільної освіти.

Ретроспективний аналіз глобального взаємозв'язку суспільства і природного середовища показують, що проблема взаємодії людини і природи та визначення місця людини у природі сягає своїми коренями у філософські вчення античності. Антична філософія (Аристотель, Геракліт, Демокрит, Зенон, Платон, Сенека, Сократ) є космоцентричною і космос розуміється в ній як нероздільність природи й людини. Грецькі філософи не протиставляли природу людині, блага життя мислилось ними не інакше, як у згоді й гармонії з природою. Середньовічна християнська філософія розуміла природу як останню ланку сходів, що ведуть униз, від Бога до людини й від людини до природи. Людина, розвиваючи свої духовні сили, прагне до піднесення над природою. У Новий час природа вперше стала об'єктом ретельного наукового аналізу й разом із тим місцем активної практичної діяльності людини.

Представники російського космізму – філософсько-релігійної течії другої половини XIX століття – М.Бердяєв, І.Кирєєвський, В.Соловйов, Н.Федоров, П.Флоренський відзначали, що людина – основна частина природи, людина й усе, що її оточує – частини єдиного. Ідеї єдності, взаємозв'язку людини і природи набули свого розвитку в концепції ноосфери російського мислителя В.Вернадського і французьких філософів Т. де Шардена й Е.Ле-Руа, що виникла у 20-х роках XX століття на тлі перетворення діяльності людини в планетарну

силу, що не тільки творить, але й руйнує. Вчення про ноосферу співзвучне американському екологізму (Іст, Клементс, Леопольд, Марш, Росс та ін.), що називає розумним те, що прагне до збереження цілісності, стабільності, досконалості біологічного угруповання. У цілому, учення про ноосферу, екологізм обґрунтували необхідність єдності людини і природи, почали формувати уявлення про її певну прагматичну цінність.

Екологи й філософи сучасності розглядають організм і середовище як цілісну систему, а відтак, катастрофічне погіршення стану природного середовища тягне за собою зменшення тривалості життя людей, зниження демографічного рівня, погіршення стану здоров'я людини. Не дивлячись на усвідомлення глобальної залежності існування людської раси від стану природи, на сучасному етапі екологічні проблеми України залишаються гострими: у Вінниці, Дрогобичі, Житомирі, Запоріжжі, Києві, Нікополі, у містах Криму, Донбасу, в Одесі, Львові, Харкові відчувається гострий дефіцит якісної питної води, поверхневі, ґрунтові й частково підземні води забруднені стоками; важкими металами, зокрема миш'яком і свинцем, сірчаною та азотною кислотою забруднюється природне довкілля внаслідок діяльності промислових підприємств (Запоріжжя, Донбас, Кривий Ріг, Керч, Маріуполь); через нераціональне використання природних ресурсів, забруднення стоками з полів і викидами промислових підприємств деградують ланки екологічних систем таких великих річок України, як Дніпро, Дністер, а також Чорного й Азовського морів, що ставить під загрозу цілісність екосистем; щорічно через надмірну експлуатацію та забруднення руйнуються, виснажуються родючі ґрунти; Полісся та Карпати, що фактично є «легенями» України, зазнають негативних змін внаслідок інтенсивної вирубки лісів, забруднення хімічними препаратами, меліорації, діяльності великих промислових центрів; поповнюється список рослин і тварин, занесених до Червоної книги України; через тривале забруднення навколишнього природного середовища зростає кількість генетичних відхилень і захворювань, знижується імунітет, порушується

діяльність життєзабезпечуючих систем організму людини, підвищується смертність.

Об'єктивні причини виникнення й розвитку даної негативної ситуації знаходяться на поверхні, серед них до найбільш вагомих відносять тривале інтенсивне нераціональне використання різноманітних природних ресурсів, зловживання хімічно активними препаратами для підвищення ефективності сільського господарства без урахування можливостей ґрунту до відновлення, активна діяльність комплексів промислових підприємств, надмірна кількість і масштабні обсяги меліораційних заходів, наслідки техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС, викид в атмосферу отруйних газів і парів шкідливих речовин автомобільним, залізничним, морським транспортом.

З метою стабілізації екологічної обстановки ухвалюються політичні рішення, вдосконалюється нормативно-правова база, зокрема, на основі об'єктивних даних про екологічний стан, причини й динаміку розвитку екологічних проблем розроблено програму заходів для виходу з екологічної кризи, в Україні набув чинності Закон про стратегію державної екологічної політики до 2020 року, згідно з яким будуть вжиті заходи з оптимізації екологічної ситуації та створення екологічної рівноваги в країні.

Поряд з вирішенням екологічних проблем на вищому рівні, життєво необхідна зміна типу свідомості людей на екоцентричний, що передбачає обумовленість діяльності людей законами природи, не тільки розуміння необхідності, а й впровадження в практику механізмів раціонального природокористування, усвідомлення самоцінності і значущості кожного природного об'єкта і явища.

На початку 90-х рр. у системі педагогічних наук почала формуватися екологічна психологія (психологія екологічної свідомості) (С.Дерябо, В.Ясвін) на тлі усвідомлення неможливості подолання екологічної кризи без зміни панівної екологічної свідомості, що є її "психологічною базою". Для цього напряду, на відміну від інших, характерною є спроба формування суб'єктного сприйняття природи. С.Дерябо, Г.Пустовіт, В.Ясвін наголошують на

необхідності формування екоцентричного типу екологічної свідомості як регулятора діяльності людей у природі. Екоцентричний тип екологічної свідомості визначається С.Дерябою та В.Ясвіним як система уявлень про світ, для якої є характерними зорієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою [1, 13].

Свідомість – це єдність знань й почуттів (І.Зверев і І.Суравегіна), ядром суспільної та індивідуальної свідомості дослідники визначають світогляд – це система поглядів на об'єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишнього світу й самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, ціннісні орієнтації [4, 375]. Світогляд характеризується інтеграцією знань, наявністю інтелектуального та емоційно-ціннісного ставлення людини до світу.

Становлення екологічного світогляду відбувається поступово протягом багатьох років життя й навчання людини. Початок цього процесу, як зазначають Н.Глухова, Н.Горопаха, Н.Лисенко, С.Ніколаєва, З.Плохій та інші педагоги, припадає на період дошкільного дитинства, коли у процесі освітньо-виховної діяльності закладаються основи світорозуміння, екологічної свідомості і практичної взаємодії з природою.

Значне посилення саме практичного аспекту освітньо-виховної діяльності, спрямованості навчально-виховного процесу на досягнення соціально закріпленого результату передбачає компетентнісний підхід, покладений в основу Базового компоненту дошкільної освіти в Україні.

Як зазначають науковці, життєва компетентність – це сукупна характеристика людини щодо відповідності її життєдіяльності умовам і вимогам життя та природним можливостям; володіння досвідом, який дає змогу висловлювати зважене судження, займати певну позицію. Екологічна компетентність акумулює екологічні цінності, мотивацію до екологодоцільної діяльності, екологічну освіченість і власний досвід активної діяльності в різних

ситуаціях для вирішення конкретних проблем. Еколого-природнича компетентність дошкільника – складник його життєвої компетентності – становить конкретні знання про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування та їх дотримання, іншими словами, включає три компоненти: інтелектуальний (когнітивний), емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний.

Проблема формування еколого-природничої компетентності, починаючи з дошкільного дитинства, є актуальною для сучасної системи освіти, оскільки отримані на цьому етапі розвитку особистості знання, уявлення, сформоване ставлення до природи й моделі поведінки будуть виступати базисом для розвитку в подальших ланках освіти.

Відповідно до освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» Базового компоненту дошкільної освіти в Україні в дитини до кінця дошкільного віку важливо сформувані уявлення про природу планети Земля та космосу, зокрема, про живі організми, природне середовище, розмаїття явищ природи, причинно-наслідкові зв'язки в природному оточенні, взаємозалежність природних умов, світу рослин, тварин, людської діяльності як позитивний або негативний чинник впливу на природу. Знання та уявлення дошкільнят будуть слугувати основою для формування та розвитку емоційно-ціннісного та відповідального ставлення до природи, яке в дошкільнят проявляється у природодоцільній поведінці, бажанні і здатності включатися в практичну діяльність у природі, дотриманні правил природокористування, виваженому ставленні до рослин і тварин.

Екологічно компетентна людина буде не тільки володіти знаннями про правила життя й діяльності у злагоді з природою, виконувати спільне й актуальне для всіх правило «Не нашкодь живому», але й боротиметься проти екологічного варварства, прагнення панування над природою в різних його проявах, активно включатися в природоохоронну екологічно доцільну практичну діяльність. Діти нового покоління, носії нової форми свідомості, завчасно в умовах дошкільного закладу ознайомлені з об'єктами і явищами природи не формально, з метою формування лише системних знань про природу, а глибоко,

емоційно, діяльно відчують біль іншого як свій власний, мають почуття захоплення й натхнення від спілкування з природою, сприймають її як велику цінність, без якої неможливе їхнє власне життя й життя рідних і близьких їм людей, здатні відрізнити позитивні й негативні впливи на природу, докладати зусиль для збереження всього живого - від маленької комахи до лісу, поля, моря як цілісної системи - ці діти стануть пліч-о-пліч у боротьбі з великою світовою бідною і трагедією нашої країни - сучасною екологічною кризою.

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що в Законі „Про дошкільну освіту” її роль визначається як провідна у формуванні особистості дитини, тому зміст освіти має виступати базисом становлення людини. Формування еколого-природничої компетентності в дітей дошкільного віку є актуальною проблемою сучасності, оскільки саме в дошкільному віці закладаються основи екологічної свідомості, екологічної культури, що впливають на поведінку та діяльність людини у природі. Сформованість еколого-природничої компетентності дає можливість дитині, спираючись на наявні уявлення про цілісність світу природи, його самоцінність і вплив на життєдіяльність людей, самостійно й конструктивно діяти в різних ситуаціях, що вимагають вибору екологічно доцільної діяльності, мотивує поведінку, взаємодію дітей з навколишнім природним середовищем відповідно до його законів і в гармонії з ним.

Особливості розвитку дитини у процесі набуття еколого-природничої компетентності

Згідно з Базовим компонентом дошкільної освіти (БКДО) основним ресурсом, що визначає поступальний рух суспільства, є гармонійний розвиток особистості дитини. Однією з засад нового Базового компоненту дошкільної освіти виступає компетентнісний підхід до розвитку особистості, котрий передбачає спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення соціально закріпленого результату. Це зумовило необхідність чіткого визначення спрямованості змісту освітніх ліній: знає, обізнана, розуміє, вміє, усвідомлює, здатна, дотримується, застосовує, виявляє ставлення, оцінює. Такий підхід орієнтує освітян на загальний цілісний розвиток дитини, підкреслює важливість закладання в дошкільному віці фундаменту для набуття в подальшому спеціальних знань та вмінь [1].

Складовими еколого-природничої компетентності дітей є знання й уявлення про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування та їх дотримання, тобто відповідна діяльність і поведінка у природі. Формування еколого-природничої компетентності не може відбуватися окремо від загального розвитку дитини: ці два аспекти формування особистості дошкільника взаємопов'язані і взаємообумовлюють один одного.

Не випадково, формування знань і уявлень про об'єкти та явища природи, їхні зв'язки з навколишнім середовищем, людину як частину природи й наслідки її діяльності відзначено першими в переліку компонентів еколого-природознавчої компетентності для дошкільнят, хоча вони не є самоціллю. Екологічні знання та уявлення виступають основою екологічної свідомості, необхідною умовою для вироблення ставлення особистості до навколишнього світу.

У ХХ сторіччі дослідники екологічного виховання дітей дошкільного віку серед завдань цього процесу на перше місце ставили саме формування

початкових екологічних знань та уявлень. Реалістичні екологічні знання та уявлення сприяють формуванню вміння передбачати результати діяльності людини в природі і демонструють погляд на природу як на засіб реалізації власних потреб. Орієнтири ХХІ сторіччя інші. Серед них: природа як цінність, джерело знань та естетичної насолоди, усвідомлення фізичного та емоційного зв'язку людини і природи.

Можливість і успішність вивчення законів природи в дошкільному дитинстві доведено численними психологічними та педагогічними дослідженнями (Я.Коменський, Й.Песталоцці, Ж.Руссо, Д.Локк, С.Русова, М.Поддяков, І.Хайдурова, О.Терентьєва, С.Ніколаєва, Н.Рижова, З.Плохій, Л.Міщик, П.Саморукова та ін.). За даними психологів (О.Запорожець, М.Поддяков та ін.), у процесі предметно-чуттєвої діяльності дитина-дошкільник може виділити істотні центральні зв'язки між явищами у певній галузі дійсності й відтворити їх *в образній* формі – у формі *уявлень*.

Такі уявлення можна використовувати як ядро, що поєднує окремі конкретні знання в систему. На основі системи конкретних уявлень відбувається вихід за межі безпосередньо сприйнятого, тобто виникає *узагальнене поняття* про цілісний процес. М.Поддяков указував, що однією з особливостей розумового розвитку дошкільників є те, що поступово розрізнені уявлення про окремі предмети та їх властивості починають об'єднуватися в ще не досконалі, але цілісні знання дітей.

У дошкільному віці вперше з'являється можливість відображення важливих залежностей живої й неживої природи [5, 261].

Для аналізу особливостей розвитку дитини в процесі набуття еколого-природничої компетентності слід зупинитися на дефініціях щодо її компонентів. Філософські, психологічні й педагогічні джерела по-різному визначають знання й уявлення:

- *Знання* – осягнення дійсності свідомістю; сукупність відомостей, понять з будь-якої галузі (С.Ожегов) [4, 215].

- *Уявлення* – образи предметів, сцен і подій, що виникають на основі пригадування або продуктивної уяви. Можуть носити узагальнений характер. Сутність уявлень – у тому, що вони є узагальненими образами дійсності, які зберігають важливі для особи або особистості особливості світу. Уявлення – вихідні дані для оперування у свідомості зліпками дійсності. Уявлення – підсумок чуттєвого пізнання світу, досвід, надбання кожної особистості (В.Шапар) [8, 562].

З аналізу тлумачень бачимо, що знання – існуючий у вигляді систем результат пізнання, сукупність відомостей, понять, уявлень; поняття – знання, закріплені в словах, систематичне оволодіння ними відбувається у процесі шкільного навчання; а уявлення – це узагальнені знання, образи.

М.Поддяков, А.Говоркова, базуючись на дослідженнях О.Запорожця, Г.Люблінської, Г.Мінської, вказували, що найбільш прості форми наочно-образного мислення, за яких дитина здатна оперувати конкретними образами предметів, виникають у віці 4-5 років [6, 99].

О.Запорожець зазначав, що діти старшого дошкільного віку вже не обмежуються пізнанням окремих конкретних фактів, а прагнуть проникнути в сутність речей, зрозуміти зв'язок явищ. Тому в цьому віці стає можливим формування уявлень і елементарних понять, що можуть стати ядром системи знань.

Як стверджують психологи, систематизація знань можлива на різному ступені їхньої глибини й узагальненості: на емпіричному рівні, коли основний зміст знань представлено у формі уявлень (образів раніше сприйнятих предметів і явищ), і на більш високому – теоретичному рівні, коли знання мають форму понять, а зв'язки характеризуються як глибокі закономірності.

У період дошкільного дитинства формується здатність до початкових форм абстракції, узагальнення, умовисновків. У дітей дошкільного віку можна сформулювати розуміння залежності між зовнішньою будовою тварин і умовами їхнього існування; досить легко формуються в дітей уявлення про основні умови росту й розвитку рослин. Однак таке пізнання здійснюється дітьми не в

понятійній, а здебільшого в наочно-образній формі, у процесі предметної діяльності з об'єктами, що пізнаються (Л.Венгер, О.Запорожець, М.Поддьяков).

Базуючись на ідеї ампліфікації, запропонованої О.Запорожцем, що лежить в основі визначення змісту знань дітей дошкільного віку, задекларованого в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, вважаємо недоцільним форсувати розвиток дитини, акцентуючи увагу на формуванні в неї екологічних понять, тим більше, що компонентами еколого-природничої компетентності є не лише знання про природу, а й розвиток ставлення до неї, яке неможливе без наявності в дитини уявлень про зв'язки і залежності у природі.

Психолого-педагогічними засадами формування початкових екологічних уявлень дітей дошкільного віку є ідеї провідних учених (Л.Виготського, В.Давидова, О.Запорожця, М.Поддьякова, С.Рубінштейна та ін.) про відповідність знань віковим особливостям дошкільників, їх наочну представленість, дієвість, необхідність ускладнення змісту через встановлення залежностей між об'єктами та явищами дійсності, систематизацію знань навколо центральної ланки. На думку Г.Беленької, С.Ніколаєвої, Н.Лисенко, З.Плохій, Н.Яришевої, знання про природу, пропоновані дошкільникам, повинні являти собою не суму розрізнених фактів, а взаємозалежний, послідовний ланцюжок уявлень, що розкривають найбільш важливі зв'язки та закономірності світу природи.

Якщо розкриваються різноманітні й досить важливі зв'язки, що існують у природі, теоретичний рівень матеріалу підвищується, пізнавальні завдання ускладнюються, а відтак, це сприяє розвитку пізнавальної активності дітей. Як зазначають дослідники, без знання екологічних зв'язків важко передбачити можливі наслідки втручання людини у природні процеси.

У ряді психологічних досліджень показана здатність дошкільника до засвоєння зв'язків і залежностей між об'єктами та явищами оточуючої дійсності. Так, Б.Ананьєв, Л.Венгер, П.Гальперін, Д.Ельконін, О.Запорожець, Г.Люблінська, М.Поддьяков довели можливість формування у дітей узагальнених уявлень про предмети та явища, зв'язки й відношення, які будуть

покладені в основу правильного світорозуміння, що буде сприяти формуванню наукового світогляду надалі.

В експериментальних дослідженнях С.Ніколаєвої, З.Плохій доведено, що формування екологічних уявлень відбувається протягом усього дошкільного віку, причому діти молодшого дошкільного віку можуть простежувати поодинокі зв'язки, діти 5-го року життя здатні засвоїти зв'язки й залежності між явищами природи й життям тварин, діти 6-го року життя здатні зрозуміти й більш складні зв'язки між життям тварин та інших живих істот, що знаходяться в одному природному угрупованні, а також причинно-наслідковій залежності між діяльністю людини і природою.

Коли в дитини сформовані знання про зв'язки між об'єктами і явищами природи, вона доходить висновку про неможливість існування живих організмів без навколишнього середовища, залежність якості життя людини від стану природного середовища. Розуміння самоцінності природи неможливе без знання взаємозв'язку всіх її компонентів.

Таким чином, екологічні уявлення, зокрема уявлення про зв'язки й залежності в природі та цілісність природи, є підґрунтям для формування в дітей ціннісного ставлення до природи та екологічно доцільної поведінки.

Ставлення можна назвати основним результатом і показником сформованості знань, воно змінює поведінку людини в довкіллі, впливає на стабільність екологічно доцільної діяльності дитини у природі як такої, що не порушує рівноваги у природному середовищі. Почуттєва сфера є ланкою, що забезпечує зв'язок між екологічними уявленнями дитини та її поведінкою в природі, надаючи їй усвідомленості та екологічної доцільності.

Сучасній людині властиве здебільшого споживацьке ставлення до природи: природні об'єкти є засобом задоволення особистісних потреб різних рівнів. Саме таким найчастіше є і ставлення дошкільнят до навколишнього природного середовища, якщо воно не базується на екологічних уявленнях. Прагматичний характер ставлення дошкільнят до природи обумовлений деякою мірою такою рисою дитячого мислення, як артифікалізм – уявлення про те, що всі об'єкти і

явища навколишнього світу виготовлені самими людьми для своїх власних цілей, розглядання природних явищ як результату свідомої діяльності людей (О.Смирнова) [7, 284].

Водночас, врахування у процесі безпосередньої взаємодії з природою схильності дітей до анімізму (одухотворення всього живого) викликає необхідні з погляду екологічного виховання емоції відносно живих істот: відчуття емпатії, співчуття, співпереживання, бажання допомогти маленькому й безпорадному, захистити.

Позитивне емоційно-ціннісне ставлення характеризується отриманням задоволення від спілкування з природою, емоційним сприйняттям природних об'єктів та явищ, бажанням і потребою зберегти природне довкілля, усвідомленням цінності природи для життя людини, її самоцінності. Таке ставлення формується за умови наявності екологічних уявлень та мотивує екологічно доцільну поведінку дітей у природі.

В екологічній психології (С.Дерябо та В.Ясвін) виділяють три канали формування ставлення: перцептивний (формування ставлення у процесі побудови перцептивного образу), когнітивний (формування ставлення на основі переробки одержуваної інформації) і практичний (формування ставлення у процесі безпосередньої практичної взаємодії) [3, 104].

При формуванні ставлення на інформаційній основі провідну роль відіграють певні слова, що мають емоційне забарвлення, та екологічні факти, тобто інформація про особливості зовнішнього вигляду, пристосованість до умов середовища, взаємодію з іншими об'єктами природи. Ці дані викликають у дитини здивування, на основі якого відбувається зміна уявлень про об'єкти природи.

Чим більше накопичено дитиною знань і уявлень про природу, тим яскравіше виявляється її пізнавальний інтерес і змінюється ставлення до природи від прагматичного до емоційно-ціннісного. В свою чергу небайдуже ставлення підвищує рівень пізнавальної активності й викликає потребу в набутті

нових знань. Поступово емоційно-ціннісне ставлення, не втрачаючи емоційного забарвлення, стає все більш усвідомленим, стабільним, міцним.

Таким чином, бачимо, що формування позитивного емоційного ставлення дитини до природи можливе лише за умови безпосереднього спілкування з природними об'єктами й базується на отриманні уявлень про них. Таке ставлення спричинює виникнення інтересу й усвідомлення цінності, незвичайності, унікальності кожного з об'єктів природи.

Ученими доведено, що первинні екологічні уявлення, сформовані в дітей, дають їм можливість передбачити наслідки здійснених ними конкретних дій у природі, що сприяє регуляції їхньої **поведінки та діяльності** в природному довкіллі.

Діяльність – це спосіб буття людини у світі, здатність вносити в дійсність зміни. Дитина завжди є суб'єктом діяльності – пізнавальної, продуктивної та інших видів. Компонентами діяльності є суб'єкт з його потребами, мета діяльності, засіб реалізації та результат. Дуже важливим є формування в дітей дошкільного віку вміння регулювати свою діяльність у природі згідно з її законами, не порушуючи природні зв'язки, не завдаючи їй шкоди.

Поведінка – система взаємопов'язаних реакцій і дій людини у взаємодії з навколишнім середовищем. Поведінка людини є системою дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено [2, 261].

Діяльність людини в природі, спрямована на споживання природних ресурсів, орієнтацію на задоволення власних потреб без урахування необхідності дотримання цілісності природних систем вважається прагматичною. У дошкільному віці частіше можна спостерігати ситуативний характер поведінки й діяльності дитини в природі, що залежить від різних чинників: присутності поруч дорослого, що контролює її діяльність, власного досвіду спілкування з природою, ситуативного позитивного, негативного чи індіферентного ставлення до об'єкта.

Екологічно доцільною діяльністю є така діяльність людини в якій її дії не порушують екологічної рівноваги в природі й задовольняють потреби особистості без шкоди для навколишнього середовища. Таким чином, ціннісне ставлення, сформоване на основі екологічних знань, мотивує діяльність, що забезпечує існування людини і природи як рівнозначних цінностей. З розвитком емоційно-ціннісного ставлення до природи зазнає змін зміст мотивів діяльності; вчинки, складові поведінки в природі, характеризуються орієнтацією на стан живої істоти й меншою орієнтацією на задоволення власних інтересів і потреб, що є результатом сформованості в дошкільника усвідомлення важливості існування кожного компонента природи.

Знання зв'язків і залежностей між природними об'єктами, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи слугують основою екологічно доцільної поведінки та діяльності згідно з законами природи, що є однією з гарантів існування людини у природному середовищі.

Таким чином, при формуванні еколого-природничої компетентності дитини центральним аспектом є формування ставлення до природи як до цінності, усвідомлення єдності з природним світом, формування екологічно узгодженої діяльності в природі на основі еколого-природознавчих знань, ключовими серед яких є уявлення про зв'язки й залежності в природі. Процес формування еколого-природничої компетентності зачіпає всі сфери розвитку особистості дитини: інтелектуальну, мотиваційну, емоційно-вольову, надаючи сприяння повноцінному розвитку дошкільника в гармонії з суспільством і природою.

**Зміст знань та практичних умінь дітей за освітньою лінією БКДО
«Дитина у природному довкіллі».**

Освітню лінію «Дитина у природному довкіллі» структуровано за **такими складовими:**

- Природа планети Земля;
- Життєдіяльність людини у природному довкіллі;
- Всесвіт.

Завершується вона узагальненим визначенням результату освітньої роботи — сформованістю у дитини природничо-екологічної компетенції.

Зміст першої складової: **«Природа планети Земля»**, містить такі структурні компоненти:

- Явища природи;
- Рослини. Гриби;
- Тварини.

Згідно БКДО діти мають засвоїти загальні уявлення про природу Землі, а саме: знати, що люди живуть на планеті Земля, яка має форму кулі та складається з повітря, суші і води. Повітря, вода і суша необхідні для існування людини.

Знання про повітря подаються узагальнено: повітря знаходиться навколо нас, ним дихає все живе – рослини, тварини, люди. Повітря буває різним: чистим прозорим, або забрудненим, холодним, теплим, гарячим, вологим, сухим. Вітер — це рух повітря; він може бути сильним, слабким, поривчастим; може бути корисним чи завдавати шкоду. Стан повітря залежить від часу доби, пори року, діяльності людини.

На основі отриманих знань у старших дошкільнят мають бути сформовані *вміння*: розрізняти ознаки повітря, позитивно сприймати дії дорослих по підтриманню його чистоти у приміщенні та поліпшенню засобами провітрювання, зволоження, очищення.

В результаті освітньої роботи, проведеної вихователями, у дітей формується ціннісне *ставлення* до повітря як джерела життя і здоров'я.

Знання про тверду поверхню Землі, що подаються в процесі спостережень пейзажів рідного краю, розповідей дорослого, розгляду дітьми моделі Землі – глобуса, карти світу та України, ілюстрованих атласів, читання художньої літератури, перегляду ілюстрацій, досліджень ґрунту, проведення бесід, мають лягти в основу *уявлень* дитини про те, що тверда поверхня планети – суша, має різну форму: рівнини, пагорби, гори, яри. В надрах планети знаходяться корисні копалини (вугілля, газ, нафта тощо), їх добувають і використовують люди.

Безосередні спостереження та праця в природі, ознайомлення з традиціями рідного краю стануть основою усвідомлених *знань* про те, що на суші люди будують житло, обробляють ґрунт — родючий шар поверхні.

Отримані знання є підґрунтям формування наступних практичних умінь: розрізнення на карті та глобусі материків, островів, океанів, морів, річок, озер (знання назв не обов'язкове, лише розрізняти водний простір і сушу), опису пейзажів; дослідження ґрунту та оцінки його стану, обробки ґрунту – скопування, підпушування, полив.

В результаті у дітей має сформуватися ціннісне *ставлення* до землі, як джерела добробуту людей, краси довкілля, натхнення митців.

Знання про воду діти мають отримати в результаті безпосередніх спостережень, ігор, нескладного експериментування та праці, що доповнюються розповідями вихователя, читанням художньої літератури, перегляду ілюстративних та відеоматеріалів. Старші дошкільники мають засвоїти інформацію про те, що на Землі вода знаходиться у річках, озерах, морях, океанах, льодовиках та під землею; вода океанів і морів солоні, а в річках і озерах переважно прісна; у воді живуть тварини, ростуть рослини; вода необхідна всім живим істотам. Оволодіти елементарними знаннями про надходження води до людських осель, її використання для вироблення енергії для освітлення та опалення будівель, господарських та побутових потреб, для проведення гігієнічних процедур тощо.

На основі отриманих знань у дітей формуються *уміння* розрізняти стани води (рідкий, твердий, газоподібний — пара), очищувати методом фільтрування, раціонально використовувати її для побутових потреб та праці в природі, берегти.

Ставлення до води, як до джерела життя та краси формується на основі отриманих знань, що через втілення у практичну діяльність трансформуються у стійкі переконання і стають нормою поведінки дитини.

Базовим компонентом дошкільної освіти передбачено формування у дітей початкових *знань про об'єкти та явища природи*: сонце, хмари, вітер, дощ, грозу, блискавку, веселку, туман, грім, град, іній, сніг, заметіль, хуртовину, ожеледицю, посуху, шторм.

Інформація про ці об'єкти та явища природи вибудовується на основі достовірних наукових фактів з врахуванням вікових особливостей дітей та завдань розвитку.

Сонце – найближча до Землі зірка, джерело тепла і життя. Без нього нічого на Землі не відбувається. Роль Сонця в нашому житті величезна. Насамперед тому, що воно допомагає рослинам виробляти кисень. Без кисню живі істоти дихати не можуть, а виробляють кисень тільки рослини. Але рослини можуть це робити лише на світлі, лише вдень. Отож якби не Сонце, то рослини, прозвані «зеленими легенями планети», перестали б збагачувати атмосферу киснем. Якби не Сонце, то Землю враз би скував жахливий космічний холод. Є така приказка: «Куди не заглядає сонце, туди навідується лікар». Люди здавна брали це до уваги, зокрема, при спорудженні житла, оскільки сонячні промені, виявляється, вбивають хвороботворні бактерії. Діти, які мало бувають на повітрі в сонячні дні, починають хворіти. Навколо Сонця обертається Земля. Під час цього руху вона то наближається, то віддаляється від нього і цим пояснюється зміна пір року. А оскільки Земля обертається ще й сама навколо себе у нас день змінює ніч.

Вітер. Дітям достатньо знати, що це рух повітря. Характер вітрів найповнішою мірою передає народний фольклор. Згідно йому кожний з вітрів

має свою назву, що водночас виступає і його характеристикою. Наші предки дали наступні назви вітрам:

Північний – “Борей” – сильний і холодний вітер, здатний всіх побороти, навіть тепло Сонця. Південний – “Зефір” – легкий і ніжний, як одноіменні солодоші. Східний – “Суховій” – приносить посухи. Західний – “Плаксун” – несе дощі і тумани. Чотири вітри – чотири характери, оспівані в народній творчості. У В.О.Сухомлинського є твір – “Південний вітер і холодний вітрюга”, де подаються персоніфіковані образи вітрів.

Дітям цікаво буде послухати про те, що на стародавніх картах світу, якими користувались мореплавці та сухопутні мандрівники, на кожній із сторін завжди були зображення 4-х істот - вітрів.

Місцеві вітри: морський – бриз, і гірський – фен мають змінний характер руху, тобто протягом доби змінюють свій напрямок. Бриз – вдень віє з моря, а вночі – на море. Фени – вдень в гору, а вночі з гір у долину.

Хмари розташовуються на різній висоті і залежно від цього, а також від особливостей зовнішнього вигляду поділяються на:

1. Хмари верхнього ярусу – перисті, перисто-купчасті, перисто-шаруваті. Перисті хмари — це поодинокі ніжні хмарки, білі, блискучі, що часто мають вигляд волокон, прозорих пластівців. Усі хмари верхнього ярусу складаються з льоду.

2. Хмари середнього ярусу — висококупчасті, високошаруваті. Ці красиві хмари складаються з білих округлих куль, валів, а високошаруваті мають вигляд пелени сіруватого кольору. Вони складаються з краплин води.

3. Хмари нижнього ярусу шаруваті, шарувато-купчасті, шарувато-дошові. Шаруваті хмари мають вигляд пелени сірого кольору. Шарувато-купчасті складаються з брил і валів сірого кольору. Шарувато-дошові хмари — це безформний сірий шар.

4. Хмари вертикального розвитку. Основи цих хмар містяться на рівні нижнього ярусу, а вершини досягають меж верхнього ярусу. До хмар вертикального розвитку належать купчасті і купчасто-дошові. Купчасті хмари —

найгарніші. Вони мають вигляд щільних клубів і куп з майже горизонтальною основою і складаються з води. Купчасто-дошові хмари складаються з води і льоду. Спостереження за хмарами, що постійно змінюються, дають простір для фантазування.

Дошкільників цікавлять атмосферні **опади**, їх різноманітність. Тому в процесі повсякденних спостережень слід навчити їх розрізняти деякі види хмар, стежити за їх рухом, помічати, які хмари найчастіше пов'язані з певними опадами. Для розвитку уваги, спостережливості, пам'яті дітей можна знайомити з різними видами **дощів**: *обложними дощами*, які характеризуються рівномірністю і тривалістю, випадають з шарувато-дошових хмар; *зливами*, з швидкою зміною їхньої інтенсивності і нетривалістю. Вони випадають з купчасто-шаруватих хмар у вигляді дощу, снігу, іноді дощу з градом. *Мжичка* випадає з шаруватих хмар, краплі її дуже дрібні.

Грози – проливні дощі з сильними поривами вітру, громом та блискавкою, в Україні спостерігаються переважно з квітня по вересень, на узбережжях морів — у жовтні, листопаді. Зимою грози бувають дуже рідко. Середня кількість гроз на рік 25—30, у південних районах кількість їх зменшується до 15—20, а у гірських районах зростає до 30—40.

Найбільша кількість днів з грозами спостерігається влітку, коли найбільше прогривається підстилаюча поверхня, внаслідок чого створюються найсприятливіші умови для формування грозових хмар. Грози найчастіше відбуваються після полудня (з 15 год), середня тривалість їх 2 год. У більшості випадків вони супроводяться зливами, іноколи градом.

Явище грози викликає у дошкільників значний інтерес і потребує доступного пояснення і ознайомлення з правилами поведінки під час грози. Дошкільникам важко пояснити фізичну суть грози, проте потрібно розповісти, що гроза часто відбувається після жаркої сухої погоди. Люди можуть передбачати грозу за барометром і уникати її руйнівних наслідків за допомогою громовідводів.

Перед наближенням грози слід показати, як клубочаться хмари, міняється

колір неба. Слід навчити дітей спокійно прибирати іграшки і заходити в приміщення. Спостерігаючи блискавку і слухаючи грім, добре загадати дітям загадки: «Летить стріла вогняна, ніхто її не спійма»; «Шило-покотило попід небесами ходило, з полями говорило», пов'язуючи їх з живодайною, але часто руйнівною силою грози, її небезпекою для життя людини.

Після грози на ділянці доцільно розглянути зміни, що сталися з природою. Під час виснажливої спеки після гроз, що супроводжуються зливами, рослини наче оживають, але часом зливи викликають шкідливі процеси — змивають поверхневий родючий шар ґрунту, прибивають до землі рослини, ламають дерева.

Град в Україні найчастіше випадає у травні—червні. Випадання граду, як правило, супроводжується значним зниженням температури повітря (на 6—8 °С). Град завдає значної шкоди сільському господарству.

Град завжди викликає у дітей великий інтерес. «Розсипався горошок на сімдесят доріжок, ніхто його не підбере»,— загадує дітям вихователь загадку і пов'язує з нею бесіду про шкідливість граду для рослин. Зі старшими дошкільниками можна роздивитися градину, розколовши її. Град формується у потужних хмарах вертикального розвитку, де градина переміщується у висхідних течіях повітря, доки не подолає силу опору і не впаде на землю. На зрізі градини видно концентричні кола – більш темні і світліші (як на зрізі стовбура дерева). Ці кола можна порахувати і таким чином визначити скільки разів градинка стрибала у хмарі вгору-вниз, поки не впала на землю.

Сніг – це водяна пара, яка замерзла високо над землею, не встигнувши перетворитися на воду, а одразу стала крихтливими крижинками. Вони такі маленькі, наче пилінки. Їх і називають алмазним пилом. Якщо мороз не дуже сильний, льодяні пилінки, потрапивши в хмару, обростають новими голочками, стають усе більшими й більшими та набувають вигляду знайомих нам сніжинок. Вони схожі на білі зірочки. Якщо розглянути сніжинку на рукавичці, можна побачити, що всі вони ніби мереживні, усі різні, із тонкими променями й пелюстками, як у найніжніших квітів. □ Але променів у них завжди тільки

шість. □ Коли взимку погода м'яка, сніжинки злипаються, й утворюються густі пухнасті пластівці. Тому такий сніг ще називають лапатим. Він укриває землю пишною білою ковдрою. □ □

У ясний морозний день сніг рипить під ногами. □ Це руйнуються під ногами маленькі промені холодних зірочок. А оскільки руйнується їх одразу дуже багато — от ми й чуємо тріск.

Сніговий покрив має велике значення як джерело вологи та для захисту озимих культур від вимерзання, тому на сільськогосподарських угіддях за допомогою спеціальних заходів (снігозатримання, лісових смуг) створюють додаткові запаси снігу.

Взимку з дошкільниками слід проводити підгортання снігу під дерева, кущі, багаторічні рослини квітників, пояснювати охоронне значення цього заходу. Наявність снігового покриву дає можливість цікаво організовувати прогулянки (ігри та експериментування зі снігом, льодом, прикрашання ділянки сніговими скульптурами).

Тумани в Україні найчастіше бувають у холодний період року (особливо в грудні — лютому). Утворення туману взимку зумовлюється охолодженням теплого вологого повітря, що надходить з Атлантичного океану та Чорного моря, значний вплив мають також місцеві умови — рельєф, температура і вологість повітря.

Протягом року найбільша кількість днів з туманами характерна для Карпат і Кримських гір (понад 120 днів), а також для території, що простяглася широкою смугою від Донецького кряжа на захід через усю Україну; найменше туманів буває на узбережжі Чорного моря, особливо у Криму (15—30 днів). Знайомлячи дошкільників з туманом, слід наголосити на тому, що це маленькі краплинки води, які зависли в повітрі. Туман може виникати з серпанку і розсіюватися, переходячи в серпанок. Загадати загадку: «Не дід, а сивий, не спить, а стелиться, вкриває землю й океан, а зовуть його ... туман».

Спостерігаючи за туманом, слід наголосити на шкідливих наслідках його для повітряного, автомобільного та інших видів транспорту через зниження

видимості. Потрібно також розповісти про те, що у житті рослин туман відіграє позитивну роль як джерело вологи.

Приморозки в Україні спостерігаються навесні і восени, коли вторгнення холодних мас повітря та охолодження земної поверхні викликають зниження температури повітря до 0 °С вночі. На півночі та в гірських районах країни вони спостерігаються до кінця травня і пізніше, на Півдні — до середини квітня. На Південному березі Криму з кінця березня температура повітря майже не буває нижчою за 0 °С.

Перші осінні приморозки у долинах Карпат та на півночі настають переважно у другій половині вересня, на півдні — у середині жовтня, на узбережжях морів — наприкінці жовтня — на початку листопада. Приморозки завдають значної шкоди сільському господарству, особливо навесні, в період пробудження і розвитку рослин. Для запобігання та зменшення інтенсивності застосовують полив ґрунту, димові завіси, різноманітні укриття. Старших дошкільників, особливо у сільській місцевості, треба познайомити з деякими заходами, які використовують проти приморозків.

Ожеледиця утворюється у холодний період року при температурі нижче 0...—3 °С. Найчастіше вона буває на Донецькому кряжі, Приазовській височині (на рік приблизно 30 днів), а також у Карпатах та Кримських горах. Загальна тривалість ожеледиці коливається від 15 хв до 15 діб, середня — близько 12 год.

Середня товщина намерзлого льоду 7—11 мм, максимальна до 100 мм (на височинах) та 200 мм (у горах). Утворення шару льоду понад 20 мм, особливо під час сильного вітру, завдає значної шкоди господарству (обриваються проводи і т. д.).

Під час ожеледиці діти люблять поковзатися. Слід привернути увагу дітей до шкідливості цього явища не тільки для людей (транспортні аварії, падіння), але й для природи—внаслідок намерзлого льоду ламаються гілки дерев, багатьом птахам і звірам важко добувати корм. У такі дні слід виявляти особливу турботу про пташок, які залишаються зимувати і прилітають на територію дитячого садка.

Хуртовини в Україні найчастіше спостерігаються у січні — лютому. Річна кількість днів з хуртовинами зменшується від 20—25 днів на північному сході країни до 3—5 днів на південному заході. На Донецькому кряжі 25—29 днів з хуртовинами, у Кримських горах — близько 35 днів. У Закарпатті та на Південному березі Криму в окремі зими хуртовин не буває.

Дні з хуртовинами несприятливі для прогулянок з дітьми через можливість переохолодження. В ці дні слід більше проводити рухливих ігор та ігор з вітром. Спостереження за хуртовиною доцільно пов'язати з загадками: «Вовком виє, завиває, кучугури намітає», «Рукавом махнув—дерево зігнув». Прислухатися до звуків, поставити запитання: «Чому сніг нерівномірно лягає на землю? Чому його більше на певних ділянках?». Розповісти про можливу шкідливість хуртовини для господарства — змітає сніг з полів, оголюючи їх, про небезпеку хуртовини для тварин, людини.

Суховії в Україні спостерігаються у квітні — вересні, з максимумом у серпні. Виникають при підвищенні температури повітря понад +25 °С, зниженні відносної вологості до 30% і швидкості вітру понад 5 м/с. На території країни є два осередки з великою кількістю суховіїв: на півдні (Миколаївська, Дніпропетровська, Запорізька й Херсонська області та степові райони Криму) і на сході (Луганська, Донецька області). Середня кількість днів з суховіями в цих районах становить 25—30, в окремі роки 50—60.

Під час суховіїв слід звернути увагу дітей на шкідливість для розвитку рослин недостатньої кількості вологи, необхідності організувати поливання рослин.

Пилові, або чорні, бурі виникають під час посушливої погоди й сильних вітрів внаслідок розвіювання сухого шару ґрунту. В Україні пилові бурі бувають переважно у березні — вересні, взимку лише 1—2 рази на десятиріччя. Найчастіше пилові бурі спостерігаються у степовій зоні—в середньому 3—8 днів на рік, у районі Херсона—Дніпропетровська—Мелітополя до 9—12 днів. На північному заході країни вони бувають рідко. Тривалість пилових бурь коливається від чверті години до кількох діб. Пилові бурі виникають найчастіше

влітку, але найбільшої шкоди посівам вони завдають навесні.

Посухи. Тривала нестача опадів під час підвищення температури повітря у теплий період року зумовлює виникнення посух — весняних, літніх, осінніх. Весняні посухи спостерігаються у квітні — червні найчастіше на півдні Херсонської області; літні посухи—(у липні—серпні) переважно в прибережних районах та на півночі Криму. Осінні посухи (у вересні — жовтні) найхарактерніші для південних районів Одеської, Миколаївської, Херсонської та Запорізької областей, і

В Україні посухи повторюються кожні 2—3 роки, завдаючи значної шкоди сільському господарству, особливо навесні в періоді інтенсивної вегетації рослин. Для боротьби з посухами, пиловими бурями, суховіями застосовують захисні лісонасадження, снігозатримання, спеціальну обробку ґрунту для затримання вологи, зрошування, сівбу в оптимальні строки, застосування посухостійких сортів сільськогосподарських культур, а також раціональний розподіл сільськогосподарських культур з урахуванням ґрунтово-кліматичних умов.

Шторм – сильне хвилювання моря, що супроводжується ротужним вітром (більше 20 м/с). Під час шторму піднімаються велетенські хвилі. Це надзвичайно красиве, проте небезпечне явище природи.

Веселка - красиве явище яке можна побачити під час, або після дощу, а також біля фонтанів, водоспадів, під час поливу рослин зі шланга. Промені сонця проходять крізь маленькі краплі води які втримуються потоками повітря і забарвлюють їх у різні кольори. Веселка складається із семи основних кольорів: червоного, помаранчевого (оранжевого), жовтого, зеленого, блакитного, синього й фіолетового. За початковими назвами кольорів легко запам'ятати їх послідовність: *Чарівниця Осінь Жар-птицю Закликає Бабусин Сад Фарбувати.*

Ознайомлюючи дошкільнят з **рослинами та грибами** вихователі мають виходити з інтересів та потреб дітей, флористичних особливостей свого регіону. Діти мають знати і називати *найпоширеніші у своїй місцевості* дерева, кущі, трави, дикорослі й культурні рослини, засвоїти, що рослини зростають

здебільшого не ізольовано, а в певних рослинних угрупованнях – фітоценозах. Найхарактернішими угрупованнями в Україні є ліс, луки, водойми, болота, степи. Дітям треба показати, що кожне рослинне угруповання – це рослини, що ростуть на одній території і пристосувалися до життя поряд один з одним. Так супутником дуба часто виступає ліщина, де росте сосна, там можна зустріти і березу, де осоки – там і верби. Чим більше рослин в угрупованні, тим воно міцніше. Рослини не тільки не заважають одна одній, але й допомагають. Дереву в лісі захищають кущі і трави від гроз і вітрів, а трави бережуть коріння дерев від висихання. Дітям цікаво буде дізнатися, що в усіх угрупованнях – у лісі, на луках, болоті, степу і навіть на водоймі рослини ростуть ярусами (ніби кожна на своєму поверсі).

Найзручніше ярусність угруповань показати дітям на прикладі лісу. Перший (найнижчий) ярус (або поверх) лісу займають мохи, лишайники та гриби. Цей ярус отримує найменше світла. Другий – однорічні та багаторічні трави, а також низькорослі чагарники. Третій ярус складають кущі і невеликі дерева, Четвертий, найвищий ярус – високі дерева. Образність мислення дітей дозволяє їм сприйняти картинку: ліс – це багатоповерховий дім, де всі рослини живуть у злагоді, кожна на своєму поверсі.

Просторове розміщення рослин за ярусами спостерігається як в наземній частині лісів, так і в підземній. Підземні яруси розрізняють за глибиною, яку сягає коріння. Завдяки підземній ярусності коріння різних видів рослин поглинає воду і поживні речовини в різних горизонтах ґрунту. Наприклад, у широколистяних лісах коріння дерев сягає глибини 5-6 м, коріння чагарників — 2-3 м, коріння трав проникає на глибини від 10-40 до понад 100 см. Це можна показати під час перекопування ґрунту чи проведення спостережень за роботою людей, що висаджують дерева та кущі в парку.

Завдання педагога: дотриматися покроковості подання інформації:

Крок перший: формування уявлень про *окремі рослини*, їх зовнішній вигляд, потреби, умінь бачити красу та тендітність;

Крок другий: формування уявлень *про зв'язки й залежності*, що існують у природі та емоційно-ціннісного ставлення до природи;

Крок третій: формування уявлень про *цілісність* природи і вплив на неї людини, розвиток усвідомленого емоційно-ціннісного ставлення.

Дітей доцільно познайомити з характерними для *лісів* України рослинами: деревами - дубом, кленом, липою, буком, грабом, осикою смерекою, ялиною пухнастою, сосною, березою; кущами – ліщиною, бузком, барбарисом, шипшиною, бруслиною, бузиною, малиною, ожиною; травянистими рослинами – папороттю, конвалією, підсніжниками, пролісками, рястом, анемоною, фіалками, купиною, сон-травою, звіробоем, деревієм, валеріаною, ромашкою, іван-чаєм, любкою двулистою та іншими. Оскільки рослини квітнуть не всі одночасно, а по черзі, з весни до пізньої осені в лісі можна знайти цікаві об'єкти для спостережень з дітьми.

Луки – рослинне угруповання для якого також характерна ярусність, хоча вона виражена не так яскраво як у лісі. Присутня тут і сезонність цвітіння. На луках відсутні дерева. Лише на заплавних луках ростуть верби та осики, зустрічається калина. Серед рослин луків дітей доцільно ознайомити з такими злаками як тимофіївка, лисохвіст, тонконіг, грястиця, костриця лучна. З представників родини бобових: конюшиною, люцерною, мишачим горошком, чиною лучною. З різнотрав'я дітям цікаві будуть деревій, королиця, волошки лучні, козельці, герань лучна, підмаренники, щавель, валеріана. На заплавних луках можна показати осоки, на гірських луках (або полонинах) – надзвичайної яскравості маки та волошки, високі злаки. Дітям треба розказати, що луки не існують вічно. В природі відбувається поступове перетворення луків на ліси. Природні луки потребують догляду, раціонального використання.

Степ – угруповання трав, що добре переносять і посуху, і спеку, і холод. За умов спекотного посушливого літа верхня частина степових трав восени відмирає, але залишається їх підземна частина (кореневища, цибулини, бульби), з якої наступної весни розвиваються молоді пагони з листками. Степові рослини мають дуже довгі та розгалужені корені, бо влітку вологи часто не вистачає.

Тому степ влучно називають «лісом навпаки»: у лісі більше розвинена наземна частина рослин, а в степу — підземна.

Дітей слід познайомити зі степовими ефемероїдами: гадюча цибулька, тюльпан Шренка, півники карликові, горицвіт весняний, воронець. Дати знання про те, що степи – житниця нашої країни, де вирощують хлібні злаки. Серед дикоростучих злаків своєю красою увагу дітей привертає ковила.

Цікаві для спостереження катран. Безсмертки, льон австрійський. Під час масового цвітіння степові схили стають ніжно-блакитними. Навіть тим дітям, що живуть далеко від степу, знайомий кермек широколистий. Це декоративна рослина, яку часто використовують для сухих букетів. Зацікавлять і миколайчики сині. Вони мають сині кулясті голівки суцвіть і забарвлену в синій колір верхню частину плодоносного пагона. Цю рослину, як і кермек, використовують для сухих букетів. Катран і кермек – рослини, що відносяться до групи “перекоти-поле”. На початку осені, коли визрівають плоди, у всіх рослин перекоти-поля стебла загинаються так, що рослини набувають майже кулястої форми. Вітер відриває висохле стебло і котить його степом, розсіваючи насіння.

Серед чагарників степу цікавими об'єктами спостережень є мигдаль степовий, терен, шипшина. Мигдаль привертає увагу під час цвітіння червоно-рожевими квітками, які рельєфно виступають на фоні степу. Надзвичайно гарно квітує терен, а також степова вишня. Наприкінці квітня по схилах балок і узліссях байрачних лісів можна показати дітям кущики степової вишні, густо всипані духмяними сніжно-білими квітками. Це цінна медоносна, полезахисна рослина, плоди її поширюються птахами.

Показавши дітям красу українського степу можна розповісти і про те, що один раз розораний степ ніколи не відновлюється. Степи треба охороняти. Для цього створюються заповідники у яких рослини степу існують у своїй природній красі.

Ярусність властива *і рослинам водою*. Проте вона має не вертикальний характер (низько, вище, ще вище, дуже високо), а будується за принципом концентричних кіл: від вологолюбивих рослин суші до рослин мілководдя,

більших і найбільших глибин. Першим є пояс прибережних рослин: тут ростуть сусак, стрілолист, частуха подорожникові, їжачі голівки, калюжниця, цикута. Другий пояс рослин водойм займають очерет, рогіз, кошик. Наступний пояс, де вода ще глибша, займаються водні рослини з листками, що плавають на поверхні води, - біле латаття, глечики жовті. У водоймі є рослини, які все життя проводять під водою, деякі з них укорінюються в ґрунті (елодея), а деякі не укорінюються (кушир, пухирник). До вільно плаваючих рослин належить ряска. Крім вищих квіткових рослини на водоймах поширені і нижчі - водорості. Знання про рослини водойм доцільно подавати в образній формі. Ви можете порівняти рослини з дітьми: одні з них (рослини першого ярусу) люблять милуватися водоймами, а купатися не хочуть. От і ростуть вони *на березі* водойми, не заходячи до води. Інші – рослини другого ярусу, заходять у воду ніжками (корінцями), або трошечки глибше. Наступні (рослини третього ярусу) вже плавають – їхнє стебло і листя (тулуб і ніжки) плавають у воді, але корінці (ніжки) тримаються за землю. Найсміливіші рослини четвертого ярусу – вони вільно плавають у воді і можуть зовсім не триматися за ґрунт.

Слід пам'ятати, що знання в дошкільному віці є не самоціллю, а умовою формування усвідомлено ціннісного ставлення до природи, що стає неможливим без розуміння зв'язків і залежностей у природі, її цілісності.

Гриби. Діти мають знати, що більшість грибів є санітарами довкілля. Вони перетворюють рештки відмерлих рослин і тварин на поживні речовини. Отже, гриби підвищують родючість ґрунту. Вони є кормом для деяких диких тварин і окрасою лісу. Серед грибів є їстівні й отруйні. Їстівні гриби — корисний продукт харчування. □ Це білий гриб (боровик), лисичка, опеньки, масляки. Отруйними є мухомор, бліда поганка.

Тварини. Тваринний світ України багатий і різноманітний. Дошкільники здатні зрозуміти, що життя тварин пов'язано з конкретним місцем проживання: одні з них живуть у лісах (білки, вовки, ведмеді, дикі кабани), інші у водоймах, або біля них (риби, жаби, бобри, водоплаваючі птахи), ще інші на луках (заяць-русак, мала землерийка, жайворонок польовий) чи в степах (ховрахи, байбаки,

мишки-полівки, ящірки, орли). Багато тварин живуть під землею (хробак, кріт). Тварини мають певні пристосування до умов життя, що дозволяють їм почуватися комфортно. Наприклад, хутро ведмедя захищає його тіло від холоду та дощів, подряпин, які він міг би отримати пробираючись через лісові хащі, лапи пристосовані до лазіння по деревах, а здатність впадати у сплячку забезпечує можливість тривалий час обходитись без їжі; лось має такі широкі ратиці, що може легко пересуватися по болоту; степові звірята мають маленькі розміри, що дозволяють їм ховатися від небезпеки у траві чи маленьких нірках.

Дітей, насамперед, доцільно знайомити з тими представниками, що мешкають в їхньому регіоні. *Серед домашніх тварин* діти мають знати кішку, собаку, коня, корову, свиню, вівцю, віслюка, кролика, домашніх птахів – курку, качку, гуску, індика. Окрім того, що ці тварини живуть у людей і приносять користь, а люди піклуються про них, слід наголосити на тому, що спілкування з домашніми тваринами приносить велике задоволення і поліпшує настрій, а отже і здоров'я людей. “Перекладати” мурчання kota чи розуміти погляд свого собаки дуже приємно. Домашні тварини і люди – друзі.

Знання про *диких тварин*: хробака, їжака, крота, зайця, лисицю, вовка, ведмедя, кабана, оленя, лося, бобра, мишки, байбака, ховраха та інших необхідно подавати за *схемою*:

- Зовнішній вигляд
- Спосіб життя (де живе, чим харчується, як вигодовує дитинчат, кого боїться і для кого є небезпечним)
- Пристосування до умов життя (будова тулуба, кінцівок, очей, ротового апарату, шкіряний покрив)
- Користь в природі
- Користь для людини
- Правила поведінки з твариною.

Щодо диких птахів, то дітей доцільно познайомити з горобчиком, синицею, ластівкою, сойкою, сорокою, вороною сірою, граком, галкою, дятлом, трясогузкою, лелекою, лебедем, дикими качками, жайворонком, чаплею.

Найбільш чисельним класом царства тварин є комахи (шестиногі комахи). Серед них дітям цікаві: метелики, сонечко-семикрапкове, клоп-солдатик, травневий хрущ, жук-олень, жук-носоріг, златка, водолюб, плавунець, жужелиця, бджола, оса, коник, цвіркун, цикади, муха хатня, комар. Серед павукоподібних (восьминогі комахи) – павук-хрестовик, павук-сріблянка. Ознайомлення з ними проводиться за попередньою схемою.

Зміст знань дітей за другою складовою: **“Життєдіяльність людини у природному довкіллі”** спрямовується на формування умінь природодоцільної поведінки та використання об’єктів і явищ природи як джерела естетичної, моральної насолоди, інтелектуальної насолоди (радості пізнання). Тож дітям необхідні знання про правила ввічливої поведінки в природі (аналогічні правилам поведінки в гостях: вітатися, бути уважливим, дивитися і слухати, але без потреби не чіпати, допомагати, дякувати).

Дошкільникам необхідно пояснити, що стан природного довкілля й життєдіяльність людини взаємопов’язані і природне довкілля змінюється внаслідок людської діяльності людей. Доцільно познайомити дітей з професіями, знаряддям праці і змістом діяльності людей, що працюють у сфері природи: обробляють землю - вирощують хліб, овочі і фрукти, доглядають тварин, вивчають і здійснюють прогноз погоди, прикрашають ландшафти, охороняють природу. На основі цих знань формується позитивне ставлення до представників цих професій і бажання діяти на користь природі.

Зміст третьої складової: **“Всесвіт”** передбачає засвоєння дітьми знань про Всесвіт як безліч зірок та інших космічних тіл – планет та їх супутників, комет, метеоритів та інших. Дітей знайомлять із Сонячною системою, як частиною Всесвіту.

Щодо Сонячної системи, дітям достатньо знати, що в центрі її знаходиться Сонце, яке є джерелом світла й тепла. Навколо Сонця обертаються планети,

серед яких і наша планета – Земля. Вихователь називає дітям планети Сонячної системи, але не ставить за мету запам'ятовування їхніх назв дітьми. Дітей знайомлять лише з тим, що планети Сонячної системи різні за розміром (є більші за Землю, є менші), знаходяться від нього на різній віддалі і всі набагато менші за Сонце.

Уявлення про те, що Земля робить один оберт навколо Сонця за рік, під час обертання вона по-різному освітлюється і нагрівається його променями, потрібні дітям для розуміння причин сезонних зміни і позитивного реагування на планування дорослими індивідуальних та колективних справ (“навесні ми висадимо квіти” (лютий), “перенесемо кущ чорнобривців до куточка природи, щоб він не замерз і ще порадував нас квітами” (жовтень), “у вересні ви підете до школи”(травень), “влітку треба загартовуватися, щоб не хворіти взимку”). Уявлення про обертання Землі навколо своєї осі сприяють розумінню зміни дня і ночі.

Діти отримують інформацію про Місяць – супутник Землі, його форму (куля, яка завжди обернена до Землі однією стороною), період обертання навколо Землі. Вони здатні зрозуміти, що місяць освітлюється Сонцем, але по-різному (з одного боку, з іншого, більше або менше), тому у різні дні Місяць має різний вигляд: від вузької скибочки до повного диска. Бувають дні, коли Місяць зовсім не видно. Пояснюється це зміною освітлення Місяця Сонцем (*вихователь має унаочнити свою розповідь за допомогою моделі*).

Дошкільники розуміють, що за зорями і планетами можна спостерігати за допомогою спеціальних астрономічних приладів – телескопів. Мають отримати уявлення, що в телескоп можна побачити зорі, планети, поверхню Місяця, виявляє до цього інтерес. Володіє елементарною інформацією про те, що для вивчення Всесвіту люди виводять у позаземний простір супутники, космічні кораблі, станції. Люди, що літають у Космос називаються космонавтами.

Отримані знання стають основою загальної початкової обізнаності дитини у багатоманітності взаємозв'язків між об'єктами і явищами природи, між станом природи і діяльністю людини і зумовлюють здатність до: милування природою,

сприйняття природи як цінності, довільної регуляції власної поведінки в природі; усвідомлення себе як частини великого світу природи і Всесвіту: залежності власного здоров'я, настрою, активності від стану природи, її розмаїття і краси; вияву інтересу до подальшого пізнання, бажання та посильних умінь природоохоронних дій.

Інноваційні підходи до формування компетентності дитини за освітньою лінією “Дитина у природному довкіллі”.

Сучасні інновації входять у життя дошкільних навчальних закладів у вигляді педагогічних технологій. Під педагогічною технологією розуміють сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів; вона є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу. Застосування еколого-педагогічних технологій у практиці роботи з дітьми дошкільного віку дозволяє отримати бажаний ефект екологічного виховання за умов:

1. Докладного опису технології – всіх заходів із визначенням їх освітньо-виховних цілей та завдань, способів організації, сценаріїв можливого проведення;
2. Чіткого помісячно-тижневого планування та поетапної реалізації заходів.

Педагогічні технології, які використовуються для формування у дітей дошкільного віку основ еколого-природничої компетентності умовно можна поділити на традиційні та нетрадиційні. **Традиційні технології** спрямовані на способи реалізації змісту екологічного виховання, що ґрунтуються на використанні класичних форм роботи, методів та прийомів, та сприяють формуванню усвідомлено-відповідального ставлення до природи.

Новітні технології екологічного виховання ґрунтуються на сучасних **методах формування екологічних уявлень**, серед яких:

метод формування мислеобразів – формування системи екологічних уявлень на основі наукової інформації, творів мистецтва, філософських теорій тощо;

метод екологічної лабілізації – полягає у цілеспрямованій дезорганізації певних аспектів особистісного світосприйняття, внаслідок чого виникає психологічний дискомфорт, зумовлений невідповідністю індивідуальної

стратегії сприйняття природи та екологічної діяльності укоріненим нормам співіснування суспільства та довкілля (наприклад, штучне введення у красивий природний чи фотопейзаж сміття і спонукання дітей до оцінки побаченого);

метод екологічних асоціацій – спрямований на пробудження асоціативних зв'язків між різними образами (пінгвіни – дитячий садок, ліс – багатоповерховий дім для тварин);

метод художньої репрезентації природних об'єктів – актуалізація художніх компонентів відображення світу природи засобами мистецтва (використання поряд із науковою інформацією живопису, музики, художнього, слова);

метод екологічної емпатії. – співчуття природним об'єктам, апелювання до почуттєвої сфери особистості;

метод екологічної рефлексії – аналіз поведінки людини з точки зору природних об'єктів (що відчуває зламана гілка, що може розказати про того, хто зламав її?).

ігровий метод – дозволяє у природній для дитини формі пізнавати світ природи та правила взаємодії з нею в процесі виконання ролей та правил гри.

Як провідний вид діяльності, гра має лежати в основі всього освітнього процесу в дошкільному навчальному закладі, в тому рахунку і такої його значимої складової як екологічна освіта. **Ігрова діяльність** самовмотивована і, безсумнівно, приносить дошкільнику велике задоволення, легко і швидко викликає позитивне ставлення до її змісту. Актуальною на сьогодні є розробка вихователями різних **ігрових навчальних ситуацій** (ІНС) екологічного змісту. Ігрові навчальні ситуації спеціально створюються педагогом для вирішення конкретних дидактичних завдань на екологічних заняттях, екскурсіях, під час спостережень та праці в природі. Ефективними засобами формування екологічної компетентності дітей дошкільного віку є наступні типи ігрових навчальних ситуацій: ІНС із залученням іграшок, що зображують об'єкти природи; ІНС з використанням ляльок-персонажів казок, сюжет яких пов'язаний з природою; ІНС-подорожі («туристичний похід», «екскурсія на виставку квітів»,

«подорож до Північного полюсу або Африки» тощо). Гра, спеціально організована вихователем і привнесена у процес пізнання природи, з успіхом виконує функцію методу екологічного виховання, який полегшує дітям засвоєння екологічних знань і формує емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Серед форм організації **екологічної освіти** дошкільнят сучасна педагогічна наука орієнтує вихователів на безпосереднє введення дитини у світ природи під час щоденних прогулянок, екскурсій, ігор та праці, емоційного спілкування дорослого з дитиною на лоні природи. Такий підхід *не виключає* з освітнього процесу дошкільних навчальних закладів спеціально організованих занять як форми освітньої роботи з дітьми. Проте заняття для дітей дошкільного віку має носити характер емоційно насиченої вільної пізнавальної діяльності.

Заняття може бути побудоване у формі **евристичної бесіди**, з проблемними запитаннями, завданнями, які вирішуються у її процесі і дають дітям змогу вчитися порівнювати, аналізувати, використовувати набуті знання для вислування суджень, міркувати, робити висновки.

В арсеналі сучасного вихователя обов'язковими мають стати **заняття з милування природою, заняття-дослідження, заняття-відкриття, заняття-подорожі, заняття-мрії** на яких дітям надається можливість ділитися своїми почуттями, самостійно, але під керівництвом вихователя здобувати знання, мріяти. Такий підхід до організації занять забезпечує усвідомленість і міцність засвоєння дітьми знань. Бажано щоб вони відбувалися на лоні природи, з використанням музики, образотворчого мистецтва, праці, елементів валеології.

Ефективними у роботі з дітьми є **тематичні заняття**. Метою цих занять у природі є установка: дивитися і помічати, помічати і відчувати, відчувати і думати, думати і діяти. Перевага надається індуктивному методу пізнавальної діяльності (від часткового до узагальненого). Спочатку діти отримують інформацію під час спостережень, експериментування, дидактичних ігор, праці і тільки після того проводяться підсумкові заняття, на яких встановлюються причиново-наслідкові зв'язки, формулюються висновки. Цінність екологічних

занять полягає у тому, що вони несуть дитині безліч відкриттів, зроблених нею самостійно.

Широкий діапазон знань, умінь, навичок і понять формуються під час запланованих, систематичних та проведених в різні пори року **екскурсій і прогулянок** у природу. Змістом екскурсій є: обстеження близької місцевості для формування уявлень про навколишні природні умови, рельєф, наявних рослин і тварин. Під час екскурсій діти збирають природний матеріал для колекцій, ігор, занять із флористики, праці, малювання. Варто використовувати необхідне обладнання для екскурсій: лупу, фотоапарат, фломастери, коробочки, мішечки, папки для гербарію. Будь-яку екскурсію, навіть буденну прогулянку до скверу чи парку, можна перетворити на захоплюючу, використавши, наприклад, гру-змагання «Хто більше побачить красивого?».

Цікавим методом у роботі з дітьми є **проблемні ситуації**, які стимулюють допитливість, забезпечують умови практичного пошуку вирішення завдань. Проблемні ситуації розвивають самостійність думки, спрямовують дітей на активні пошуки відповіді, на встановлення зв'язків та залежностей часового, послідовного та причиново-наслідкового змісту. Разом із тим проблемні ситуації вчать дітей обґрунтовувати свої судження, висловлювати припущення, підводять до самостійних висновків. У змісті, проблемних ситуацій доцільно використовувати такі прийоми, як подача дітям варіативності ознак одних і тих самих об'єктів, явищ; порівняння і зіставлення нових характеристик з відомими, поєднання художнього опису об'єктів та явищ природи з їх реальними рисами через безпосереднє сприймання. З практики педагогічної роботи відомо, що процес порівняння можливий лише за умов, коли дитина озброєна конкретними знаннями про природу, знає ознаки і властивості її об'єктів і явищ. Тому, у проблемній ситуації кожен вихователь має:

- а) чітко формулювати завдання для дітей;
- б) надавати план пошуку відповіді (що і як робити);
- в) спонукати до самостійного пошуку рішення;

г) створювати умови для самостійних висновків, обґрунтувань, суджень та практичної перевірки висновків.

Альтернативою використання у роботі з дітьми проблемних ситуацій можуть бути **мовні логічні завдання** – розповіді-загадки про природу, відповіді на які дитина може дати лише в тому випадку, коли чітко усвідомить зв'язки і закономірності в природі. Зміст і дидактичну мету логічного завдання визначають у відповідності з основною роботою з ознайомлення дітей з природою. Зміст цих задач використовується для закріплення вже наявних знань у дітей, навичок розумової діяльності, порівняння і зіставлення раніше набутих знань з метою підготовки дітей до сприймання матеріалу, складнішого за змістом, розвитку дотепності, стимулювання інтересу і допитливості у пізнанні природи.

Позитивним емоційним тлом організації навчально-виховного процесу ДНЗ є підготовка до свят і розваг природничого змісту. Для формування у дітей умінь і навичок поведінки в природі використовуються різноманітні **вікторини, конкурси, КВК**, які активізують інтерес, увагу дітей, сприяють розвитку їхніх пізнавальних здібностей, уяви, закріпленню набутих знань та вмінь. Проводячи **екологічні свята**, варто використовувати фольклорний матеріал, поезію про природу, музику. У контексті проведення свят мають знайти своє місце виставки дитячих малюнків на тему природи, ілюстрацій до кожної пори року, поробок з природного матеріалу; виставки до дня птахів, місяця тиші, тижня чистої води, міжнародного дня охорони природи допомагають проявляти дітям свою активність, творчість, виявляти і закріплювати свої знання.

Важливим елементом екологорозвиваючого середовища є **«Екологічна стежина»**, яка допомагає вихователю формувати у дошкільнят основи екологічної культури, екологічної вихованості, проявляти гуманні почуття до живих істот, оволодівати початковими вміннями відчувати красу та милуватися нею, виважено поводитися в довкіллі, закріплювати правила безпечної поведінки в природі. Головна мета створення «екологічної стежини» – формування екологічно грамотної поведінки дитини в навколишньому природному

середовищі. Екологічні стежини виконують пізнавальну, розвивальну, естетичну і оздоровчу функції. Їх використовують при проведенні навчальних екскурсій, прогулянок, заходів екологічно-натуралістичного спрямування, пропедевтичної роботи з охорони природи.

Основними вимогами до екологічної стежини є:

- привабливість для відвідувачів: усі об'єкти повинні розкривати красу природи, її унікальність та різноманітність;
- інформативність, тобто спроможність задовольнити пізнавальну потребу дітей впродовж всіх пір року, виходячи з їх вікових особливостей.

Зміст тематичних ділянок має відповідати навчальним і виховним завданням:

- формувати систему наукових знань, поглядів, переконань, які закладають основи відповідального та дієвого ставлення до навколишнього природного середовища, розуміння самоцінності природи та її компонентів;
- розвивати емоційно-чуттєву сферу дитини в процесі взаємодії з об'єктами природного та соціального середовища;
- збагачувати життєвий досвід дітей прикладами позитивної взаємодії з навколишнім середовищем.

Маршрут «Екологічної стежини» може проходити територією дитячого садка (сад, квітник, куточок лісу тощо) а також включати найближчі до дошкільного навчального закладу природні осередки (парк, ліс, водойма, сквер тощо).

Організація «Екологічної стежини» включає в себе створення «Паспорту екологічної стежини», у якому зазначений маршрут, ділянки (зупинки) та подана інформація про об'єкти у відповідності до сезонних змін та з врахуванням вікових особливостей дітей кожної вікової групи. Розпочинати виховну роботу на «Екологічній стежині» варто з організації цільової прогулянки. Провідним методом є спостереження у поєднанні з еко-іграми, природоохоронною діяльністю, читанням літературних творів на природничу тематику.

Варто передбачити відпочинок дітей на «Веселій галявині» з сюрпризними моментами. Спостереження за вихованцями під час відпочинку дасть вихователям багатий матеріал для роздумів, глибшого розуміння дітей, що допомагає ефективно і цікаво будувати наступну роботу з малюками. Тематика цільових прогулянок може бути різноманітна: «Вальс осіннього листя», «Учимося дослухатися до скарг природи», «Про що нам співає весна?», «В гості до квітів».

Важливу, пізнавальну та оздоровчу роль відіграє **краєзнавчо-туристична діяльність** в дитячому садку. Туризм є найбагатограннішим видом діяльності людини, що надає їй можливість для самовдосконалення, розвитку морально-вольових і фізичних якостей. Краєзнавство – золотий запас духовності, можливість вивчення природи та її багатств, історії побуту і культури населення, його господарчої діяльності, вивчення й охорона пам'ятників та визначних об'єктів на порівняно невеликій території, живе пізнання навколишнього світу, поглиблене ознайомлення з найближчим природним і соціальним середовищем, метою якого є пробудження у дітей ціннісного ставлення до природи, людей, минулого і сьогодення.

Туристично-краєзнавча діяльність у дошкільному навчальному закладі передбачає ознайомлення дітей з туристично-краєзнавчими особливостями рідного міста та його околиць; з елементами народознавства (міфами, легендами, казками, народними святами тощо); з правилами поведінки під час мандрівок; з охороною природи; з природними особливостями, історією та географією рідного краю; активний відпочинок, рухливі ігри на свіжому повітрі. У процесі занять туристи - дошкільнята навчаються долати нескладні природні перешкоди, упаковувати рюкзачок, допомагають ставити намет, набувають інших туристських навичок, отримують елементарні знання з валеології та медицини.

Дана технологія орієнтована на дітей старшого дошкільного віку (5 – 6 років). Вона передбачає тематичний підхід. Теми занять тісно пов'язані з життєвим досвідом дитини, обсягом її знань, умінь та навичок, а також дають відповіді на питання, які виникають в процесі роботи. Однією з форм організації

туристично-краєзнавчої діяльності є гурток, що комплектується з дітей однієї вікової групи. Заняття гуртка проводяться переважно в ігровій формі і спрямовані на розвиток творчої активності дітей. Тривалість заняття 30 хвилин. Планується проводити 2 заняття на тиждень і раз на місяць (у вихідний день) – організувати прогулянки до парку, на луки, екскурсії до музеїв, подорожі. Екскурсії тривають приблизно 2 години, подорожі – до 4 годин. Специфікою технології є те, що робота проводиться у співпраці з батьками вихованців.

До локальних педагогічних технологій дошкільної освіти належить **експериментально-дослідницька діяльність дошкільників у природі**. Експериментально-дослідницька діяльність дошкільників у природі є основою емпіричного пізнання довкілля, джерелом знань та розвитку пізнавальних інтересів. Виникає вона в період раннього дитинства і триває протягом усього життя людини. Найбільш значимою експериментально-дослідницька діяльність є у період від трьох до десяти років, коли дитина інтенсивно освоює довкілля та набуває життєвої компетентності. Розвиток експериментально-дослідницької діяльності у дітей відбувається у кілька етапів

Перший етап – підготовчий, або маніпулятивно-експериментальна діяльність, яка триває до трьохрічного віку дитини. Маніпулятивно-експериментальна діяльність не потребує спеціально створених умов чи обладнання. Дитина обстежує все, що потрапляє до її рук, за допомогою органів чуття, а також тих засобів, що є доступними і перебувають у полі її зору: паличка, камінчик, склянка з водою тощо.

Другий етап — цілеспрямоване експериментування, яке триває від трьох до п'яти років. Це період спроб та помилок у пізнанні. Відсутність у дитини умінь прогнозувати наслідки своїх дій може призводити до виникнення непорозумінь з дорослими, інколи — до травмування дитини.

Третій етап — власне дослідницька діяльність, яка виникає в старшому дошкільному віці на основі попередніх знань. **Характерні ознаки** дослідницької діяльності:

- дитина має усвідомлену мету й гіпотезу (власне припущення);

- дослід для неї виступає засобом уточнення і розширення раніше засвоєної інформації;
- потребує спеціально створених умов та обладнання.

Знаючи умови проведення дослідів, його можна повторити, оскільки він має чіткий алгоритм.

Зміст експериментально-дослідницької діяльності дітей багатогранний. За допомогою експериментів діти можуть:

- встановлювати зв'язки між змінами об'єктів рослинного світу та впливом на них природних факторів і діяльності людини;
- сортувати та класифікувати об'єкти рослинного світу (листя, плоди) за визначеними показниками — колір, маса, об'єм;
- пророщувати насіння різноманітних культурних та дикоростучих рослин, коренеплодів у ґрунті та воді за різних умов освітлення та різних теплового й водного режимів. Для цього використовують насіння квасолі, гороху, моркви, цибулі, часнику, вівса, пшениці, дикоростучих злаків, квітів тощо; коренеплоди моркви, петрушки, картоплі;
- вирощувати розсаду;
- створювати умови «штучної» весни для рослин взимку або «штучного» літа восени;
- запилювати та живцювати кімнатні рослини;
- забарвлювати плоди домашніх культур у незвичні кольори за допомогою використання сонячного світла та затінювальних засобів, скажімо вирощувати червоний помідор у жовту й зелену цятку;
- проводити протягом одного – двох днів у спеціально створених умовах спостереження за поведінкою дощового черв'яка, попелиці, жука «сонечка», водолюба, плавунця, мурашок, гусені, внаслідок чого усвідомлювати їх значимість у природі та житті людини;
- використовувати збільшувальне скельце чи мікроскоп для розглядання дрібних об'єктів, зокрема живих істот.

Структура дослідю має багато спільного зі спостереженнями. Проте сам процес його проведення потребує спеціального обладнання і умов. У перебігу дослідю виділяють чотири етапи.

Перший етап — підготовка дітей до пошукової діяльності в природі. Цей етап має бути спрямований на виявлення знань дітей про певні об'єкти та природні явища і створення атмосфери зацікавленості. Підготовці дітей до пошукової діяльності в природі сприятимуть доречно поставлені запитання, цікава розповідь дорослого чи читання художнього твору. Так, наприклад, під час гри дітей з повітряними кульками можна запитати: «Як ви гадаєте, якщо у горщик з землею посадити камінчик, він виросте? А квасолина?»

Другий етап — *початок дослідю*. Він розпочинається із висування припущень. Якщо діти мають необхідні знання, вони можуть самі висувати припущення у вигляді певних висловлювань. Якщо припущення вірні, дорослому слід підтвердити їх дослідом. Невірні припущення треба спростувати. Для цього слід обговорити умови проведення дослідю. Всі вони мають бути однакові, окрім однієї, щоб забезпечити «чистоту» дослідю. Наприклад, щоб перевірити чи виросте камінчик, необхідно посадити в один горщик насіннину, а в інший - камінчик. Горщики мають бути однаковими за всіма параметрами: кольором, формою, розміром. Однаковими мають бути і умови догляду за обома об'єктами природи: полив, підпушення ґрунту, освітлення.

Третій етап — перебіг дослідю та подальший обмін думками.

Четвертий етап — заключний, у ході якого обговорюють отриманий результат і роблять певні висновки. При цьому початкові припущення підтверджують або спростовують.

Матеріали для експериментування:

- *різні види ґрунту* — пісок, глина, сірий лісовий та бурий ґрунт, чорнозем тощо
- *різні камінці* — граніт, мармур, малахіт тощо
- *корисні копалини* — вугілля, крейда тощо

- *вода, сніг, лід*
- *речовини для створення розчинів* — фарби, цукор, сіль тощо
- *листя та плоди культурних та дикоростучих рослин*
- *об'єкти природного походження*, що мають відмінності у масі, об'ємі, структурі — пір'їни, хвоя, дерев'яні дощечки, яєчна шкаралупа, віск, рослини.

Важливо приділяти належну увагу організації експериментально-дослідницької діяльності дітей як під час занять, так і в повсякденні. Варто поєднувати щоденну прогулянку з підготовкою до проведення нескладного досліду. При цьому вчити дітей спостережливості. Скажімо, можна запропонувати дітям дослідити, чи ґрунт скрізь однаковий? Для цього слід під час прогулянки взяти зразки ґрунту на доріжці, клумбі, у саду, у пісочниці, у лісі, щоб дослідити їх особливості. Зразки ґрунту варто насипати в однакові прозорі склянки, потім уважно розглянути зразки ґрунту та запропонувати дітям визначити, чи однакового вони кольору і які домішки є в ґрунті. Після цього додати в кожен склянку води і запропонувати дітям спробувати виліпити «ковбаски» з різних зразків ґрунту, щоб з'ясувати, який краще ліпиться, а який більш сипучий.

Щоб визначити, який з ґрунтів більше подобається рослинам, потрібно провести досліди з пророщення насіння овочів (огірка, зеленого горошку, квасолі). Насіння слід підготувати до посадки: покласти на тарілку, залити водою (щоб вона ледь покрила насіння), накрити вологою ганчіркою чи серветкою і поставити на підвіконня. Коли зернятка «проклунуться» і з'являться маленькі пагінці, слід пересадити їх у різні зразки ґрунту і спостерігати за ними. Для цього краще використати скляні банки об'ємом 0,5 л. Через прозорі стінки буде добре видно, як розвивається насінина. Пізніше можна пересадити молоді паростки у відкритий ґрунт чи у звичайний горщик для квітів, бо скляна банка зручна для проведення спостережень, та не для розвитку рослин.

Улітку разом з дітьми можна виростити незвичний помідор у цятку. Спочатку слід розказати дітям, як вирощують помідори. Поспостерігати разом з ними за розвитком рослин на городі дитячого садка. Коли помідори виростуть, але ще не почервоніють (або не пожовтіють, бо є й сорт жовтих помідорів), слід вирізати з липкої ізоляційної стрічки невеликі кружечки. Їх потрібно наліпити на зелений помідор та дочекатись, доки він досягне і набуде яскравого червоного чи жовтого кольору. Тоді слід запропонувати дітям зняти наліпки з його боків і подивитися, що вийшло. Якщо все буде зроблено правильно, то отримаєте червоний (або жовтий) помідор у зелений горошок. В умовах дошкільного навчального закладу проводять лише ті досліди, що не потребують складних умов проведення і розраховані як на індивідуальну, так і на колективну роботу.

Серед інноваційних технологій формуванні основ екологічної культури дітей дошкільного віку ефективними є **технологія використання авторської казки і технологія використання пейзажного живопису.**

Інноваційні авторські технології екологічної освіти дітей дошкільного віку ґрунтуються на домінуванні у системі роботи певного засобу формування екологічної культури дошкільників. Обраний автором засіб теоретично обґрунтовується, практично апробується і експериментальним шляхом підтверджується доцільність та ефективність його використання у практиці роботи з дітьми.

Технологія використання авторської казки як засобу формування екологічної культури дітей дошкільного віку, розроблена **Г.Беленькою та Т.Науменко.** Науковці розглядають авторську казку з науковою основою, як засіб екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку, оскільки за рахунок *образності* та впливу на *почуття* дитини вона забезпечує міцність засвоєння екологічних уявлень, спонукає до екологічно доцільної поведінки та діяльності. Діти старшого дошкільного віку здатні відрізнити фантастичні елементи казок від реальності. Авторська казка, в основі якої лежать конкретні наукові факти, а форма подання інформації є образною, за рахунок емоційно-насиченого характеру забезпечує ефективність засвоєння дітьми старшого

дошкільного віку екологічних уявлень про живі організми, їхні взаємозв'язки один з одним та із середовищем існування, взаємозв'язок людини та природи; формування позитивного емоційно-ціннісного ставлення, екологічно доцільної поведінки та діяльності у природі.

Для успішної реалізації методики роботи з авторською казкою природознавчого змісту необхідно дотримання низки педагогічних умов, серед яких: використання казки у процесі спілкування з дітьми в різних видах діяльності в контексті вирішення завдань екологічного виховання; використання наочності у процесі роботи з казкою; використання казок у певній системі та послідовності відповідно до етапів роботи; дотримання єдності позицій педагогів і батьків стосовно використання казок у процесі екологічного виховання дітей. Суть методики використання казок у процесі екологічного виховання дітей старшого дошкільного віку полягає в тому, що у дітей послідовно закріплюються та розширюються уявлення про окремі об'єкти та явища природи, формуються уявлення про зв'язки та залежності у світі природи, її цілісність, розвивається позитивне емоційно-ціннісне ставлення до природи. Провідною формою роботи виступає повсякденне спілкування вихователя з дітьми з використанням матеріалу казки, найбільш цікавими методами роботи були творчі та нетрадиційні (“біном фантазії”; “перевернення” казки; “вінегрет” з казок; продовження дитиною казки, розпочатої вихователем; придумування нового закінчення казки; казка в заданому напрямі; казки “навпаки”; гра-казка тощо).

Ще одним прикладом нетрадиційного підходу у екологічній освіті дітей старшого дошкільного віку є **технологія використання пейзажного живопису** у формуванні естетичного ставлення до природи, створена **Г.Беленькою та О.Половіною**. Формування у старших дошкільників естетичного ставлення до природи засобами образотворчого мистецтва (на матеріалі пейзажного живопису) передбачає створення системи роботи, яка включає: прогулянки у природу з метою збагачення емоційно-чуттєвих вражень, цикл занять художньо-педагогічного спілкування за картинами пейзажного жанру, екскурсії на пленер, на вернісаж, зустріч з художником-педагогом, створення дитячої картинної

галереї, індивідуальну роботу з дітьми (бесіди, дидактичні ігри, завдання тощо), самостійну художню діяльність дітей, і реалізуються завдяки використанню таких методів, як спостереження, бесіди, емоційні вправи, художньо-педагогічне спілкування, умовне "фотографування" об'єктів природи.

Основу взаємодії дитини з вихователем, забезпечує художньо-педагогічне спілкування на матеріалі сприймання картин пейзажного жанру, що пропонуються дітям відповідно до сезонних змін. Основні завдання: викликати у дітей емоційне ставлення до природи, що зображена у пейзажних творах живопису, розвивати естетичне бачення реальних об'єктів і явищ природи; розвивати уяву, творчість, вміння вирізняти такі засоби виразності як колір, форма, перспектива, світлотінь тощо; активізувати словник; сприяти виникненню асоціативних зв'язків між змістом картини та життєвим досвідом дітей; розвивати здатність отримувати естетичне задоволення від сприймання краси природи, спонукати бажання повторної зустрічі з творами живопису, підтримувати інтерес до подальшого сприймання краси природи, що акумульована в картинах.

Зразки – орієнтири організації різних форм роботи вихователя з дітьми.

Заняття-дослідження

Тема: Сонце та його сім'я

Мета: узагальнити й систематизувати знання про Космос, які діти вже отримали з різних джерел. Підвести до поняття Космосу як простору, що існує за межами планети Земля. Ознайомити із загальною будовою Сонячної системи, назвами окремих планет (*Венера, Земля, Марс*). Закріпити знання дітей про зміну дня й ночі протягом доби. Сприяти розвитку самостійності суджень у дітей, вмінню доцільно й коректно висловлювати власні міркування, виховувати навички культури спілкування.

Обладнання: фотографія (малюнок, карта) зоряного неба. Фланелеграф, зображення Сонця і планет Сонячної системи. Матеріал для досліду: свічка, яблуко, в'язальна спиця, білий та синій прапорці.

Хід заняття

Вихователь звертається до дітей з проханням допомогти розмістити в ігровому куточку зображення (фотографію, карту, малюнок) зоряного неба. Почавши розмову з кількома дошкільнятами, поступово привертає увагу до теми решти дітей. Розташовує їх на килимку так, щоб всім добре було видно малюнок та фланелеграф. Діти розглядають зображення, ставлять питання, обговорюють відповіді. Коли початковий інтерес трохи згасає, вихователь м'яким жестом заспокоює Дітей і починає бесіду:

— Я чула, як по-різному ви називали зображення на картинці: ніч, зорі, зоряне небо. Космос. Що ж таке Космос? |

(Відповіді дітей, спільне обговорення).

— Так, словом Космос називають увесь зоряний простір, що існує за межами планети Земля. В ньому багато-багато планет і Зірок. А чи знаєте ви, чим відрізняється зірка від планети? *(Відповіді дітей)*. І зорі, і планети — космічні тіла. Але зорі сяють, випромінюють тепло, а планети ні. Планети

рухаються навколо зірок, освітлюються і зігріваються від них. Планети — це наче сім'я зірки.

— Як ви гадаєте, коли найкраще спостерігати зорі? (*Відповіді*)- А яку зірку можна побачити тільки вдень? (*Сонце*).

— У Сонця є своя родина — планети, що рухаються навколо нього. Наша Земля — одна з таких планет. Всі разом вони складають Сонячну систему. Хто з вас чув цю назву? Подивіться на фланелеграф: у центрі — Сонце. Давайте разом розташуємо навколо Сонця його родину — планети.

Разом з дітьми вихователь розміщує на фланелеграфі планети відповідно до Сонця, Діти рахують, скільки планет входить до Сонячної системи. Пригадують, які назви вони вже знають. Потім вихователь називає кожну планету, даючи їй стислу характеристику.

— Найближча до Сонця планета — Меркурій. Вона невелика. За Меркурієм розташована Венера — за розмірами майже така сама, як наша Земля. Земля — третя планета від Сонця. За нею йде Марс, а потім — інші планети — Юпітер, Сатурн, Уран, Нептун, Плутон. Майже у всіх планет є супутники — такі як наш Місяць. У Марса їх два, а в Юпітера аж 16. Супутники обертаються навколо своїх планет (*Вихователь показує рух супутника навколо планети на фланелеграфі*). Планети разом з супутниками рухаються навколо Сонця (*знову показує рух на фланелеграфі*).

— А зараз діти встаньте, будь ласка, виберіть кожен собі пару й вийдіть на середину кімнати. Пограємо в планети і супутники. Я буду Сонечком. В парі один буде планетою, а інший — її супутником. Планети повільно рухаються в космічному просторі, обертаючись навколо себе і, в той же час, навколо Сонця, А навколо них рухаються їхні супутники, Супутники навколо себе не обертаються. Вони рухаються навколо своєї планети і разом з нею обертаються навколо Сонця. Спробуймо:

Раз-два-три-чотири-п'ять.

Нумо в мандри вирушать,

Ти зі мною, я — з тобою,

І не будем сумувать!

Тепер, пари, поміняйтесь місцями. Планети стануть супутниками, а супутники — планетами. *(Після двох-трьох програвань вихователь може запропонувати дітям виконати дихальні вправи і знову запросити на килимок).*

- А тепер згадаймо, як одним словом можна назвати простір, що існує за межами Землі⁷ А які назви мають планети, що рухаються навколо нашого Сонця? Яку назву хто запам'ятав?

— Щоб краще запам'ятати, де знаходиться наша Земля, давайте уявимо, що Сонячна система — це місто, в якому живуть планети. їхні орбіти — це вулиці. Для того, щоб не заблукати в нашому місті і відразу знайти Землю, треба кожній вулиці — орбіті дати назву. Наприклад, перша кільцева *(вихователь показує найближчу до Сонця орбіту Меркурія)*, друга кільцева *(показує орбіту Венери)*, третя кільцева — *(показує орбіту Землі)*, і так далі— четверта, п'ята, шоста, сьома, восьма і дев'ята кільцева.

Отже в місті Сонячна система наша планета живе на якій вулиці? Правильно, на Третій кільцевій. Її сусідами є планети Венера *(показує планету на схемі)*, яка живе на Другій кільцевій і Марс, якого можна знайти на Четвертій кільцевій.

—А зараз поміркуємо, чому на Землі буває день і ніч? Від чого це залежить?

Вихователь уважно вислуховує міркування дітей. Щоб краще зрозуміти, як день і ніч змінюють одне одного, зробимо невеликий дослід. Нам знадобиться свічка, яблуко і два прапорці — білий та синій. Запалюємо свічку — це буде наше Сонце, яблуко - Земля, а прапорці, які ми закріпили на протилежних боках яблука, — то будиночки. Яблуко я настромлю на довгу спицю так, щоб воно опинилося посередині, і буду тримати за кінчики спиці. Дивіться, половина яблука освітлена, половина темна. В білому будиночку зараз день, — там гуляють, у синьому — ніч, там сплять. Повернемо яблуко так, щоб білий будиночок відійшов у тінь, а для синього настав світанок. Ще повернемо яблуко — тепер у синьому будиночку день, а в білому — ніч. Ще раз повернемо яблуко — і знову збираються Сутінки на половині з Синім

прапорцем. Наша іграшкова Земля зробила один повний оберт навколо своєї осі. Нам знадобилася хвилина, а справжня Земля обертається за 24 години Цей відрізок часу називається добою.

— Розкажіть мені, що ви робите протягом доби? Вихователь вислуховує розповіді дітей (*за бажанням*), потім звертається до всієї групи.

— Давайте сьогодні ввечері кожен намалює певний епізод зі свого дня, який вам найбільше запам'ятався, а завтра ми разом створимо велику картину під назвою «Доба в країні дитинства». Згода? А тепер розкажіть мені, що цікавого ви дізналися сьогодні? Чи хотіли б поговорити про Космос наступного разу?

Методичні рекомендації. Заняття проводиться у формі невимушеної бесіди, яка супроводжується розгляданням наочності та демонструванням досліду. Вихователь повинен максимально уважно ставитись до запитань дітей, а також їхніх міркувань, пропозицій, спонукати до висловлювань. Тему «Космос» доцільно продовжити розвивати на заняттях з фізичної культури, зображувальної діяльності, математики тощо.

Заняття-казка

Тема: Дітям про сестрицю – голубу водицю

Мета: узагальнити уявлення дітей про воду та її властивості. Закріпити знання про такі погодні явища як дощ, сніг, град, роса, туман, веселка. Продовжувати вчити встановлювати зв'язки та взаємозалежності у природі. Розвивати вміння логічно мислити, робити самостійні висновки. Виховувати дбайливе ставлення до води як основи життя.

Обладнання: фланелеграф з персоніфікованими зображеннями Водиці та її дітей: краплинок, сніжинок, росинок, паринок, градинок. Маленьке дзеркальце та суха ганчірочка для кожної дитини.

Хід заняття

Діти сідають на килимку перед вихователем.

—Любі діти, сьогодні я хочу розповісти вам нову казку. А про кого вона, ви дізнаєтесь, відгадавши загадку:

То тверда, а то м'яка,
Та здебільшого рідка.
То нечутна, то шумить,
Або навіть закипить.
Як нема її—біда!
Люди звать її (Вода)

Вихователь розпитує дітей: "Чому в загадці говориться, що вода тверда? А чому говориться, що буває і м'якою? Коли можна почути шум води? Поясніть, чому настає біда, коли немає води? Чи можуть жити без води рослини, звірі, люди? Як використовують воду люди?"

— Так, життя не може існувати без води. Вода—в повітрі, яким ми дихаємо, в землі, на якій все росте. Вона є навіть в нашому організмі. Хочете переконатися? Тоді візьміть дзеркальця, гарненько протріть їх сухими ганчірочками. Сухі дзеркальця? Піднесіть їх до рота і видихніть повітря. Що утворилося на поверхні дзеркальця? Звідки цей "туманчик"? То дрібні краплинки води осіли на поверхні дзеркальця. Вони такі дрібні, що ми можемо побачити їх лише у вигляді цього туману. А тепер послухайте казочку про Водицю та її діток.

Була у Сонечка сестриця—голуба Водиця. Гарна на вроду, ось така. (Вихователь ілюструє свою розповідь зображеннями на фланелеграфі персонажів казки). А ще—дуже роботяща, добра і щедра до всього на землі. Водиця завжди мала багато справ, і коли рослини, тварини та люди кликали її, вона посилала до них своїх діточок. Старші з них звалися краплинками. Вони були різні і за розмірами, і за характером. Найбільші—ті, що народжувались влітку. Пригадайте літній дощ. Перші краплини великі, важкі, ніби то старші брати вийшли першими глянути: чи можна сюди вибігти малечі? Великі краплини прибивають пил, охолоджують гаряче літнє повітря. А за ними вже

біжать маленькі краплинки дощу. Ці поспішайки дрібно й швидко стукотять по землі, листю дерев, дахах будинків, шибках своїми прудкими ніжками. Давайте і ми з вами постукаємо пучечками пальців по підлозі, наче краплинки. Спочатку повільно, важко, як великі краплі падають: тук-тук-тук, крап-крап-крап... А за ними маленькі дедалі швидше й швидше: тук-тук-тук-тук-тук, крап-крап-крап-крап-крап!!! Який же гарний літній дощ вийшов у нас! Зображення краплинок ми поставимо поряд із зображенням Водиці (вихователь розміщує нові ілюстрації на фланелеграфі: великі і маленькі крапельки).

Діти-краплинки були роботящі, як і їхня мама. Вони напували землю, рослини і тварин, очищали від пилу повітря, мили листя дерев і дахи будинків. Може, ви, діти, ще підкажете, що робить дощ, яку користь він приносить? (*вислухати відповіді дітей, підсумувати*)

Другі діти звалися сніжинками. А мама Водиця називала їх "донечки-чепурушки". Бо вони, самі дуже гарні й тендітні, дуже любили все чепурити взимку: вкривали білою ковдрою землю, одягали у м'які шуби та волохаті кожухи дерева. На будівлі і паркани лягали великими шапками, а перехожим стелилися під ноги чистим килимом. Спершу може видатися, що вони однаковісінькі, але це не так. Всі вони різні. Можуть бути такими, а можуть—такими (вихователь розміщує на фланелеграфі кілька зображень сніжинок). Подобаються вони вам? Чи любите ви сніг? Чому? Ви ж знаєте, що сніжинки легенькі, вони люблять танцювати, кружляти. Давайте і ми підведемося та потанцюємо, покружляємо, як сніжинки. (Діти довільно рухаються по кімнаті під ніжну мелодію. Потім знову всідаються на килимі).

Цих діток Води—краплинок та сніжинок—знають всі. Але вона має ще й діток-росинок. Роси—то крапельки найчистішої води, що осідають на землю та рослини вночі або вранці. Росинки дружать з рослинами. Вони люблять мріяти, погойдуючись на листочках, розповідати їм казки. Коли зійде сонечко, росинки виграють на зелені, мов діаманти. Уявіть себе такими росинками: ляжте на спину, обхопіть коліна руками, заплющіть очі й

легенько погойдайтесь на спині вперед-назад... Тепер сядьте рівненько і слухайте далі.

Рослини, віддячуючи своїм друзям-росинкам, віддають їм частку своїх цілющих сил. Ви ж знаєте, що рослини мають лікувальні властивості. Тому роси називали в народі "живою водою". В них купалися, їх збирали для приготування цілющих напоїв.

Ще є у Води дітки-паринки. Це ті, що парою піднімаються над киплячим казанком, теплим морем чи розігрітою землею і зникають у синьому небі, перетворюючись на хмарки. Паринки—це дуже дрібні крапельки води, тому ми можемо їх побачити лише восени, коли туман надовго зависає над лісом, ставком чи болотом. Туман—це хмаринка, яка не змогла піднятися вгору. Він корисний для рослин, у ньому швидко ростуть гриби. Але звірятам, пташкам і людям він не дуже до вподоби, адже важко рухатися в тумані, бо нічого не видно. Важко дихати, бо багато вологи. Якщо зайти в туман, то одяг людей і хутро звірів швидко намокає, а це не дуже зручно.

І ще є у Водиці бешкетники-градинки (*вихователь пропонує дітям розмістити градинки на фланелеграфії*). Що ви знаєте про град? Град то—замерзлі краплинки. Народжується град у великих хмарах, які плавають високо-високо, де повітря дуже холодне. Народжується градинка маленькою краплинкою, яка не може впасти на землю, бо дуже легка і її не пускає тепле повітря, що піднімається над нагрітою сонцем землею. Краплинки ці можуть багато разів "стрибати" у верхній, холодний, шар повітря і опускатись у нижній, теплий. Подорожуючи вниз-вгору, хмаринка то розтає, то знову замерзає, аж поки не перетвориться на велику і важку градинку, яка зуміє подолати опір теплого повітря. Тоді на землю випадає град. Чи корисний він для рослин? Ні, адже ніхто не любить бешкетників, що б'ються. А град б'ється боляче, може завдати великої шкоди зеленим насадженням.

— Яюсь, коли всі дітки Води були заклопотані іграми, їхня мама вирішила спуститися на землю, щоб перевірити, чи не потрібна комусь її допомога. І

зустрівся їй хлопчик-замазура. Водиця підійшла до нього, привіталася і сказала: "Друже, ти забруднив обличчя й руки. Давай я допоможу тобі стати чистим та охайним". "А ти хто така?"—спитав хлопчик."Я— Водиця",— відповіла вода."Ой, не люблю я митися і тебе не люблю. Краще б тебе зовсім не було!"—закричав хлопчик. "Невже краще?—здивувалась Водиця.—Та я ж з ранку до вечора потрібна тобі. Ти не зміг би вижити без води!". "Ще й як зміг би!"—розсердився хлопчик, а Водиця почала його розпитувати: "Скажи, будь ласка, коли ти прокидаєшся вранці, хіба я тобі не потрібна? Що ти робиш зранку?"

Водиця чекала, що хлопчик скаже: умиваюся, але той відповів: "Вмикаю телевізор!" "Невмитий?"—здивувалась Водиця. "Так",— відповів хлопчик. "Ну, добре, вмиватись ти не любиш, а їсти хочеш?"—запитала Водиця. "Їсти я буду,—сказав хлопчик,—але до чого тут вода? Я їм не воду, а картоплю або кашу, салат. Ну ще молока можу випити або чаю з хлібом". Засміялась Водиця: "А картопля без води не виростає, не вариться. Це мої дітки, дощові краплинки, її поливали, напували. А я допомогла зробити її смачною. А хліб, який ти їси, взимку був зернятком і змерз би, якби мої діти—сніжинки— не накрили озиме поле теплою ковдрою. І молока корівка не дала б, якби соковитої трави не попоїла. А траву всі мої дітки опікували: і сніжинки взимку, і краплинки влітку, і паринки в тумани холодними ночами. Без них зелень загинула б. А про чай і говорити годі. Згадай, як твоя мама чай готує: бере листочки заварки і заливає киплячою... Водою! То не кажи, що я тобі не потрібна. Навіть тоді, коли ти трішки забуваєш про мене—стаєш нечупарою-замазурою. Якщо трохи довше не згадуватимеш про мене—захворієш. Бо з брудних рук до організму потрапляють мікроби, які спричинюють хворобу. А якщо я назавжди піду від тебе, то загинеш від голоду і спраги. Зрозумів?"

Похилив хлопчик голову: "Пробач, Водице, буду тебе шанувати". "Ну, то ходім до кринички, вмиєм руки і личко",—усміхнулась лагідно Вода. Вона зробила хлопчика чистим і гарним. А потім сказала: "Я поспішаю у

справах, але поряд з тобою завжди будуть мої діти. Полюби їх, допомагай їм доглядати землю. А ось від бешкетників-градинок рослини захищай— накривай, аби ті їх не побили". І пішла Водиця до річки. Сонечко світило яскраво, і раптом над річкою засяяла веселка. Ось така (*вихователь розміщує веселку на фланелеграфі*). "Це моя люба малеча вже мене виглядає",— обернулась Водиця до хлопчика. "Де?— здивувався той,—це ж веселка, а не вода!" "Веселка— то малесенькі краплинки води, на які падає сонячне проміння. Так і народжується ця краса".

Хлопчик довго дивився услід Водиці й думав: "Яка ж вона цікава, яка гарна, яка необхідна всім нам!"

Вихователь запитує дітей, чи сподобалась їм казка. Пропонує пригадати: як звать діток Води? Що вони вміють робити? Кому з них найбільше радіють люди?

—А тепер, любі дітки, спробуйте уявити себе дітками Води. Спочатку краплинками. Зберіться в гурт, мов у хмаринку. А тепер потупотіть спершу повільно ніжками по підлозі, тепер швидше, голосніше, зовсім голосно. Ой, який сильний дощ! Покружляйте, як сніжинки, тихо опустіться додолу, вдихніть на повні груди— хороше! Хочете погратися у "Струмочок"? Нумо, ставайте у пари.

Після гри вихователь пропонує дітям намалювати сестрицю-Водицю та її діточок.

Заняття-милування

Тема: Осіння палітра

Мета: закріпити знання про зміни, що відбуваються в природі восени (сонце не піднімається на небі так високо, як влітку; дні стають коротшими, холоднішає, часто йдуть дощі. Всі рослини готуються до зими: жовкне та опадає з дерев листя, відцвітають квіти, сохне трава). Вчити дітей помічати красу навколишньої природи; розвивати естетичні почуття; на основі сприйнятої краси формувати почуття любові до рідного краю.

Хід заняття:

— Діти, підійдіть, будь ласка, ближче до мене. Я прочитаю вам вірш, а ви поясните мені, про що в ньому йдеться:

«У далекій лісі Осінь килим ткала,

На листок кленовий Вербовий поклала». (Іван Царинний "Осінь")

Запитання до дітей:

— Як ви гадаєте, яким це килимом осінь укриває землю?.. Чому опадає листя з дерев?.. Якби дерева не скинули своє листя, щоб з ними сталося взимку?.. Пам'ятаєте, якого кольору було листя влітку, чому зараз воно стає різнобарвним?

(Вислухати відповіді дітей).

— Так, улітку листя було зелене. У кожному листочку було багато зелених зернят хлорофілу, які й надавали йому зеленого кольору. Але були й інші зернятка — жовті, червоні, жовтогарячі. Їх було менше, аніж зелених, тому й не було видно. А зараз, коли похолоднішало, зелені зернятка в листочках руйнуються, а нові не утворюються — не вистачає тепла. Тому стають видимі оті жовті, жовтогарячі й червоні зернятка, що є в листочку. Якщо більше жовтих зернят — листочок буде жовтим, якщо червоних — буде червоний листочок.

Вихователь пропонує дітям позбирати листочки, що лежать на землі.

Давайте ще раз розглянемо ці листочки. Які вони на дотик? Сухі, бо вода, що її всмоктували корінням дерева, стала холодною і не піднімається так високо, як раніше — до кожної гілочки і кожного листочка. А без води листя стає сухим. Черешок листочка в тому місці, де він кріпиться до гілочки, стає крихким, ламким. Найменший подих вітру зриває листочки і вони опускаються на землю, утворюючи барвистий килим.

А які ще зміни відбуваються о цій порі в природі? Як світить сонце — жарко?.. Чи так само високо стояло воно на небі влітку?.. Що тепер часто приносять нам хмари?.. Які дощі восени?.. Які квіти продовжують квітнути восени?.. Як змінилася трава?.. Куди зникли комахи і чому?..

Відповіді дітей.

— Так, стало холодно, відцвіли квіти, що давали комахам їжу, нічим їм тепер житися. Ось і ховаються комахи під кору, під землю від холоду, де і спатимуть до весни. Але про це ми з вами поговоримо іншим разом. А зараз ще раз погляньте на листячко і пригадайте, чому воно такого кольору?.. Чому сухе і легко відламується від гілки?.. Молодці, ви були уважними: добре відповіли на всі запитання. А зараз я загадаю вам загадку. Відповісти на неї ви можете всі разом.

«Вітер з пожовклим листком

Грається в котика-мишки.

То поженеться біжком,

То підкрадається нишком.

Ну, а коли спійма,

Буде, дітки, ... (зима)»

Методичні рекомендації.

Заняття найкраще проводити в жовтні просто неба.

Слід максимально використовувати зорові, слухові та дотикові аналізатори дітей під час заняття.

У груповій кімнаті варто запропонувати малютам намалювати осіннє листя на занятті з малювання. Вирізати за трафаретом листочки і роздати дітям, щоб розфарбовували. Вихователь може показати, як на трафаретний листочок, що перед тим був трохи змочений водою, наноситься кілька крапель жовтої або червоної фарби, а потім багато зеленої. Листочок набуває суцільного зеленого кольору, хоча діти побачили, що в ньому є і жовта, і червона фарби. Якщо ж зелену не покласти, то жовта і червона фарби, що лягають на мокру основу, утворюють чудові переходи одного кольору в інші.

Тематичне заняття

Тема: Ліс - багатоповерховий дім (з використанням *методу екологічних асоціацій*)

Мета: продовжувати формувати знання дітей про ліс, розуміння значення взаємозв'язків усіх мешканців лісу між собою. Уточнити й розширити уявлення про ліс як багатоярусний “багатоповерховий дім”, де всі рослини і тварини займають певну екологічну нішу і знаходяться в тісному взаємозв'язку, що допомагає їм жити. Формувати відповідну лексику: закріплювати слова “ліс”, “багатоповерховий дім”, луки, водойма. Розвивати допитливість, виховувати дбайливе ставлення до всіх елементів лісу, незалежно від їхньої привабливості.

Обладнання: плакат “ліс – багатоповерховий дім”, текст казки Ю. Дмитрієва “Що таке ліс”, фланелеграф, елементи для фланелеграфа (мешканці водойми, лісу, луків), лялька Незнайка, матеріали для аплікації, матеріали гри “Що в лісі росте, хто в лісі живе”.

Методи і прийоми: наочні – показ моделі багатоповерхового будинку, показ ілюстрацій; словесні – розповідь, бесіда, вказівка, читання дитячої природознавчої літератури; ігрові – дидактична гра.

Попередня робота: читання казок про природу, бесіди з дітьми, екскурсія в ліс.

Хід заняття.

Вихователь: “Діти, а ви знаєте, що люди називають ліс “багатоповерховим домом”. Хочете довідатись, чому ліс так називають? Для цього треба побувати в лісі й подивитись, чи є там поверхи. Але ліс від нашого дошкільного закладу дуже далеко, тому ми підемо до нього не по-справжньому, а як у казці. Закрийте очі і скажіть разом зі мною:

Здрастуй, ліс, милий друже,

Ти казковий й дивний дуже!

Про що шумиш ти листям?

Зеленим своїм віттям.

Відкрий таємниці твої,

Ти ж бачиш: ми - свої.

Поки діти вимовляють слова, включаємо музику зі звуками лісу й виставляємо модель “багатоповерхового лісу”.

Вихователь: “Відкрийте очі. Ми в лісі. Птахи співають, дерева листям шелестять. Діти, ми прийшли на гостини до лісу. Відтак, ким є людина в лісі?” (гостем)

Вихователь звертає увагу дітей на модель:

- Діти, подивіться, яке величезне дерево. Це дуб. Дуб – найвище дерево у кримському лісі. Які ще високі дерева ростуть у кримському лісі? Чи є в лісі невисокі дерева? Назвіть їх. Між деревами ростуть чагарники. Які чагарники у кримському лісі ви знаєте? У лісі ростуть і низькорослі чагарники. Що ж росте під кущами? (відповіді дітей)

От і вийшов “багатоповерховий ліс”: високі дерева, невисокі дерева, чагарники, низкорослі чагарники, трава, мох. Поруч з деревами я намалювала дім і розділила ліс на поверхи. Порахуємо поверхи.

У лісі живе багато різних тварин. Які поверхи вони займають? Який звір найдужчий? Який звір найбільш хижий і хитрий? Який звір найбільш швидконогий? Який поверх у лісі займають ці звірі? Чому живуть вони на першому поверсі? Які ще тварини живуть на першому поверсі?

Які тварини займають другий поверх лісу? Ці тварини в дуплах старих дерев роблять собі житло: сови зверху виглядають здобич. Білка теж живе на деревах. Чому білка робить собі гніздо на верхніх поверхах?

Де знаходять місце для гнізда маленькі лісові птахи? Хто ще живе на найвищих поверхах кримського лісу? У лісі живе дуже багато різних комах. Вони вибирають собі місце для житла, де є для них їжа. У густому лісі промені сонця слабо висвітлюють землю, тому може бути мало трави, квітів; земля вкрита опалим листям і хвоєю. Під ними – житло багатьох комах і маленьких звірят: мишей, жаб, вужів. Ними харчуються їжаки, лисиці, і навіть великий ведмідь не проти поласувати мурахами. Комахи живуть і у верхніх поверхах, де є листя. Дрібні птахи знають про це і тому теж живуть на верхніх поверхах у лісі. Тут для них і дах, і їдальня. Чим харчуються ці птахи? Кому допомагають вони, знищуючи гусінь і короїдів? Вони допомагають деревам і тим самим захищають свій дім від руйнування.

Ліс дійсно схожий на великий багатоповерховий дім. У ньому, як і у великому домі є підвал – під землею. У підвалах будинків – труби, у підвалі лісу – корені. І там, під землею теж живуть тварини. Під землею немає світла, тому зір цим жителям не дуже потрібний. Які це тварини? Учені говорять, що всі вони потрібні один одному. Чи правда це?

Навіщо лісу комар? Він такий докучливий, кусається. Уявіть, що в якомусь лісі зникли всі комарі. Що буде?

А людина потрібна лісу? Чи може ліс прожити без людини? А людина без лісу? А ще в лісі дуже добре гуляти, слухати спів птахів, там дуже гарно й

можна відпочити душею. Я говорила вам, як тільки ми прийшли в ліс, що ліс – це дім для рослин і тварин, а людина хто в лісі? (Гість). А що це означає? Правильно, коли ми приходимо в гості, ми шанобливо ставимось до господарів, спілкуємось з ними, не б'ємо посуд і не ламаємо меблі. Так само й у лісі: якщо людина прийшла в гості, вона повинна відповідно поводитись, шанобливо ставитись до лісу. Що це значить? (відповіді дітей).

В-ль: Діти, ми з вами читали дуже багато казок про ліс. Давайте зараз улаштуємо змагання. Хто назве якнайбільше казок про ліс і згадає авторів, що їх написали? За кожну правильну відповідь ви одержите фішку-ялинку. А виграє той, у кого більше за всіх ялинок. Але оскільки ми все ще знаходимось у лісі, пам'ятайте, що ліс не любить шуму й галасу, тому хто хоче щось сказати, піднімає руку.

Вихователь розповідає, що жив на світі художник, що малював дуже гарні картини, і одного разу з ним трапилась неймовірна подія. Його знайомий письменник Юрій Дмитрієв написав казку про це. Вихователь читає казку “Що таке ліс”, після читання запитує:

Що хотів намалювати художник? Що він намалював спочатку? Яка картина вийшла? Чому картина пропала? Що потім вирішив намалювати художник? Що трапилось далі? Яку картину врешті-решт написав художник? Чи вижила ця картина? Чому?

Дидактична гра “Що в лісі росте і хто в лісі живе”. Дітей розподіляють на дві команди. Одна вибирає лісових тварин, інша – рослини. Називають, аргументують відповідь.

Отже, якщо уявити, що ліс – це дім, у ньому можна побачити кілька поверхів рослин, на кожному з яких живуть мешканці-тварини. У лісі кілька поверхів рослин: високі дерева, дерева нижчі, чагарники і трави, гриби. Такими самими ярусами розподілені у ґрунті і корені рослин. Ярусність наземних частин рослин і їхніх коренів дозволяє краще використовувати сонячне світло й мінеральні запаси ґрунту.

Крім рослин у лісі живуть численні представники інших груп організмів. “Підвал” — це товща ґрунту, у ній живуть ті, хто пристосований до життя в землі. На “першому поверсі” живуть ті, хто пристосувався жити на поверхні ґрунту, знаходить тут їжу й будує дім. “Верхні поверхи” — для тих, хто повзає, скаче і плазує по гілках дерев. Вони до цього пристосовані, у кроні дерев знаходять для себе їжу й ховаються від ворогів. Вихователь уточнює з дітьми, хто із тварин живе на кожному “поверсі”, яку їжу їсть, де і як улаштовує своє житло.

На всіх поверхах лісу й у ґрунті живуть тварини. Усі мешканці лісу залежать один від одного. Вони пристосовані до життя в лісі: легко пересуваються (у ґрунті, по землі, по деревах), знаходять різноманітну їжу, притулок, улаштовують місце для виведення малят (нору, гніздо, барліг). Усі тварини пристосовані до сезонних змін погоди (наприклад, на зиму запасують корм, накопичують підшкірні запаси жиру, залягають у сплячку й ін.).

В-ль: Отже, ліс – це спільний дім для рослин і тварин. У лісі багато дерев. Вони дають тінь, захищають чагарники, квіти, ґрунт від сильних дощів і вітрів, дають їжу тваринам. Кожне дерево є для когось домом. А якщо людина зрубає дерево чи весь ліс, що відбудеться? (мешканці залишаться без дому, якщо зрубати одне дерево - може постраждати весь ліс). А якщо людина посадить дерево, що відбудеться? (з'являться нові будинки).

Екологічний тренінг.

Діти, спробуємо відчувати себе деревом?

Я дерево. Мої корені глибоко вросли в землю,

Мій стовбур, мої корені тягнуться до сонця.

Усі ми – дерева в лісі. Нас багато, ми дружимо і нам добре.

Лікті зігнули, руки струнули –

Вітер збиває з листя росу.

Плавно руками ми вгору хитнули –

Птахи летять у літню пору.

Як вони сядуть, дружно покажемо –

Гарно складемо крила назад.

Потім про ліс дружно розкажемо -

Знаєм про нього багато порад.

Вихователь заохочує дітей, говорить, що вони дуже багато знають, вони - Знайки, але серед людей зустрічаються й Незнайки, як хлопчик з казки. І вихователь пропонує дітям створити колективну аплікацію, щоб будь-який Незнайка подивився на неї і запам'ятав, що таке ліс, що в лісі росте і хто в лісі живе. Наприкінці заняття вихователь проводить аналіз дитячих робіт. Підводяться підсумки. Вихователь: Діти, сьогодні ви зрозуміли, що ліс – це спільний дім для рослин і тварин, що в ньому знаходять їжу, місця для гнізд, нир. Ліс по-різному виглядає в різні пори року. Але він завжди гарний! Люди, захоплюючись красою природи, відображають її у віршах, казках, розповідях, піснях. А ми – у своїх аплікаціях.

Тематичне заняття з фізичної культури

Тема: Мандрівка у степу

Мета: розучити комплекс загальнорозвивальних вправ; закріплювати вміння тримати рівновагу в статичних вправах на гімнастичній лаві; тренувати вміння згинати ноги в колінах у польоті під час стрибків у довжину з місця, повзати по-пластунськи, поперемінно рухаючи кінцівками. Розвивати спритність та увагу в рухливих іграх.

Обладнання: 2-3 гімнастичні лави, по одній картонній квітці на кожну дитину.

Проводиться у залі.

Хід заняття:

— Сьогодні, діти, ми вирушимо у цікаву мандрівку до степу. Тут живуть мишки, які ходять дрібно-дрібно (ходьба дрібними кроками, 30 с); можна зустріти у степу й лисичку, яка обережно підкрадається до здобичі (ходьба на носочках, 25 с); журавель походить,

високо піднімаючи коліна (ходьба з високим підніманням колін, 25 с); а хом'ячок прудко бігає і теж дрібненькими кроками (біг у середньому темпі врозтіч, 5 с).

— У степу дуже гарно, адже тут росте багато красивих квітів.

Комплекс загально розвивальних вправ

"Прокидаються від сну степові тюльпани, простягають свої пелюстки до сонечка..." Піднімання рук угору. В.п. — сидячи на колінах, на п'ятах.. 1-2-3 — піднятися на коліна, плавно підвестися; 4 — повернутися у в.п. Повторити 8 разів.

"Ранковий вітерець грається з квітами — погойдує їх..." Нахили тулуба в сторони. В.п. — стоячи на колінах, руки опущені. 1 — підняти руки вгору; 2 — нахил тулуба вправо, 3 — нахил рук вправо (наче листочки у квітів); 4 — в.п. 1-2-3-4 — те саме ліворуч. Повторити 4-5 разів в кожний бік. Наприкінці вправи "Листочки затріпотіли від вітру" — стріпування руками над головою.

"Вітерець сильніше повіяв, став травою колихати..." Піднімання рук і ніг. В.п. — лежачи на спині, руки вздовж тулуба.

1 — повернутися на правий бік; 2-3 — підняти вгору праву руку й ногу; 4 — в.п. 1-2-3-4 — те саме, повернувшись на лівий бік. Повторити 4-5 разів на кожному боці.

4. "Трава хилиться від вітру..." Почергові змахи ногами. В.п. — сидячи на підлозі, руки в упорі ззаду.

1 — підняти обидві ноги; 2-3-4-5-6-7 — почергові змахи прямими ногами вгору— вниз; в.п. Повторити 6 разів з паузою.

"А квіти від вітру обертаються на всі боки..." Повороти тулуба в сторони. В.п. — о.а, руки на поясі. 1 — поворот вправо; 2 — в.п.; 3-4 — те саме вліво. Повторити вправу 8 разів.

"Вітер злякав цвіркунчика і той пострибав по траві". Стрибки на обох ногах з просуванням вперед. В.п. — ноги на ширині плечей, руки в боки. Повторити 20 разів.

Ігрова вправа "Уважні журавлі". Ходьба по гімнастичній лаві; на середині лави завмерти на кілька секунд на одній нозі, друга зігнута в коліні і піднята вгору.

Ігрова вправа "Тушканчик стрибає". Стрибки в довжину з місця через 5-6 ліній.

Ігрова вправа "Ящірка". Пересування поповзом. Усі рухи діти виконують по колу, двома-трьома потоками.

Рухлива гра "Хитра лисичка". Діти щільно стоять кружка, заклавши руки за слину. Вихователь ходить поза колом, непомітно торкається когось — це "хитра лисичка". Пропонує дітям вгадати, хто саме виконує цю роль. Діти запитують: "Хитра лисичко, де ти?" І стежать, чи не викаже "лисичка" себе мімікою. Після трьох запитань "лисичка" вигукує: "Я тут!", після чого виходить на центр кола. Всі розбігаються, а "лисичка" їх ловить. Коли торкнеться двох дітей — гра розпочинається знову. Повторити 3-4 рази. (Примітка: якщо "лисичка" викаже себе мімікою раніше, обирають нову. Те саме, — якщо "лисичка" протягом 1-1,5 хв не спіймає жодної дитини).

Рухлива гра: "Впіймай метелика". Обирають чотирьох "ловців" — ці діти стають у пари, осторонь від гурту. На слова вихователя: "Метелики, метелики в садок полетіли" діти розбігаються, а "ловці", тримаючись за руки, їх ловлять. Впійманих "метеликів" (оточивши і з'єднавши руки) відводять убік. У цей час всі діти припиняють бігати і присідають. На сигнал вихователя гра починається знову. Коли буде впіймано 4 — 6 "метеликів", "ловцями" призначають інших дітей. Гра повторюється 3-4 рази.

Методичні рекомендації.

1. У вступній частині заняття вправи коригуючого характеру обов'язково чергуються зі звичайною ходьбою.

2. Протягом заняття вихователю слід стежити за поставою дітей, чіткістю й правильністю виконання рухових дій.

Під час стрибків звертати увагу дітей на те, щоб вони приземлювалися м'яко — на носочки, на півзігнуті ноги.

На прогулянці спонукати дітей до складання розповідей на тему "Про що гомоніли квіти".

Комбіновані заняття (ознайомлення з природою та фізична культура)

Ознайомлення з природою

Тема: Мандрі Лісовичка

Мета: продовжувати ознайомлювати дітей з особливостями поведінки окремих тварин і птахів узимку. Закріпити знання про особливості їх живлення та способи захисту від небезпеки. Заохочувати до надання конкретної допомоги птахам. Виховувати турботливе ставлення до тварин.

Обладнання: іграшка — Лісовичок, картинки або ілюстрації зимового лісу (галявина з ягідними кущами, ялинова галявина, лісове озерце). Картинки із зображенням птахів: горобців, снігурів, омелюхів, сороки та тварин — білочки, бобра. Грона калини і горобини.

Проводиться в групі.

Хід заняття

— Діти, сьогодні до нас завітав Лісовичок. Він прийшов зі свого зимового лісу — ось такого (показує дітям картинку). Розкажіть, що ви бачите? Чим вкриті земля й дерева? Яке небо на картинці? Чи подобається вам зимовий ліс? Чому?

— Лісовичок розповів мені, як він вибирав собі місце в лісі.

Хочете, я переповім вам?

Тож слухайте. Маленькому Лісовичку набридло жити в лісовій гущавині. І він вирішив оселитися на світлій галявині. Довго шукав і нарешті знайшов одну: невелику, затишну. Вона була оточена з усіх боків кленами. А ще прикрашали її

кущі горобини та калини. Червоні ягоди гарними гронами висіли на гілках — ось такими. (Вихователь показує дітям грона калини і горобини). Чим схожі ці ягоди? А чим різняться?

Потримайте їх у руках...

Так ось, зробив собі Лісовичок у заростях невеличку хатинку і на ніч вклався спати. Хотів і наступного дня поспати, але не вийшло. Збудив Лісовичка пташиний галас. Визирнув він, а на галявині і горобчики, і снігурі, і омелюхи, і сороки! "Чого це вони сюди прилетіли?" — подумав Лісовичок.

А хто з вас, діти, знає чому? Чим живляться пташки взимку? А які кущі росли на галявині, де оселився Лісовичок? От і виявилось, що галявина ця була птахам за їдальню. Довелося Лісовичку перебиратися на іншу галявину. Цього разу уподобав він собі ялинову галявину. Ось таку (вихователь показує картинку із зображенням ялинової галявини). Які дерева ви тут бачите? Чим відрізняється ялинка від інших дерев? Які вона має плоди? Які загадки про ялинку ви знаєте?

"Тут буде тихо і спокійно", — подумав Лісовичок і заходився під густими ялинами будувати собі житло. Раптом — гуп! Впала прямо йому на голову ось така шишка! (Показує дітям шишку ялини, пропонує потримати в руках, зважити на долонях, понюхати).

Підняв Лісовичок голову — аж то білка! Скаче по ялинах, шишки збирає. За нею ще одна, і ще! "То це ж тут біляча їдальня, — подумав Лісовичок, — знову я невдало місце для хатки вибрав!" І справді, білочки весело стрибали, а з ялин сніг та шишки падали прямо на Лісовичка. А білочки ще й голосно цокали, перемовлялися між собою.

Хто з вас уміє цокати язиком, як білочка? А що ви знаєте про білочку?

Зараз я візьму шишку, яку мені дав Лісовичок, покладу її на аркуш білого паперу, а потім — на батарею парового опалення. Бачите, лусочки шишки щільно притиснуті одна до одної. Під ними ховаються насінини. А в теплі ці лусочки розкриваються і насінини випадають на папір. Ось дивіться. Ці насінники люблять їсти білочки. А що ще їдять білочки?

Отже, діти, пішов Лісовичок і з цієї галявини. Вибрав третю — тиху-тиху на березі чудового озера. У старому пеньку влаштувався і заснув. Прокинувся, вийшов, а й тут звірі. Ось такі. (Показує зображення бобра).

- Як називається ця тваринка? Де вона живе? Чим вкрите тіло бобра? Який у нього хвіст? Що ми бачимо на мордочці бобра?

— Так, ці гарні тваринки живуть в лісових річках та озерах. Вони мають міцні зуби, якими перегризують дерева. Тоненькі гілочки обгризають, а із товстих стовбурів будують греблі та хатки. Живляться вони рибою та рослинами, що ростуть у водоймі й навколо неї. Взимку бобри не впадають у сплячку, бо їм вистачає їжі. В ясні зимові дні вони любляють бавитися на березі свого озера, спускатися з льодових гір, весело гратися.

І Лісовичок, подивившись на цих гарних тваринок, вирішив не заважати їм, а для хатинки пошукати іншого місця. Бо, по-перше, знав, що бобри дуже полохливі і не люблять, аби їх хтось турбував. А залишилося бобрів у наших лісах дуже мало. Треба їх охороняти. По-друге, жити поряд з бобрами небезпечно — почнуть валити дерева, ще якесь з них впаде ненароком на голову. Це вам не шишка!

От і повернувся Лісовичок до своєї хатки, що в самій гущавині лісу. Але, бачите, захотів і до нас у гості прийти, розповісти про те, як узимку живуть лісові звірі.

А вам сподобалась розповідь Лісовичка? Про яких птахів він говорив? Чим вони живляться взимку? А як ми можемо допомогти пташкам? Чим живиться білочка взимку? Що ви дізналися про бобрів? Чим вони живляться? Де живуть? Як бавляться?

Ну, а зараз Зима кличе нас на прогулянку. Поспішаймо, може, і ми щось цікаве там побачимо. І побавимось, як лісові мешканці.

Заняття з фізичної культури

(Проводиться на повітрі)

Тема: Зимонька-зима

Мета: вправляти дітей у метанні сніжків правою і лівою рукою у горизонтальну ціль. Закріплювати вміння узгоджувати свої рухи з рухами інших, спускаючись з невеликої гірки на санчатах. Розвивати увагу, виховувати дбайливе ставлення до живої природи.

Обладнання: санчата, по 6—8 сніжків на кожну дитину.

Проводиться просто неба.

I. Вихователь:

— Діти, сьогодні ми з вами вирушимо у подорож до зимового лісу. А поїдемо на поїзді. (Діти шикуються в колону, згинають руки, кладуть їх на лікті дитини, яка стоїть попереду, й імітують рухи поїзда зі звуковимовою "чух-чух-чух"). На колії замерзла крига, тому рухатися треба обережно і повільно. Уявіть собі, що ви рухаєтеся по кризі, не відриваючи ніг, а лише ковзаючи по ній (ходьба ковзним кроком). Крига тріщить, треба зупинитися і стояти нерухомо. Ще обережніше й повільніше іде наш поїзд. Проїхали кригу, а тепер поїдемо швидко. Загули, як паровоз: "У-у-у-у".

Перша зупинка: "Пташина галявина". Тут у пошуках їжі збирається багато птахів. Уявіть себе ними. Комплекс вправ.

1. "Пташки збирають ягоди". Піднятися на носочки, якомога вище підняти голову, витягнути підборіддя, аби поласувати ягідкою. Повт. 6—8 разів.
2. "Пташки шукають у снігу насіння шишок". Рухи прямими ногами вправо-вліво так, щоб розгрібати сніг. Повт. 6—8 разів. Знайшли шишечки: присісти, нахилитися вперед, імітуючи дзьобання. Повт. 8 разів.
3. "Пташенята наїлися і весело розбіглися по галявині": легкий біг на носочках з частими та швидкими помахами рук (15 с); як ворони (біг з повільними помахами рук широкої амплітуди) — 15 с.
4. "Пташенята стрибають по снігу". Стрибки на обох ногах з просуванням уперед — до 20 стрибків, через 5-6 — короткі зупинки.

II. — І поїхав поїзд далі... Наступна зупинка "Соснова". Тут ростуть великі, високі сосни, покажіть, які саме (підняти руки вгору) і як вони хитаються од вітру (нахили тулуба). Повт. 5-6 разів. До сосон часто приходять білочки, які

збивають шишки, аби поласувати їх насінням. (Метання сніжків у горизонтальну ціль — по деревах лівою та правою руками способом прямою рукою згори, 6—8 разів).

— Увага! Наш поїзд рушає вперед. Наступна зупинка "Боброве озеро". Воно вкрите кригою, а навкруг — кучугури снігу, з яких люблять з'їжджати бобри. На чому бобри з'їжджають? (На хвостах). А ми спускатимемося з гірки на санчатах. (По 4-5 разів кожна дитина).

Ш. А тепер поїзд повертає додому (імітація руху поїзда). Ось ми і вдома. Сподобалася вам подорож? Тепер обтрусить одне одного від снігу, й підемо до групи малювати те, що підкаже нам фантазія.

Художньо-педагогічне спілкування

за картиною *І.Грабаря «Лютнева блакить»*

Розпочинається з виконання на металофоні мелодії, яка нагадує передзвін. Дітям пропонуємо розглянути картину і вслухатися у передзвін беріз, що зображені на ній. Потім розповідаємо про те, як художник Ігор Грабар незвичайно створював свою картину: «Стояли морозні лютневі дні. Ігор Грабар проходжав по подвір'ю, радів зимі, снігу, високим сильним березам. Раптом художник зупинився. Його увагу привернула одна береза – широка, велична, вона сяяла на сонці чарівним світлом білого стовбура, на якому, наче мереживо, переплелися витончені гілочки. Задивившись на дерево, Грабар випустив із рук палицю, з якою пробирався по снігу. Він нахилився за палицею і знизу знову подивився на дерево. І раптом побачив все по-новому: яскраве синє небо; дивну білизну берези; почув хрускіт крижинок на гілках! Художник зрозумів, що малювати цей пейзаж потрібно знизу. Він вирив у снігу окопчик, розмістився у ньому з полотном та фарбами і почав працювати...У картині «Лютнева блакить» І.Грабар передав, насамперед, захоплення рідною природою та її символом – ніжною і водночас величною красою берези. Це дерево зображене яскравими фарбами: білою, синьою, коричневою. А небо – яскраве, переливчасте, – зображене синіми смугами на білому тлі. Цікавою деталлю картини є

зображення гілочок берези. Вони піднімаються вгору, немов у радісному пориві вітають сонячний морозний ранок». Запропонуйте дітям ще розглянути картину, зверніть увагу на сніг, берези, небо, запитуючи: як ви думаєте, що могла розповісти береза художнику? Опишіть березу, яка вона? Як ви думаєте, якби художник писав картину, стоячи біля берези, якою б була ця картина? Далі дітям пропонуємо ще раз розглянути картину під музику (уривок з циклу «Пори року» А.Вівальді).

Організація художньо-педагогічного спілкування за картинами пейзажного жанру підпорядковується меті формування естетичного ставлення дітей до об'єктів та явищ природи і передбачає використання ігрових прийомів та інтегрування набутого під час сприймання картини естетичного досвіду в образотворчу діяльність.

Технологічні карти дослідів в природі

Дослід 1. Збереження тепла

Матеріал:

- дві однакові пластикові пляшки з досить теплою водою (50 °С);
- вата;
- папір;
- тепла тканина;
- шматки хутра;
- кольорові маркери;
- годинник.

Хід дослідів

Запитання до дітей:

- Чому влітку і взимку люди одягаються по-різному? Як зігріваються люди?

Рекомендації дорослому:

- Візьміть в руки дві пляшки з теплою водою. Запропонуйте дітям уявити, що це люди. Можна навіть намалювати для цього на пляшках очі та усмішку. Хай діти доторкнуться, щоб пересвідчитися, що вода у пляшках тепла.

Запитання до дітей:

- Якщо ми візьмемо ці пляшки із собою на вулицю, чи залишиться вода теплою?

- Що треба зробити, щоб вода в пляшці не охолоджувалась?

- Як ви думаєте, хутро нагріває пляшку чи лише допомагає не охолоджуватись?

- Які ще матеріали зберігають тепло?

- Як можна зберегти тепло свого тіла під час прогулянки?

- Як можна зберегти тепло в оселі?

Дозвольте дітям самостійно «закутати» одну пляшку в один із запропонованих матеріалів. Зафіксуйте час за годинником. Займіться іншими справами: почитайте казку, пограйте у загадування та відгадування загадок. Через 5–10 хвилин разом з дітьми визначте на дотик температуру пляшки, що не була закутана. Порівняйте її з тією, що «закутана». Повторіть дослід, загорнувши пляшку в інший матеріал. Зафіксуйте час за годинником. Через 5–10 хвилин порівняйте теплоту двох пляшок. Зробіть висновки. Разом з дітьми поміркуйте, як можна у побуті використати знання, набуті в ході дослідів.

Дослід 2. Збереження холоду

Матеріал:

- подрібнений лід;
- хутро;
- вата;
- тепла тканина.

Хід дослідів

Запропонуйте дітям подумати, як можна вберегти лід від танення.

Згадайте, як ми зберігали тепло (попередній дослід). Поміркуйте, чи можна таким самим способом зберегти холод. Перевірте це за алгоритмом, використаним у попередньому досліді.

Підведіть дітей до висновку: «шуба» запобігає швидкому таненню льоду, оскільки не пропускає тепле повітря з кімнати. Поміркуйте разом з дітьми, як у побуті використовують ці знання (збереження продуктів у холодильнику, перенесення охолоджених напоїв та продуктів у сумці-холодильнику тощо).

Дослід 3. Теплові явища

Матеріал:

- металевий дріт (в'язальна спиця), на якому розміщені кольорові воскові (парафінові, пластилінові) кульки;
- баночки з гарячою водою (50–60 °С);
- кольорові воскові (парафінові, пластилінові) кульки на тарілці;
- невелика миска чи тарілка з високими краями.

Хід досліду

Завдання 1. Знайти чотири способи зробити тверді воскові та парафінові кульки м'якими.

Можна доторкнутись ними до гарячої банки, розім'яти в долонях, опустити кульку у теплу воду, покласти на теплу тарілку.

Завдання 2. Зробити так, щоб воскові кульки самі впали з дроту, без дотику рук дитини.

Для цього слід згадати про теплопровідність речовин, доторкнутись металевим дротом, на якому висять воскові кульки, до банки з гарячою водою чи батареї. Дріт нагріється сам і частково нагріє кульки зсередини, після чого вони скотяться на підставлену тарілку.

Завдання 3. На основі набутих практичним шляхом у попередніх дослідах знань придумати спосіб відправити Снігуроньку чи Діда Мороза до Африки, щоб вони привітали там дітей зі святом Нового року.

Гра-психогімнастика “Кульбаба”

Попередня робота: Читання казки О. Іваненко “Кульбаба”, бесіда за змістом казки, переказ казки дітьми.

Правила: Діти стоять у колі, вихователь у центрі. Разом з дітьми вихователь розповідає казку “Кульбаба” і діти виконують відповідні дії.

Гра проводиться під музику.

Вихователь: “Це трапилося дуже давно. Струнка і висока тополя, що стоїть біля дороги і бачить далеко навкруги, була тоді маленькою і тоненькою тополенькою. Отож, це було багато років тому. Але й тоді, як і тепер, щороку сніг перетворювався у воду, і вона швидкими струмками збігала вниз, у долини, (діти бігають урозсип). І усі знали: разом зі струмками біжить весна. Сонце з неба посміхалося так, що не посміхнутися йому у відповідь було просто невічливо (діти посміхаються сонечку). Веселі струмки встигали всюди. Вони оббігали всі сади, усі луки, а один із них вирішив навіть утекти під землю. Там він розбалакав про те, що прийшла весна, і усіх сполошив.

Більше за всіх стривожилися зернятка — їх у землі було багато. (Діти присідають і сидять нерухомо). Вони потрапили туди давно, ще восени, і їм було нудно лежати. Куди не повернешся — скрізь земля: і зверху, і знизу, і праворуч, і ліворуч. Навіть повертатися не варто було — тому зернятка лежали нерухомо.

— Але ось струмок напоїв землю, і вона стала м'якою й пухкою. А коли сонце пригріло сильніше, з насінин потягнулися тонкі зелені паростки. (Діти піднімаються, піднімають руки вгору) Вилізла й маленька кульбаба. Її насіннячко лежало глибше за інші, і коли вона обережно, щоб не забруднити своїх свіжих зелених листочків, вилізла, то побачила, що навкруги зелено від свіжої трави і строкато від квітів. Налетів вітер і почав хитати кульбабу в різні боки (Діти роблять нахили вбік)

Вітер подув так, що захиталися всі дерева і квіти.

— Нахилися до землі! Нахилися до землі! Тримайся міцніше! — шепотіла тополенька.— Ти маленька, стебло в тебе гнучке, вітер тебе не зламає. Тримайся міцніше! (Діти присідають і обіймають руками коліна)

І справді, нічого не зробив вітер з кульбабою: подув, посердився і полетів далі. А кульбаба стала тільки ще міцніша й гарніша. За ніч вона трохи піросла (Діти підстрибують, піднімають руки вгору).

Раптом почав лити дощ. Він лив, і половина сонця сховалася за хмари, а інша — дивилася, що робиться на землі. Краплі дощу сяяли на сонці і сліпили очі. Це був веселий сліпий дощик.

Після дощу прилетів вітер. Дивиться, а кульбаба стоїть на сонці свіжа, чиста і сміється з радості. (Діти уявляють себе чистою свіжою кульбабою)

А вітер помчав далі і прилетів через кілька днів. Де ж яскраво-жовта квітка? На її стеблинці вітер побачив пухнасту кульку. Подув вітер на пушинки. (Діти дмухають)

Пушинки відірвалися від віночка і, поблискуючи на сонці, розлетілися лугом. (Діти біжать урозсип як легкі пушинки)

Дидактична гра “Ланцюжок”

Мета: учити дітей установлювати найпростіші зв'язки й залежності в екосистемі, виховувати дбайливе ставлення до об'єктів живої і неживої природи.

Попередня робота: читання авторських казок про природу (В.Біанкі “Сова”, Ю.Дмитрієва “Що таке ліс”, З.Плохій “Хто потрібніший?”, В.Сухомлинського “Камінь” та ін.).

Матеріал: ілюстрації із зображенням персонажів казок, тексти казок.

Правила гри й ігрові дії: вихователь нагадує короткий зміст казки, після чого пропонує дітям узяти по одній ілюстрації із зображенням персонажу казки і стати між тими героями казки, до яких він має відношення, з якими він пов'язаний. Наприклад, гра за казкою В.Біанкі “Сова”. Дитина, що взяла ілюстрацію з зображенням сови, стає між “дідом”, тому що сова жила поруч з дідом, і “мишею”, тому що сова ловить мишей. Дитина з ілюстрацією миші стає

між “совою” і “джмелем”, тому що миші в казці розоряли джмеліні гнізда. Якщо дитина взяла ілюстрацію з зображенням джмеля, то повинна стати між дитиною з зображенням миші і дитиною, що тримає в руках картину з зображенням конюшини, оскільки джмелі запилюють конюшину. Дитина, що взяла ілюстрацію “конюшина”, стає між “джмелем” і “коровою”, тому що джміль запилює конюшину, а корова її їсть. Дитина з зображенням корови встане між “конюшиною”, яку їсть корова, і “молоком”, яке вона дає. Дитина, на чій картинці намальовано молоко, повинна бути між “коровою” й “дідом”, а “дід” – між “молоком” і “совою”. Ланцюжок замикається.

Гра за казкою В.Сухомлинського “Камінь”. Якщо дитина взяла ілюстрацію з зображенням каменю, то вона повинна стати між “джерелом”, тому що камінь закрив джерело, і між “хлопчиком”, тому що хлопчик кинув камінь у джерело. Діти повинні аргументувати свій вибір.

Приклад казки природознавчого характеру

Ганна Беленька

Чиї фокуси?

Був собі на світі добрий чарівник Чудакса. Спочатку жив він у лісі, та потім переселився ближче до людей. Обрав собі за помешкання яблуневий сад край села та й зажив. А поряд з тим садом мешкала бабуся Настя, яка мала чудовий город. Росли там і помідори, і огірки, і баклажани, гарбузи і морква, веселий горох і кучерява квасоля. Поміж грядок з овочами насіяла бабуся лікарських квітів і трав. Тож під сонячним промінням пишно зростали мальви і нагідки, пахла м'ята й чабрець, словом, не город, а казка! Ну як туди не завітати чарівникові?

Ось він і навідувався туди, щоб прогулятися, помилуватися краєвидами та подихати запахами цілющих трав. Чарівник був впевнений, що ніхто його не побачить, адже ходив він майже безшумно і умів ставати невидимим. Та одного разу Чудакса і бабуся Настя зустрілися.

Сталося це так. Чудакса рано вранці гуляв стежечками городу, на який бабуся прийшла полоти грядку. І не встиг Чудакса стати невидимкою, бо замислився, напевно, про щось своє, чарівне. Тож, як-то кажуть, ніс до носу зіткнулися вони біля грядки з помідорами.

— Ой, а ви хто? — запитала перелякана бабуся.

— Чаклун, — відповів Чудакса.

Від несподіванки він просто не встиг нічого вигадати, от і сказав правду. Бабуся Настя уважно оглянула старенького сивого дідуса у капелюсі. І чомусь відразу йому повірила. Тому сказала:

— Тоді начаклуйте мені щось.

— Що я можу вам начаклувати? Бажаєте палац? Чи стати володаркою моря?

— Та ні, не хочу. Для чого воно мені? — відповіла бабуся Настя.

— А чого ж ви бажаєте?

Бабуся замислилися. Дійсно, чого ж вона бажає? І раптом зрозуміла, що нічого такого незвичайного! Життя довге прожила. Все у ньому було: і радість, і горе. Та все вже минуло. Діти вирости, онуки підростають. Її люблять, у гості приїздять свіжим повітрям подихати та молочком поласувати. Хороше їй із ними. Хатка — не палац, а хороша — своя. Садок он який пишний і город чи не кращий у всьому селі. Ну чого ще бажати?

— А знаєте, Чудаксо, — раптом примружила вона очі, — зробіть мені якесь диво на городі. Хочу, щоб виріс у мене найдивніший і найсмачніший овоч. Такий, щоб ні в кого не було! Щоб люди приходили на нього дивитися і чудувалися.

— Добре, — сказав Чудакса, — кажіть, який це має бути овоч?

Оскільки вони стояли біля грядки з помідорами, бабуся сказала перше, що спало їй на думку:

— Помідор!

— Помідор, то й помідор, — відказав Чудакса і уважно глянув на грядку. — Бачу, що червоні у вас є, рожеві теж, жовті і навіть коричневі. І великі,

і маленькі... Яким же помідором можна вас здивувати? Може хочете червоний помідор у жовту цятку чи жовтий у зелену?

— Хочу! — аж підскочила бабуся Настя. — Дуже хочу! Ото всі здивуються у селі!

— Добре, — відказав Чудакса. — Нехай так і буде. Почекайте до осені.

Потім Чудакса і бабуся Настя погуляли трохи у яблуневому саду, поговорили про минулі часи, погоду, обмінялися думками про врожай і розійшлися.

Більше вони не бачилися, хоча бабуся часто навідувалася на те місце, де зустріла кумедного чарівника. Не було його! Може, став він більш уважним і не дозволяв людям себе бачити, а може, знайшов деінде місце для прогулянок. Не було і край!

На канікули приїхали до бабусі онуки, клопоту додалося, тож потроху й забула вона про дивну зустріч. Аж ось наприкінці серпня, коли нічна прохолода почала нагадувати, що осінь поряд, приніс онук з грядки два здоровенні помідори. Та не прості, а зовсім чудернацькі. Один червоний-червоний з жовтими цятками, а другий жовтий-жовтий — із зеленими! Ніби платтячка в горошок одягли ті помідорчики.

Сплеснула бабуся руками: «От тобі і Чудакса! Справжня чудасія!». Бігом побігла вона до сусідки дивними помідорами похвалитися, а та розповіла іншій сусідці, а та ще іншій... І пішла селом чутка про дивовижні помідори бабусі Насті. Люди приходили милувалися, про сорт випитували, просили дати поласувати. Та бабуся нікому їх куштувати не давала. На тарілочку поклала, листячком обгорнула — берегла. Та все про Чудаксу згадувала.

Одного разу зайшла вона ввечері до хати, а помідорчиків на тарілці немає! Лише хвостики зелені лежать, а поряд внучок сидить, та й облизується, як кіт після сметани, — смакота!

— Ой лишенько, забідкалася бабуся, — що ж ти наробив! Немає в мене тепер дива. І насіниночки не лишив! Може, я їх посадила б, вирости б такі ловкенькі та веселенькі, мені на втіху, людям на дивину!

— Вони ж могли зіпсуватися, — виправдовувався онук, — он уже скільки днів лежать, в'янути почали. У наступному році ще будуть, як схочеш, і багато, а не лише два.

— Як же вони виростуть, — не могла заспокоїтися бабуся, — це ж диво мені Чудакса подарував!

— Не знаю, хто такий Чудакса, але таке диво і я тобі подарувати зможу, — відказав онук.

Бабуся аж присіла з несподіванки. І що дивно, навіть замовкла. А онук їй пояснив, що такі помідори він навчився вирощувати, ще як у дитячий садок ходив. Город у них там невеличкий був, де росло декілька кущів помідорів поміж іншої городини. Вихователька пояснювала дітям, як сонечко впливає на ріст і колір овочів. А щоб було зрозуміло, все показувала. Тож коли помідорчик трішечки виростав, але був ще зеленим чи бурим, брала вона липку стрічку, вирізала з неї кружечки, зірочки чи квадратики та й наліплювала на помідори. А далі ті росли-підростали, достигали, набували потрібного кольору: червоний — червоного, жовтий — жовтого. Коли приходила пора збирати урожай, відклеювала вихователька разом з дітьми наліпки і вони бачили — під ними наліпками колір помідора не змінився: як був зеленим, бурим чи жовтуватим, так і лишився! Адже сонечко під наліпку не потрапляло, забарвити помідорчик не могло. Тими кольоровими помідорами діти дивували батьків, а потім з'їдали їх з превеликим задоволенням.

— Ось так, бабусю, — закінчив свою розповідь онук, — не журися! Виростимо ми ще з тобою кольорові помідори!

І дійсно, наступного року літа красувалися у бабусі на городі помідори з наліпками по боках, а восени пригощала вона сусідів дивовижними кольоровими помідорчиками: в смужечку і крапочку, з квіточкою і посмішкою на червоному чи, дивлячись від сорту, жовтому бочку. Розповідала про онука і пишалася ним. А сусіди гомоніли:

— Ото вже діти розумні ростуть! Чого лише не вміють і скільки знають ще з дитячого садка! Це ж і вихователі у них які!

Щодо Чудакси, то його більше бабуся не бачила. Хоча впевнена, що він таки є і тоді насправді розмовляв з нею. От тільки диво показав звичайне, земне...

А у вашому дитячому садку, діти, є город? Що ви там робите? Чого навчилися? І чи можете здивувати ще чимось бабуся Настю?

Розвага «На гостину до Осені»

Проводиться на вулиці

Завдання: ознайомити дітей зі змінами, що відбуваються восени в рослинному світі (жовкне трава, листя теж стає жовтим, червоним, починається листопад). Вчити дітей помічати взаємозалежність між явищами, що відбуваються в неживій природі та рослинному світі, розвивати уміння встановлювати між ними найпростіші причинно-наслідкові зв'язки. Розвивати вміння бачити красу довколишньої природи.

Збагатити словник дітей "осінніми" словами, як-от: листопад, жовто-гарячий тощо.

Хід:

-Діти, сьогодні ми запрошені на гостини (вихователь показує листівку, виконану у формі великого кленового листка жовто-- гарячого кольору). Тут написано:
"Чекаю вас на подвір'ї,

Вдягнувши святкові шати.

Збирайтесь скоріш, малята,

І будемо разом грати. *Осінь*".

-Та це ж сама Осінь запрошує нас! Як цікаво! Одягайтесь на прогулянку, зверніть увагу, щоб усі ви були охайні, гарні, адже на гостини йдемо.

-Ось ми на своїй ділянці. Поглянемо навколо, як причепурила її Осінь для віншування гостей - розчистила небо від хмар, умила його дощиком. Якого кольору сьогодні небо? Яке сонечко сьогодні? Де воно знаходиться зараз? А влітку, пам'ятаєте, сонце було у нас над головою. І було дуже спекотно. Чи гаряче

вам сьогодні? Так, не гаряче, бо сонечко стоїть не так високо на небі, як улітку, не прямо над головою, а збоку, ніби визираючи з-за дерев. Тепер його промені вже не так нагрівають повітря і землю. Ось доторкніться до землі. Яка вона на дотик? Чи хочеться вам по такій холодній землі походити босоніж?

Так, земля холодна. Сонечко не зігріває її. А як же відчуває себе травичка в холодній землі? Якою вона стала? Чим вкрита земля? Осінь, як добра господинька, прикрасила землю - вкрила її гарним килимом. З чого він? А чому листочки покинули свої дерева і притулилися до землі? Може, їм стало холодно на осінньому вітрі? Так, листочки падають тому, що холодно: холодною стала земля, в ній холодна вода, а холодну воду корінці всмоктують погано. Чим холодніше, тим менше води всмоктують корінці. Листочкам її не вистачає, і вони всихають. Візьміть листочки в руки - відчуваєте, які вони сухі? І шелестять, як папір. Сухі листочки опадають з дерева, а саме дерево засинає до весни. З цих листочків і утворює Осінь різнобарвний килим. Ми про це вчили вірш. Пам'ятаєте?

«Десь в далекім лісі

Осінь килим ткала,

На листок кленовий,

Вербовий поклала.

- А тепер погляньте собі під ноги. З яких листочків складений килим на нашій ділянці?

Діти збирають листя, показують його вихователю, називають, з якого дерева листочок, роздивляються, якого кольору, форми, розміру.

- Давайте по черзі: спочатку березові листочки підніміть високо - пошелестіть, опустіть. Тепер кленові - високо потягніться, опустіться. Як гарно у нас вийшло, наче два живих віночки розмовляли між собою.
- Красиво восени надворі, особливо в такий день, як сьогодні: ще тепло, сонячно, і дерева стоять в такому гарному вбранні, а листочки тихо кружляють у повітрі, падають на землю. Як люди називають це явище? Так, листопад. Давайте на рахунок "Раз-два-три" ви всі разом якомога вище

підкинете листочки і утворите також листопад: березовий листопад, а тепер - кленовий листопад.

Вихователь пропонує дітям порухатися просто неба:

Посібники: по м'ячу на кожну дитину, 16 обручів.

Вихователь каже: "Хочу перевірити, які ви, діти, уважні: зараз дівчатка назбирають жовті листочки, а хлопчики - червоні".

Виконується ходьба і біг у різних напрямках з нахилами та присіданнями. Потім діти за сигналом вихователя біжать до нього з листочками, називають, з якого вони дерева (клен, береза).

Восени часто падає дощ, краплі його дзвінко стукотять по доріжці. Пам'ятаєте, чий стукіт нам нагадує стукіт краплинок дощу? Так, стукіт веселих м'ячиків.

Ігрова вправа " Чий дощик найдовший": відбивання м'яча об підлогу правою і лівою рукою по чергово.

Рухлива гра "Не замочи ніг". Повт. 3 рази.

Рухливо-дидактична гра "Подарунки осені".

Вихователь:

У господиньки осені овочів багато.

Люблять їх дорослі, люблять їх малята.

Овочі чудові, різнокольорові.

Наче сонце сяють, себе вихваляють.

Пропонує дітям: "Уявіть собі, що ви овочі, покажіться усім". Діти виконують: а) повороти тулуба у різні боки, роблячи пружинку, руки на поясі; б) кружляння у парах вправо та вліво; в) діти стають у коло, беруться за руки і, йдучи, промовляють:

Тепла щедра осінь

Діток зустрічала.

Тепла щира осінь

Дітям дарувала...

Вихователь називає овочі та фрукти (кавун, груша, диня, виноград, буряк, кукурудза тощо), а діти рухами рук імітують їх форму.

Вихователь: — Ось і закінчилися наші гостини. Сподобалися вам осінні розваги? А тепер оберіть собі по "чарівному листочку". З них ми зробимо в групі осінній букет. А дорогою до групи прислухайтеся кожен уважно до розповіді свого листочка, а потім розповісте одне одному цю казочку.

Опис авторських технологій, які можуть слугувати для вихователів орієнтирами організації екологічної освіти дітей дошкільного віку

Технологія використання казки у формуванні основ екологічної культури дітей дошкільного віку (Г.Беленька, Т.Науменко).

В основі технології знаходиться авторська казка природознавчого змісту, яка використовується як засіб формування у дітей дошкільного віку початкових екологічних уявлень, та включається у різні види діяльності.

Технологія спрямована на реалізацію наступних завдань:

- створення методичного забезпечення з використання авторських казок природознавчого змісту, розкриття перед вихователями можливості використання авторських казок природознавчого змісту як засобу формування початкових екологічних уявлень у дітей;

- формування в батьків розуміння необхідності екологічного виховання дітей в умовах сімейного виховання, підведення їх до усвідомлення значущості прикладу власної поведінки в екологічному вихованні дітей, необхідності використання казок природознавчого змісту як одного з ефективних засобів екологічного виховання дошкільників;

- формування в дітей початкових екологічних уявлень про живі організми та їхні потреби, про зв'язки й залежності у природі, про цілісність природи й діяльність людини в ній як основи екологічного виховання.

Казка використовується у поєднанні з наочними (спостереження, моделювання, демонстрація технічних засобів навчання, показ практичних дій та ін.), словесними (розповідь, бесіда, сторителінг, пояснення тощо) та практичними (праця у природі, ігри, нескладні досліди, допомога, виготовлення книжок-маляток та ін.) методами та прийомами.

Робота з дітьми включає *три етапи* послідовного формування екологічних уявлень: 1) закріплення знань дітей про об'єкти та явища природи засобами авторської казки природознавчого змісту; 2) формування уявлень про зв'язки й залежності у природі за допомогою авторської казки; 3) формування

уявлення про цілісність природних систем і людину як частину природи засобами авторської казки природознавчого змісту.

На **початковому етапі** використовуються авторські казки природознавчого змісту, які спрямовані на *розширення, уточнення та закріплення уявлень дітей про живі організми та їхні потреби*. З урахуванням наявних у дітей знань і уявлень обирають необхідні казки, орієнтуючись на наукову основу, читають їх, залучаючи дітей до діалогізованої розповіді, бесіди, проводять роботу з ілюстраціями, організовують театралізовані ігри, фрагменти казок включають у спілкування, спостереження, різні заняття. У роботі з дітьми на цьому етапі можна використати казки Б.Грінченка “Квітки”, О.Іваненко “Кисличка”, “Кульбабка”, І.Крип'якевич “Буряк і соняшник”, З.Мезантюк “Квіти дощу”, Г.Олуїч “Ясневий листок”, Л.Тарнашинської “Казка про жовтий листочок”, В.Чухліба “Пісня тоненької очеретинки”, Г.Беленької “Як павучок хатку собі будував”, О.Іваненко “На добраніч”, В.Сухомлинського “Найгарніша мама”, “Велике й мале”, С.Козлова “Зимова казка” та інші.

Казки читають дітям у повсякденному житті, у вільний від занять час, на прогулянках, у другій половині дня. Читанню має передувати коротка вступна бесіда, що готує дітей до сприймання, пов'язує їхній досвід з темою твору. У процесі читання казок дітям і спільних міркувань над їхнім текстом, використовуються сюжетні моменти, вчинки й образи казкових героїв для пояснення необхідного матеріалу. Дітей варто заохочувати до створення театралізованих та лялькових постановок за сюжетами казок, виконувати завдання у вигляді малюнків за їхніми мотивами, ставити запитання, спрямовані на з'ясування схованих, не описаних безпосередньо потреб живих організмів та способів їх задоволення.

Працюючи з казками, маленьких читачів слід знайомити не тільки із самим твором, але й з ілюстраціями до нього, репродукціями з картин художників, з музичними творами, створеними за мотивами казок. Зорові образи, які створюються за допомогою картин, асоціації, що викликані музикою, легко запам'ятовуються і залишалися в пам'яті на довгий час. оскільки

створюють певний *емоційний настрій*. Розглядання ілюстрацій поглиблює розуміння почутого, уточнює окремі, можливо ще неясні місця, повніше розкриває художні образи. Після ознайомлення з казкою проводиться бесіда – діалог для успішного вирішення освітнього завдання. Кілька запитань за змістом, підготовлені заздалегідь, допомагають вихователю з'ясувати, як діти зрозуміли прочитане, і разом з тим, уточнити їхнє уявлення про пізнавальний матеріал твору, встановити зв'язки між подіями в казці з життєвим досвідом самих дітей.

У ході бесіди за змістом казок з дітьми обговорюють, яка інформація в казці є реальною, а що вигадано. З цією метою з дітьми проводять *гру* “Правда-вигадка”, під час якої вихователь називає фрагменти з казок, а діти визначають, відповідає це реальності або є фантазією, вигадкою. Наприклад, після читання казки Б.Грінченка “Квіти”, вихователь запитує, чи правда, що взимку земля вкрита пухнастим снігом? Чи правда, що під снігом можуть знаходитися різні рослини? Чи правда, що під снігом тепло кореням і траві? Чи правда, що квіти розмовляли між собою? Таким чином, дітей підводять до висновку, що природознавча інформація в казках, опис зовнішнього вигляду рослин, опис сезонних явищ природи є правдою, а розмова квітів – вигадкою.

Дуже дієвим на даному етапі є читання або розповідання казок *після спостереження* за об'єктами природи. У цьому випадку інформація, отримана в ході безпосереднього спілкування з об'єктом природи, закріплюється за допомогою казки та набуває емоційного забарвлення. На даному етапі з дітьми використовують *ігрові ситуації* за матеріалом казок про природу. Наприклад, після читання уривку з казки В.Біанкі «Пригоди Мурашки», діти побачивши на прогулянці мурашу, можуть звернути на нього увагу вихователя, висловивши припущення, що це може бути той самий Мурашка з казки. Педагог має підтримати інтерес дітей до комахи й запропонувати подивитися на світ очима мурахи, уявити, яким бачить світ мураха, подумати, чого б він побажав, з яким проханням міг би звернутися до дітей.

Для кращого розуміння характерних особливостей персонажів – об'єктів природи, формування уявлення про їхню самоцінність, підвищення емоційної

сприйнятливості в роботу включають «*образи перетворень*»: одягаючи костюми, діти перетворюються в героїв казок і розповідають іншим *від імені персонажа* про свій зовнішній вигляд, характер, про те, що йому необхідно для повноцінного життя.

Закріплення й уточнення знань про потреби живого організму тісно пов'язане з формуванням, уточненням уявлень про зв'язки живих організмів із середовищем існування й один з одним. Тому на **другому етапі** роботи з дітьми використовують казки, що ілюструють ці зв'язки: О.Лопатіна “Як дерева до зими готуються”, “Невтомні трудівники”, Н.Павлова “У живій кімнатці”, І.Сенченко “Як Олеся заснула у квітці”, М.Скребцова “Розмова сосонок”, Г.Беленька “Хто з них правий?”, В.Біанкі “Пригоди Мурашки”, О.Іваненко “Про бджілку Медунку”, Н.Павлова “Знахідка”, В.Сухомлинський “Самотній мураха”, Г.Храпач “Золотавка”, В.Біанкі “Зозуленья”, О.Іваненко “Чорноморденький”, В.Сухомлинський “Зозулина журба” та інші.

Казки читають дітям *під час* екскурсій, прогулянок, цільових прогулянок і *після них*. Наприклад після екскурсії в осінній ліс можна прочитати казку О.Лопатіної “Як дерева до зими готуються”, після чого запропонувати дітям пригадати що вони знають про об'єкти, за якими спостерігали. З метою порівняння можна пригадати казку “Невтомні трудівники”, прочитали уривки твору. Дітям ставлять такі запитання: Як ви думаєте, чому автор назвав першу казку “Невтомні трудівники”? Про що обидві казки? Що робили листочки влітку? Для кого вони старалися? Що відбувається з ними восени? Що змінилося в лісі з приходом осені, і як про це говориться у прочитаних казках? Які зміни вплинули на колір листя на деревах? Що є причиною листопаду?

Читання казок передуює запланованим спостереженням і проводиться відразу після них: дітям пропонують пригадати, у якому літературному творі розповідається про випадок, коли один веселий листочок пишався своєю зеленню, а коли пожовк, побачив такий самий веселий зелений листочок, яким він сам був раніше, на самій верхівці дерева (Г.Олуїч “Ясеновий листок”).

Казки використовують і як відповідь на запитання дитини: “Чому

листочки різнокольорові?” (Г.Беленька “Чому восени листя кольорове”). Після читання й бесіди з дітьми за змістом казки, можна запропонувати намалювати осінні дерева так само, як це зробив хлопчик Олесь у казці, чи зробити аплікацію аналогічного змісту. Прикладом формування уявлень про зв'язок живих організмів між собою, коли казка використовується у відповідь на запитання дитини, може слугувати наступна ситуація: до вихователя підійшла дитина, і, вказуючи на чагарник, що знаходиться в тіні дерева, припустила, що чагарнику мало сонечка і йому дуже погано в тіні дерева, “напевно він плаче й ображається”, – сказала дівчинка. Відповіддю може бути казка М.Скребцової “Як чагарники з деревами посварилися”, що підводить дошкільників до висновку про корисність і необхідність такого співіснування.

Казки природничого змісту можна використати з метою стимулювання дітей до створення власної книги. Наприклад після читання казки О.Іваненко “Білочка-мандрівниця”, можна створити книгу про пригоди білочки, у якій поєднані малюнки дітей, а розповіді записати на магнітофон.

З метою закріплення набутих уявлень у ході спілкування, занять та інших видів діяльності ефективним засобом слугують дидактичні ігри “Угадай, де чий хвіст”, “Хто де живе”, “Угадай тварину за описом”, “Хто літає”, “Угадай, який ти звір”, “Грибна галявинка”, “Коли це буває”, “Знайди дерево за описом”, “Квіти”, гра-психогімнастика “Кульбаба” за мотивами казок А.Барвінок “Гречка”, Г.Беленької “Весняна казочка”, Б.Грінченка “Квіти”, О.Іваненко “Кульбаба”, І.Сенченко “Як Олеся заснула у квітці” та ін.

Режисерські ігри (настільний театр іграшок і картинок, стендові ігри (стенд–книжка, тіньовий театр, театр на фланелеграфі) та ігри-драматизації передбачають *довільне відтворення сюжету казки* у відповідності зі сценарієм. У процесі театралізованої гри в дітей виявляється особлива *чуйність і увага* до життя рослин, тварин, розвивається вміння бачити й розуміти дії живих об'єктів природи, їхні почуття, прагнення й бажання. Робота над роллю допомагає кожній дитині краще зрозуміти зв'язок тварин, рослин, комах із неживою природою, самостійно робити висновки та міркувати.

З метою формування уявлень про зв'язки між живими організмами й середовищем з дітьми проводять заняття, основний акцент у ході яких робиться на науковій основі казки. Наприклад, заняття на тему “Як живе дерево”: у процесі попередньої роботи читається казка Н.Павлової “Зимовий банкет”, на занятті – казка М.Скребцової “Добрі сосни”. Заняття “Підземні мешканці”: перед заняттям – казка А.Трофимова “Білі мухи” і Г.Скребицького “Найупертіший”, перед заняттям – В.Біанкі “Пригоди мурашки” (уточнення уявлень дітей про середовище існування і способи пересування комах (живуть у лісі, на лузі, у воді), формування розуміння того, що спосіб пересування залежить від будови кінцівок та від середовища існування; виховання інтересу до авторських казок і любові до живої природи).

Перед заняттям на тему “Як білка, заєць і лось зимують у лісі” дітям читають казки О.Іваненко “Чорноморденький” і В.Біанкі “Перше полювання”. Під час заняття доцільним є прийом пригадування: які тварини живуть у лісі, які вони мають особливості зовнішнього вигляду, способів живлення, пересування, чим ці особливості зумовлені (особливостями середовища). У дітей закріплюються уявлення про мімікрію (здатність маскуватися) й інші форми пристосування тварин до умов життя, зокрема, про такі пристосування до зимового періоду: білка харчується жолудями, грибами, горіхами зі своїх запасів, лузає шишки; заєць обгризає кору дерев, лось – гілки дерев. Тварини живуть на різних поверхах лісу – там, де вони знаходять їжу і не заважають один одному. Усі вони добре пристосовані до життя в лісі взимку: заєць має гострі зуби, біле хутро, довгі задні ноги, може швидко стрибати, петляти, зачаюватися; білка живе в дуплі, у неї гострі пазурі, пухнастий хвіст, узимку – сіро-сріблясте хутро, вона може легко лазити деревами, робити великі стрибки; лось дуже великий, високий, у нього довгі ноги, сильні широкі ратиці, що дозволяють йому ходити по болоту і глибокому снігу, не провалюючись, він може швидко бігати, легко дістає гілки дерев. Найважливішим є підведення дітей до висновку про взаємозв'язок і залежність тварин від умов життя, формування в них уміння встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між природними явищами і змінами

в житті тварин, міркувати, робити висновки. Драматизація дітьми казки В.Біанкі “Перше полювання” після заняття сприятиме закріпленню уявлень та формуванню яскравих емоційних образів.

Закріпленню уявлень дітей про причинно-наслідкові зв'язки, уміння міркувати, формуванню логіки міркувань сприяють словесні екологічні ігри за сюжетами казок “А якби”, що ставлять дітей у позицію дослідника. Наприклад, після читання казки М.Скребцової “Як чагарники з деревами посварилися” дітям ставлять запитання: А що було б, якби вони не помирилися? А що було б, якби в лісі були тільки дерева? А що було б, якби дерева відмовилися захищати чагарники? А що було б, якби чагарники не зрозуміли своєї помилки?...

Оскільки формування уявлень про зв'язки й залежності безумовно передбачає розширення уявлень про живі організми, а розкриття конкретних локальних, а також 3-4-5-ступеневих зв'язків логічно призводить до розуміння різноманіття зв'язків і єдності природи, то після того, як діти засвоять уявлення про екологічні зв'язки і залежності й усвідомлять необхідність правильної поведінки у природі, слід перейти до **третього етапу** – формування уявлень про цілісність природних систем, усі елементи яких знаходяться у взаємозв'язку й постійній взаємодії. Для реалізації цього завдання у процесі спілкування, ігор, театралізованої діяльності, занять, екскурсій, прогулянок та інших видах діяльності використовують казки В.Сухомлинського “Камінь”, З.Плохій “Хто потрібніший?”, Ю.Дмитрієва “Що таке ліс?”, О.Іваненко “Чорноморденький”, В.Біанкі “Перше полювання”, М.Кучми “Лісовий ярмарок” та інші.

Наприклад, під час екскурсії до лісу після читання казки М.Кучми “Лісовий ярмарок” і обговорення її змісту дітям пропонують згадати, які рослини і яких тварин можна зустріти в лісі, яких правил поведінки в лісі необхідно дотримуватися. Слід звернути увагу дітей на те, що ліс – загальний дім для всіх, хто в ньому живе, а людина – гість у лісі. Доброго, щедрого, охайного гостя ліс буде зустрічати з радістю і любов'ю. Таким чином

підкреслюється необхідність дотримуватись правил екологодоцільної діяльності й поведінки в лісі.

Після читання казки Ю.Дмитрієва “Що таке ліс”, зміст якої спрямований на формування уявлення дітей про ліс як цілісний організм, про всіх мешканців лісу, їх тісний взаємозв'язок і неможливість існування лісу без якогось із поверхів чи “мешканця”, дітям пропонують намалювати ліс. Зміст казки Ю.Дмитрієва й наступне малювання за її мотивами сприяють кращому засвоєнню інформації, оскільки уявлення, що формуються, подані не у вигляді розрізнених фактів, даних для запам'ятовування, а у вигляді яскравих барвистих образів, що відповідають психологічним особливостям дитини.

З метою формування уявлень дітей про те, що все у природі взаємозалежно, формування доброзичливого ставлення до тварин дітям використовують екологічну казку “Як ведмідь пеньок загубив”. Знання дітей про цілісність лісу, про взаємозв'язок усіх його мешканців акумулюються в образи за допомогою активізації таких психічних процесів як уява, увага, пам'ять. У відповідності до змісту казки діти довідаються, що пеньки від зрубаних дерев є житлом для різних комах: жуків-короїдів, жуків-червиць, мурах. Личинки жуків добувають їжу під корою пенька, у пеньку можуть жити мурахи, побудувавши мурашники тощо. Тобто у великому загальному домі-лісі є маленькі квартири й домівки. Посиленню інтересу дітей до пізнавальної інформації сприяє пропозиція для дітей говорити від імені героїв твору. Діти обирають кого-небудь з мешканців пенька і від його імені пояснюють, навіщо він там оселився, що робив. Науковий зміст даної казки активізує уже наявні уявлення дітей про зв'язки й залежності у природі.

Закріпленню уявлень про зв'язки й залежності у природі, формуванню розуміння єдності й взаємозалежності всіх мешканців луку сприяє робота з казкою З.Плохій “Хто потрібніший?”. Після читання казки дітям пропонують на фланелеграфі розмістити персонажів казки (мешканців луку), а потім забрати якийсь компонент і пояснити, які наслідки це може спричинити. Відтак, діти

дійдуть висновку про загибель цілої системи без одного компонента й необхідність існування кожного живого організму. Таким чином казкові образи на заняттях допомагають акумулювати наявні знання дітей у цілісну систему та сформувати навички культури поведінки дітей у природі.

Для формування уявлень про негативні наслідки діяльності людей у природі використовується казка М.Пономаренко-Жерара “Подорож до тих, кого вже немає”. Під час бесіди за змістом казки діти можуть пригадати, які позитивні вчинки, добрі справи можуть зробити люди для збереження природи, прийти до висновку про необхідність займати позицію гостя у природі та сформулювати “Права дикої природи”.

Казки природничого змісту використовують іграх-драматизаціях і театралізованих іграх. Наприклад, з метою закріплення уявлень дітей про живі організми, їхні потреби, про зв'язки й залежності у природі, про її цілісність використовують ігри “Ланцюжок”, “З якої казки звір?”, “Хто автор?”, “Хто де живе”, що засновані на матеріалі казок про природу. Під час проведення гри “З якої казки звір” діти, використовуючи пантоміміку, жести, показують героїв різних казок, систематизують знання про мешканців лісу, розвивають уважність, допитливість, пам'ять (герої таких казок, як А.Давидов “Вовчі каверзи”, О.Зима “Чому горобці у вирій не літають”, А.М'ястківський “Синичка та хурделиця”, В.Сухомлинський “Лисячий хвіст”, І.Крип'якевич “Ведмідь”, П.Цвирка “Чому зозуля своїх діток не висиджує” й інші). У грі “Ланцюжок” використовують матеріал казки В.Біанкі “Сова”. Після нагадування змісту казки дітям пропонують узяти будь-яку ілюстрацію із зображенням персонажа казки й побудувати ланцюжок: стати між двома дітьми, що тримають ілюстрації тих персонажів, з якими персонаж дитини знаходиться в безпосередніх зв'язках, і пояснити свій вибір. Наприклад, дитина, що тримає ілюстрацію з зображенням корови, стає між дитиною з малюнком конюшини й молока, оскільки відповідно до змісту казки, корова їсть конюшину й дає молоко

Цікавим прийомом формування у дітей екологічних знань є порівняння казок В.Сухомлинського “Весенний ветер” і “Весняний вітер”. Читають казку

російською мовою, а потім українською, назви казок не повідомляють. Дітям пропонують розповісти, про що говориться в казці після першого прочитання однією мовою. Виділяється наукова основа казки: узимку дерева “сплять”, навесні на гілках набухають бруньки, з півдня прилітають птахи, сонце світить яскравіше. Зимовий вітер дуже холодний, весняний вітер - теплий. Після цього читають цю саму казку іншою мовою для порівняння. Дана робота сприяє кращому засвоєнню змісту твору, формуванню інтересу до звучання слів. Казки читають двома мовами з метою ознайомлення з різним звучанням назв рослин, комах рідною й іншою (російською, українською) мовами. Після такої роботи дітей підводять до висновку про те, що та сама казка може бути написана різними мовами, щоб її могли прочитати діти різних міст і різних країн; що російські й українські слова дуже схожі, хоча бувають і значні розходження. Але що найголовніше, якою б мовою не була написана казка, зміст її залишається незмінним, і дуже цікавим, захоплюючим.

У процесі формування уявлень дітей про зв'язки й залежності у природі, про цілісність природи та діяльність у ній людини поряд із традиційними методами й формами роботи з казкою, використовують нові. До них відносяться творчі методи роботи з текстами казок: перенесення героїв знайомих казок у нові обставини, зміна ситуацій у знайомих казках, створення нового закінчення знайомої казки тощо. Ці форми роботи з казкою вимагають від дошкільників знань, прояву творчості, уяви, фантазії й логічного мислення. Діти створюють нові сюжети за вже відомими казками. наприклад, придумують кілька варіантів казки В.Сухомлинського “Камінь”. Таким чином в ігровій формі, виконуючи роль героя казки, кожна дитина одночасно закріплює знання про таємниці тваринного й рослинного світу, про сезонні явища природи, пори року. Легке включення дітей в ігрові діалоги з персонажами казок розвиває в дошкільників здатність приймати позицію іншого, співчувати і співпереживати. Набуті раніше знання усвідомлюються, забарвлюються особистим ставленням до персонажа.

До нетрадиційних методів роботи з казками належать варіанти створення казок природознавчого змісту (**сторителінг**):

- “біном фантазії” - дітям пропонують описати незвичайні казкові персонажі, такі як “антиліс”, “антиприрода” й розповісти про них;
  - “перевернення” казки – розповідання по-новому відомої авторської казки природознавчого змісту;
  - “вінегрет” (“салат”) з казок – об'єднання епізодів різних казок. Діти поєднують сюжети різних казок, переносять героїв однієї казки в сюжет іншої. Одержані цікаві сюжети записуються і через якийсь час дітям пропонують прослухати складені ними казки й визначити, що переплутано, повернути героїв у їхні казки.
  - продовження казки, розпочатої вихователем, і придумування нового закінчення казки.
  - казка в заданому напрямку – використання сюжету відомої казки з переміщенням її героїв в інший час або простір;
  - казки “навиворіт” - зміна характеристик персонажів, їхньої поведінки і як наслідок цього – сюжету казки;
  - гра-казка – дитина уявляє себе в різних ролях і, виходячи з них, визначає значення лісу і його мешканців;
- перетворення дитини на героя казки та розмова з іншими персонажами казки, висловлювання своїх прохань, побажань, скарг об'єктам і явищам природи (рослинам, сонцю, вітру) і людям, у тому числі дітям.

Використання казок про природу в різних видах дитячої діяльності сприяє *систематизації* природознавчих знань, отриманих ними раніше й формуванню екологічних уявлень та екологодоцільних поведінкових навичок. Таким чином уявлення дітей, набуті у всіх видах діяльності, трансформуються у стійке дбайливе ставлення до природи.

***Технологія використання пейзажного живопису у формуванні
естетичного ставлення до природи (Г.Беленька, О.Половіна)***

Технологія спрямована на забезпечення розвитку почуттєвої сфери дітей старшого дошкільного віку у процесі ознайомлення їх з природою та базується на використанні творів пейзажного живопису в навчально-виховному процесі дошкільного навчального закладу. Вона передбачає створення певних умов, в основі яких лежить:

1. Формування естетичного ставлення до природи шляхом використання у навчально-виховному процесі ДНЗ різних форм організації спілкування та взаємодії педагога з дітьми: спостережень, прогулянок в природу, бесід, емоційних вправ, ігор, нетрадиційних форм роботи за картинами пейзажного жанру.

2. Забезпечення єдності педагогічного впливу на дітей з боку педагогів та батьків.

3. Наявність методичного забезпечення.

Використання у роботі з дітьми старшого дошкільного віку творів пейзажного жанру живопису з метою формування естетичного ставлення до природи здійснюється за напрямом: *сприймання – рефлексія – ставлення*. Завдяки такому підходу ознайомлення дошкільників з творами живопису базується на основі розвитку у них відповідних *умінь сприймання прекрасного*, на формуванні *особистої позиції* при сприйманні творів мистецтва, а також на *інтегруванні набутого досвіду* у сприйманні реальних об'єктів та явищ природи. Технологія співзвучна ідеї створення естетичних комплексів В.Сухомлинського, що передбачають інтеграцію виховних впливів природи, мистецтва, художньо-творчої діяльності та педагогічного спілкування на особистість дитини.

Система роботи з дошкільниками передбачає три етапи:

1. Підготовчий.
2. Основний.
3. Інтерпретаційний.

Завдання **підготовчого етапу**: збагачення емоційного досвіду та знань дітей. Його особливість полягає у зверненні уваги на знання про природу, оскільки *ставлення не виникає без почуттів*, які формуються на основі знань. Основна форма роботи на цьому етапі – прогулянки у природі. Провідні методи: спостереження, бесіда, емоційні вправи. *Дитина стомлюється не від діяльності, а від її одноманітності*, тому варто обирати емоційно насичені засоби зацікавлення з метою підвищення рівня працездатності дошкільнят при засвоєнні знань. Арсенал педагогічних впливів урізноманітнюється, зважаючи на реальні ситуації під час спостереження за об'єктами та явищами природи. *Наприклад*, під час прогулянки до осіннього парку з метою формування естетичної спостережливості, розвитку здатності до естетичного судження дітям пропонують *позмагатися* в тому, хто більше помітить красивих об'єктів та назвати якості, які надають цим об'єктам естетичної цінності. Під час спостереження за хмарами увагу дітей звертають спочатку на красу та своєрідність перистих хмар, проводять аналогію їх назви зі схожістю на пір'я птахів; пояснюють дітям, що ці хмари знаходяться дуже високо у небі і складаються з дрібненьких крижинок, проте з них не випадає сніг чи дощ. Ці хмаринки є окрасою природи. З метою формування естетичної спостережливості та передумов розвитку творчої художньої уяви пояснюють, що хмари можуть набувати найрізноманітнішої форми і, якщо за ними спостерігати, можна побачити багато цікавого; потім дітям пропонують уважно роздивитися хмари, які змінюють форму під впливом вітру і знайти таку, що нагадує якийсь предмет. Можна запропонувати дітям виконати наступне домашнє завдання: поспостерігати за хмарами і замалювати те, що сподобалося та запам'яталося найбільше.

Оскільки уявлення про красу природи діти отримують під час безпосередніх спостережень на прогулянках, слід давати дітям можливість пересвідчитися у розмаїтті барв, форм, звуків природи. Зокрема під час прогулянок звертаємо увагу на естетичні особливості об'єктів природи – *виділення та визначення кольорів і форм* у природному оточенні. Наприклад, під

час спостереження за осінніми деревами (липою, кленом, березою, осикою, дубом) дітям пропонуємо *перелічити*, у які кольори забарвила осінь шати дерев. Звертаємо увагу дітей на *відтінки* одного кольору, їх різноманітність: зелені, світло-зелені, темно-зелені, жовто-зелені, золоті, жовті, охристі, червоні, червоно-зелені, жовто-червоні, темно-червоні, багряні, коричневі. Пропонуємо *описати* листочки окремих дерев, порівнюючи їх за формою (округлий, видовжений, зубчастий, голчастий тощо). Милування природою під час спостереження підсилюють поетичними рядками, виконанням творчих завдань, наприклад створення осінньої палітри червоних кольорів, складаючи букети з багряних, пурпурних, лілових, вишневих, фіолетово-червоних, бордових листочків.

Спостерігаючи за польотом осіннього листа, діти, за проханням, добирають слова, які влучно передають характер руху: летить, падає, кружляє, танцює, в'ється, пурхає, вальсує. Прислухання до шелесту листа може передувати виконанню емоційної вправи, під час якої діти уявляють себе осіннім листочком. Враження озвучують у відповіді на запитання «Що ви відчували, коли опускались на землю?» Іще одним прикладом емоційної вправи є виконання такого завдання: дітям пропонуємо уявно зробити ковток осіннього повітря та відповісти на запитання «Який у нього смак?» (терпкий, солодкий, яблуневий, пахне зів'ялим листям, сном, грибами). Спостереження за деревами, допомагає дітям робити висновки, що вони різняться формою крони (схожа на кулю, парасольку, свічку, конус). Опис форми крони стимулює до використання епітетів: береза струнка, липа розлога, дуб кучерявий, тополя струнка. Користуючись положенням про те, що важливою умовою успішного проведення спостережень є включення в обстеження об'єкта різних аналізаторів, дітям пропонують *тактильно обстежити* кору різних дерев та поділитися своїми враженнями: гладенька, зморшкувата, шовковиста, цупка, жорстка, слизька, пориста, колюча. Виконання дітьми завдань під час спостереження дозволяє зазначити, що для них критеріями оцінки рослин виступає їхня об'єктивно існуюча краса, виражена у кольорі, формі, гармонії. Розповіді дітей дають змогу

підвести їх до висновку про те, що некрасивого у природі немає, кожен об'єкт по-своєму гарний.

Увагу дітей слід акцентувати і на тому, що рослинний світ, внаслідок неправильного природокористування, постає перед нами не завжди в ідеальній формі, а тому, оцінюючи рослини, звертаємо увагу і на пошкодження, враховуючи реальний стан природного середовища. Оскільки здатність помічати естетичні властивості об'єктів і явищ природи не розвивається у дітей спонтанно, основним завданням є забезпечення досвіду використання прийомів виділення естетичних властивостей навколишньої природи, підведення дошкільників до самостійного виявлення бажання помічати естетичну сторону природних явищ та об'єктів. На цьому етапі з метою розвитку у дітей вміння виокремлювати живописні куточки природи використовується *метод «фоторамки»* з метою зосередження уваги дошкільників на об'єктах і явищах природи. Дитина, перебуваючи серед об'єктів та явищ природи, насамперед задовольняє свою рухову активність. Краса навколишнього пейзажу є для неї звичайним тлом, на якому дитина не фіксує свою увагу. Необмежений простір незручний для дитячого сприймання, тому використання «фоторамки» дає змогу концентрувати дитячу увагу на конкретних об'єктах і явищах природи. Підсилення впливу дії цього методу здійснюється засобами описової розповіді з образним відтворенням об'єкта, виділенням його естетичних якостей, деталей, підкреслення гармонійного поєднання цілого і частин, зв'язок сприймання краси пейзажу з емоційним особистісним відгуком та виникненням естетичних почуттів. Запорукою емоційності описової розповіді стане використання поетичних рядків. Наприклад: «Діти, що вам нагадує листя, що падає? (відповіді дітей). Мені теж хочеться поділитися з вами своєю історією.

Листя жовте та червоне легко з дерева злітає.

Мов метелик на долоні з тихим шелестом сідає.

Сяють золотом берези, відтіняють річки просинь.

Визирає промінь з неба – жовтень ним вінчає осінь.

Мов казкові пташки та чарівні метелики летять листочки, поволі опускаються, покривають землю. Як гарно стало навкруги! Яскрава позолота огорнула дерева, кущі, трави. Здається, сонечко доторкнулося своїм промінчиком до кожного листочка, дерева засяяли ніби ліхтарики. Тільки чарівниця Осінь змогла створити таку красу, від якої радісно і приємно на душі!»

В результаті спостережень дошкільники набувають вміння виділяти естетичні ознаки об'єктів та явищ природи, інтерпретації набутого досвіду під час подальших спостережень. Основними методичними прийомами керування спостереженнями є питання, що формулюються з урахуванням попереднього досвіду дітей; пояснення, які спрямовуються на глибше сприймання об'єктів та явищ природи; порівняння, що забезпечують формування у дітей точніших і повніших уявлень; ігрові прийоми, які підвищують інтерес та роблять процес спостереження доступнішим і привабливішим.

Заглибленню дітей в атмосферу творчості, пробудженню у них цікавості до діяльності художника, створенню ситуації емоційного зближення з мистецтвом живопису сприяють *зустрічі з художниками, виходи на пленер, перегляд експозицій творів живопису, розповіді про творчість митців*. Усі ці заходи сприяють зацікавленню дітей мистецтвом живопису, стимулюють образотворчу діяльність дошкільників і створюють добре підґрунтя та позитивне емоційне тло для формування естетичного ставлення до природи засобами мистецтва живопису. Формування у дитини вміння естетично оцінювати об'єкти і явища природи слід починати з близьких понять, якими вона оперує самостійно (красивий, некрасивий, подобається, не подобається), далі її думка спрямовується на добір епітетів, порівнянь. Спостереження з дітьми за красою природи потребують від педагога використання різноманітних прийомів та методів, які узгоджуються з метою спостереження.

Другий етап – це система взаємодії дитини з вихователем, в основу якої покладено емоційне *художньо-педагогічне спілкування на матеріалі сприйняття картин пейзажного жанру*, які пропонуються дітям відповідно до сезонних змін. Означена взаємодія спрямована на розвиток естетичних почуттів у дітей та

формування на їх основі естетичного ставлення до природи і передбачає варіативність методів та прийомів педагогічного впливу відповідно до окреслених завдань. Основні завдання: викликати у дітей емоційне ставлення до природи, що зображена у пейзажних творах живопису, розвивати естетичне бачення реальних об'єктів та явищ природи; розвивати уяву, творчість, уміння вирізняти такі засоби виразності, як колір, форма, перспектива, світлотінь тощо; активізувати словник; сприяти виникненню асоціативних зв'язків між змістом картини та життєвим досвідом дітей; розвивати здатність отримувати естетичне задоволення від сприймання краси природи, спонукати бажання повторної зустрічі з творами живопису, підтримувати інтерес до подальшого сприймання краси природи, що акумульована у картинах.

Ефективність такої роботи залежить від організації цього виду занять вихователем: як відбувається організація сприймання картини, який емоційний настрій педагога, яке його власне ставлення до картини, в якій формі та послідовності він ставить запитання, як аналізує відповіді дітей тощо. Важлива роль у цьому виді діяльності належить слову: воно спрямовує увагу дітей, сприяє активному сприйманню картини, допомагає створювати художній образ та певний емоційний настрій. Для того, щоб картина не втратила своєї естетичної цінності, не стала для дитячого сприймання лише наочним дидактичним матеріалом, до організації художньо-педагогічного спілкування застосовується такий підхід, за якого не порушується художній образ картини. З цією метою під час розгляду пейзажів як тематична паралель використовується поетичне слово та музика. Відповідність мелодій настрою картини, влучні порівняння, метафори, яскраві поетичні епітети допомагають працювати дитячій уяві та краще сприймати зміст картини. Також музика та вірші на тлі картини наповнюються конкретним змістом, їх виразність та художні сторони викликають у дітей естетичну насолоду. Ефективним прийомом апелювання до емоційної сфери дошкільників, який використовується у роботі з дітьми, є *уявне входження в картину*, «вслуховування» у її зміст. Наприклад, розглядаючи

картину М. Глуценка «Зимовий день» запропонуйте дітям заплющити очі і уявити себе у картині, описати, що вони бачать навколо, що відчувають, що приваблює, до чого хочеться доторкнутися тощо. Такий прийом допомагає активізувати у дітей запас життєвих вражень і досвіду, набутого в процесі спостережень на підготовчому етапі.

Важливим є забезпечення такої організації роботи, за якої дитина висловлює власну думку, не наслідуючи своїх товаришів та педагога. Допоміжні методи: використання міміки, жестів, різноманітних емоційних інтонацій, ігрових прийомів, наочне моделювання колористичної гами та композиції твору, розповіді дітей тощо.

На третьому **інтерпретаційному етапі** роботи з дітьми важливим є *закріплення естетичних вражень* дітей від об'єктів та явищ природи, що реалізується у самостійній художній діяльності. Естетичне ставлення до природи виявляється у таких видах діяльності, як *малювання та словесно-художня творчість*. Важливим є те, щоб жодна робота не залишилася поза увагою дорослого, адже саме прагнення дитини відобразити естетичні якості об'єктів природи вже заслуговує на позитивну оцінку. Оскільки образотворча діяльність ставить дошкільника в умови самостійного пошуку відповідей на різні запитання (які барви дібрати для зображення весняного саду, як виглядає візерунок на крильцях метелика тощо), не варто поспішати з підказкою, навіть за умови, що малюнок залишається незавершеним. Схваливши незавершену роботу, дитині пропонується відкласти її, а під час наступної прогулянки уважно придивитися до об'єктів природи, намагаючись запам'ятати їхні характерні особливості та зовнішні ознаки. Такий підхід спонукає дошкільників до самостійних спостережень, до знаходження деталей, яких не помітили під час попереднього розгляду. Щоб показати дітям можливість багатогранності проявів краси, влаштовують тематичні експозиції: «Вернісаж веселок», «Танок метеликів», «Сонячна галерея», «Квіткова галявина». Дитячі роботи можна об'єднати у «Калейдоскоп краси». На основі пояснення сутності калейдоскопу дітям

пропонується самостійно зробити колаж, для експозиції якого роботи поєднують у цілісну картину. Характерним у поєднанні робіт є об'єктивне сприймання та вміння оцінити власні роботи та роботи інших дітей, розмістити їх за кольоровою гамою, доцільністю групування відповідно до того, що спостерігається в природі. Цінність такої форми роботи полягає у її довготривалості та постійній спрямованості на пошук красивого у природі, що зумовлено її розмаїттям та мінливістю. Як результат «Калейдоскоп краси» у групі постійно оновлюється: діти вносять нові елементи, привертаючи до них увагу. В щоденній роботі над зміною елементів колажу може проявлятися тенденція до прикрашання тих об'єктів та явищ природи які, на думку дітей, не відрізняються яскравістю (наприклад, яскравий метелик з'являється на зимовому пейзажі). Таке виявлення розуміння дітьми краси зумовлює роз'яснення, що природа не потребує прикрашань.

У процесі художньо-педагогічного спілкування, спостережень, бесід за картинами увагу дітей слід звертати на доцільність та гармонійність усіх реальних об'єктів та явищ природи. В результаті діти вчаться сприймати і розуміти наявну в природі красу: сумний осінній дощ, темний вечір, дерево з опалим листям тощо. Бесіди на тему «Про що шепоче дощик?», «Кришталевий передзвін», «Розмова з листопадом» формують у дітей розуміння того, що краса має різні прояви і треба лише вміти їх побачити. Місточком, що з'єднує буденність та прекрасне, слугує емоційна, образна, художня мова вихователя. Такий стиль спілкування, забарвлений теплом почуттів, сприяє діалогічності естетичного сприймання природи та виявляється у відповідній вербальній реакції дітей. Використання дітьми значної кількості епітетів, порівнянь, ілюструють виявлення почуттів, що є показником сформованості естетичного ставлення до природи.

Умови, що забезпечують активне естетичне сприймання об'єктів і явищ природи дітьми:

- супровід даного процесу дорослим;

- створення емоційної ситуації, наявність емоційної установки на сприймання краси природи;
- поступовий розвиток здатності дитини до сприймання різнобарвності природи, різноманітності її звучання, розвиток образного мислення;
- забезпечення системи знань про об'єкти і явища природи методом спостереження як основи формування естетичного ставлення до природи;
- використання мистецтва пейзажного жанру як засобу розвитку естетичного ставлення до природи в процесі художньо-педагогічного спілкування; залучення батьків до вирішення завдань естетичного виховання.

Успішність роботи значною мірою залежить від особистості вихователя та його ставлення до роботи з дітьми. Лише вихователь-творець, а не вихователь-ремісник здатен пробудити в дитині естетичне начало. За дотримання цієї умови в процесі формування естетичного ставлення до природи засобами мистецтва у старших дошкільників розвивається креативність, емпатія, рефлексія, образотворчі здібності, еколого-естетична культура та моральні якості особистості.

Термінологічний словник

Ампліфікація – широке розгортання й максимальне збагачення змісту специфічно дитячих форм ігрової, практичної й образотворчої діяльності, а також спілкування дітей один з одним і з дорослими; протиставлення штучної акселерації, що виражається у форсованому навчанні, скороченні дитинства.

Вчинок – специфічний вид розумово-вольової дії, необхідна складова діяльності людини, вияву її характеру й поведінки.

Дидактика – наука про навчання, його закони і закономірності, принципи і зміст, методи і форми організації.

Діяльність – спосіб буття людини в світі, здатність вносити в дійсність зміни.

Екологічна вихованість – складна полікомпонентна властивість особистості, її інтегральна якість, що характеризує поведінку і дії особистості в різноманітних типологічних ситуаціях міжособистісної взаємодії у процесі вивчення і охорони довкілля, в умінні і бажанні адекватної оцінки і самооцінки результатів власної чи колективної дії, спрямованої на збереження природи.

Екологічна культура – частина загальнолюдської культури; соціально значуща діяльність людини у природі за її екологічними законами у взаємозв'язку з її результатами – матеріальними й духовними цінностями, правовими нормами, народними звичаями і традиціями.

Екологічне виховання – складова екологічної освіти, ознайомлення дітей із природою, в основу якого покладено екологічний підхід, за якого педагогічний процес спирається на основні ідеї та поняття екології.

Екологічно доцільна поведінка – дії і вчинки у довкіллі, що безпосередньо пов'язані із задоволенням життєвих потреб у взаємодії з довкіллям без порушення екологічної рівноваги та гармонійного розвитку особистості і природи як рівнозначних цінностей.

Еколого-природнича компетентність дошкільника – складник його життєвої компетентності – становить конкретні знання про природу, позитивне

емоційно-ціннісне ставлення до її компонентів, обізнаність із правилами природокористування та їх дотримання.

Екоцентричний тип екологічної свідомості – система уявлень про світ, для якої є характерними зорієнтованість на екологічну доцільність, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних суб'єктів, баланс прагматичної і непрагматичної взаємодії з природою.

Екскурсія – форма і метод навчально-виховної роботи, що дозволяє організувати спостереження і вивчення різноманітних предметів і явищ у природних умовах.

Заняття – форма організації навчання, за якої вихователь, працюючи з усією групою дітей у встановлений режимом час, організовує і спрямовує пізнавальну діяльність з урахуванням індивідуальних особливостей кожної дитини.

Знання – існуючий у вигляді систем результат пізнання, сукупність відомостей, понять, уявлень з будь-якої галузі.

Компетентність – сукупна характеристика людини щодо відповідності її життєдіяльності умовам і вимогам життя та природним можливостям; володіння досвідом, який дає змогу висловлювати зважене судження, займати певну позицію, діяти.

Компетенція – коло (сфера питань), задана вимога, норма освітньої підготовки, опис необхідних для успішного функціонування певної сфери діяльності знань, умінь та якостей людини.

Педагогічна інноватика — розроблення, освоєння та впровадження нових педагогічних технологій, методик, засобів.

Педагогічна технологія — сукупність психолого-педагогічних установок, що визначають спеціальний набір і поєднання форм, методів, способів, прийомів навчання, виховних засобів, вона є організаційно-методичним інструментарієм педагогічного процесу.

Педагогічні інновації — створення, освоєння і використання педагогічних нововведень.

Поведінка – система взаємопов’язаних реакцій і дій людини у взаємодії з навколишнім середовищем; система дій і вчинків, які мають моральне значення й підлягають моральній оцінці незалежно від того, з яких причин їх зроблено.

Позитивне емоційно-ціннісне ставлення – отримання задоволення від спілкування з природою, емоційне сприйняття природних об’єктів та явищ, бажання та потреба зберегти природне довкілля, усвідомлення цінності природи для життя людини, її самоцінності. Таке ставлення формується за умови наявності екологічних уявлень та мотивує екологічно доцільну поведінку дітей в природі.

Поняття – знання, закріплені в словах, систематичне оволодіння ними відбувається у процесі шкільного навчання.

Прогулянки – повсякденна форма роботи, де діти, спостерігаючи, ознайомлюються з тими ознаками об’єктів природи, уявленнями про які складаються протягом тривалого часу.

Світогляд – це система поглядів на об’єктивний світ і місце в ньому людини, на ставлення людини до навколишнього світу і самої себе, а також обумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їхні переконання, ідеали, ціннісні орієнтації.

Уявлення – образи предметів, сцен і подій, що виникають на основі пригадування або продуктивної уяви; підсумок чуттєвого пізнання світу, досвід, надбання кожної особистості.

Список рекомендованої літератури

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук, керівник: А.М. Богуш, дійсн. член НАПН України, проф., д-р пед. наук; Авткол.: А.М. Богуш, Г.В. Беленька, О.Л. Богініч, Н.В. Гавриш, О.П. Долинна, Т.С. Ільченко, О.В. Коваленко, Г.М. Лисенко, М.А. Машовець, О.В. Низковська, Т.В. Панасюк, Т.О. Піроженко, Т.І. Поніманська, О.Д. Сідельнікова, А.С. Шевчук, Л.Ю. Якименко. - К., 2012. - 26 с.
2. Беленька Г. В. Природничі науки у казках, запитаннях, дослідях / Г.В. Беленька. - К. : Шк. світ, 2011. - 128 с : іл. - (Бібліотека «Шкільного світу»).
3. Богініч О.Л., Беленька Г.В. Природа і рух: [посіб. для батьків дошкільнят та соціальних педагогів] / за заг. ред. С. Чередниченко. - К. : Кобза, 2003. - 192 с.
4. Гончаренко СУ. Український педагогічний словник. - К. : Либідь, 1997. - 376 с
5. Горопаха Н.М. Виховання екологічної культури дітей: посіб. Для вихователів дошкільних закладів та вчителів початкових класів / Н.М. Горопаха. - Рівне: Волинські обереги, 2001. - 212 с
6. Дерябо С.Д., Ясвин В.А. Экологическая педагогика и психология. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. - 480 с.
7. Дитина: Програма виховання і навчання дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту: О.В. Огнев'юк, К.І. Волинець; наук, кер. програмою: О.В. Проскура, Л.П. Кочина, В.У. Кузьменко, Н.В. Кудикіна; авт кол.: [Г.В. Беленька, Е.В. Белкіна, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко, С.А. Васильєва, М.С. Вашу
8. ленко та ін.] / Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Голов, упр. освіти і науки, викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. - 3-тє вид., доопр. та доп. - К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. - 492 с

9. Закон України «Про освіту» від 23 травня 1991 р. // Відомості Верховної Ради. - 1991. - № 34.
10. Закон України про дошкільну освіту: Затверджений Указом Президента України від 11.07.2001 р. // Урядовий кур'єр. - 2001. - 8 серпня.
11. Ігрова діяльність у дошкільній освіті п'ятирічних дітей (педагогічний супровід до програми «Дитина»): навч.-метод, посіб. / Г.В. Беленька, В.М. Вертугіна, Ю.О. Волинець та ін. ; за заг. ред. Н.В. Кудикіної. - К. : Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. - 220 с
12. Конюхова Т.С. Чарівний промінь. Казки про природу для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку / Т.С. Конюхова; за заг. ред. Г.В. Беленької. - Сімферополь, 2005. - 408 с
13. Лисенко Н.В. Екологічне виховання дошкільників / Н.В. Лисенко. - К. : Освіта 1993. - 160 с.
14. Лисенко Н.В. Практична екологія для дітей: навч.-метод, посіб. для батьків, вихователів, вчителів / Н.В. Лисенко. - Івано-Франківськ: Фірма «Сіверсія» ЛТД, 1999. - 156 с
15. Методичні рекомендації до Програми виховання і навчання дітей від двох до семи років «Дитина» / наук. кер. проекту: О.В. Огнев'юк, К.І. Волинець; наук. кер. програмою: О.В. Проскура, Л.П. Кочина, В.У. Кузьменко, Н.В. Кудикіна; авт. кол.:
16. Г.В. Беленька, Е.В. Белкіна, О.Л. Богініч, Н.І. Богданець-Білоskalенко, С.А. Васильєва, М.С. Вашуленко [та ін.] / Мін-во
17. освіти і науки України, викон. орг. Київміськради (КМДА), Київ, ун-т ім. Б. Грінченка. - 3-тє вид., доопр. та доп. - К. : Київ, ун-т ім. Б. Грінченка, 2012. - 400 с
18. Ожегов СИ. Словарь русского языка. - М.: Советская энциклопедия, 1973. - С. 215.
19. Плохій З.П. Виховання екологічної культури дошкільників: Метод, посіб. / З.П. Плохій. - К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2002. - 173 с
20. Поддьяков Н.Н. Мышление дошкольника. - М. : Педагогика, 1977. - 272 с.

21. Половіна О.А. Формування у старших дошкільників естетичного ставлення до природи в процесі ознайомлення з пейзажним живописом. Розвиток дитини-дошкільника: сучасні підходи та освітні технології: монографія / [Г.В. Беленька, Н.М. Голота, А.М. Гончаренко та ін.]; за ред. ІЛ. Загарницької. - К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. - С 191-226.
22. Развитие мышления и умственное воспитание дошкольника / под ред. Н.Н. Поддьякова, А.Ф. Говорковой. - М. : Педагогика, 1985. - 200 с.
23. Смирнова Е.О. Психология ребенка. - М. : Школа-пресс, 1997. - 384 с.
24. Философский энциклопедический словарь / под ред. Л. Ильичева. - М.: Сов. энцикл., 1983. - 840 с.
25. Шапар В.Б. Психологічний тлумачний словник. - Х. : Прапор, 2004. - 640 с.
26. Яришева Н.Ф. Екологічне виховання дошкільників : посібник для вихователів. / Н.Ф. Яришева. - К., 2001. - 55 с. - (Серія «Екологія і здоров'я»).